

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DEN DANSKE
KVINDES HISTORIE

FRA HOLBERGS TID TIL VOR

FØRSTE BIND

DEN DANSKE
KVINDES HISTORIE
FRA HOLBERGS TID TIL VOR

1701—1917

AF

JOHANNES STEENSTRUP

FØRSTE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

KØBENHAVN - GRÆBES BOGTRYKKERI
1917

INDHOLD

FØRSTE BOG

Holbergs Tidsalder.

	Side
1. Ere Personerne i Holbergs Komedier tagne af det virkelige Liv, saaledes Pernille?	7—12
2. Kvindeskik og Samfundstrin, belyste ved »Barselstuen«	12—22
3. Valget af Ægtefælle og Forældres Tvang	23—34
4. Forholdet mellem Ægtefæller og Hustruens Rettigheder	34—37
5. Umyndighed for den ugifte Kvinde og Enkers Myndighed	37—41
6. Holbergs Opfattelse af Kvinden. Hylder han Tanker om Emancipation?	41—54
7. Den pietistiske Bevægelse og Kvinders Deltagelse i den	54—62
8. Klosterstiftelser for Kvinder i de fornemme Stænder	63—70

ANDEN BOG

Ændringer i Opfattelsen af Kvinden ved Aarhundredets Midte. Følsomhedens Tidsalder.

1. Opfattelsen af Kvinden som Aandsvæsen og Eilschovs Kvindefilosofi	71—77
2. Følsomheden vinder Indgang	77—85
3. Selskabslivets Tomhed og Dragstens Byrde. Forelskelse og Standsbaand	86—91
4. Musiklivets frigørende Indvirkning	91—96
5. Livet ved Hove som Forbillede eller vildledende. Struenseetiden	96—102
6. Udøverne af dramatisk Kunst	102—110
7. Kvinder, der virke i de skønne Kunster eller i Litteraturen	110—117

TREDJE BOG

De frigørende Reformers Tidsrum, Revolutionen og Napoleonsstyret.

	Side
1. Tankerne om Lighed og Frihed vinde Indgang . . .	118—124
2. Bedsteborgerlige og akademiske Frierier.	124—129
3. Friere Valg og lettere Tilnærmelse mellem Kønnene. Opfattelsen af Ægteskabet	130—137
4. Hjemliv og Dragt	137—143
5. Trolovelsers Afskaffelse. Lejermaalsbøderne ophæves. Skilsmisse ved Bevilling	143—150

FJERDE BOG

Tilbageblik paa Tilstandene i det 18. Aarhundrede og Forholdene indenfor de enkelte Stænder.

1. Undervisning og Uddannelse for Kvinder	151—158
2. Piger og Koner i Bondestanden	159—166
3. Haandværkere, Købmænd og andre Borgere. Sol- dater og Tyende.	166—176
4. Jordemødre. — Sædelighedsforhold i Hovedstaden . .	176—179
5. Kvindernes Forhold til Staten og deres Medvirken i Statslivet.	180—195
—————	
Henvisninger	197—207

FØRSTE BOG

Holbergs Tidsalder.

1. Ere Personerne i Holbergs Komedier tagne af det virkelige Liv, saaledes Pernille?

FØR den, som vil skildre den danske Kvindes Historie i de sidste to Aarhundreder, frembyder Holbergs Tidsalder et udmærket Udgangspunkt, fordi denne Tid gennem hans Komedier endnu lever med den fulde Virkeligheds Kraft paa vore Scener og staar saa anskueligt for vort Øje som ingen anden Del af det 18. Aarhundrede og som en Tidsalders Liv først igen bliver levende for os ved J. L. Heibergs og Hertz' Stykker og Fru Gyllembourgs Fortællinger fra Hverdagslivet. Men man kunde spørge, om Holbergs Personer og de Situationer, hvori han fremstiller dem, er et fuldt nøjagtigt Genbillede af, hvad der foregik omkring ham, og om ikke meget skyldtes hans egen digteriske Fantasi eller var overført til vor danske Verden fra, hvad han havde set andensteds eller havde fundet i de Komedier, der var Forbilleder for hans Skuespil. Da Holberg er den første, som skrev Skuespil paa Dansk, var det jo ikke underligt, om han havde ladet en Del af, hvad han traf af virkningsfuld eller morsom Art i de fremmede Forbilleder, gaa ind i sine Skuespil. Det er ogsaa bleven sagt, at uagtet disse Stykkers Handling foregaar i København, Æbeltoft eller Thisted, er der mellem de Personer, der optræde, Typer, som snarere høre hjemme i Holbergs Fødeby Bergen end i Danmark.

I én Henseende vilde man afgjort tage Fejl, nemlig hvis man troede, at Tiden var i den Grad latterlig og smaalig, som vi vilde være tilbøjelig til at anse den for efter Holbergs Skildring. Det er kun enkelte Udsnit af Livet, som Holberg har villet give, han har jo kun skildret jævner eller mere velstaaende Borgerfolk, han har aldrig ladet os se ind i Hjemmet hos en højere stillet Embedsmand, en Dommer, en Videnskabsmand eller Præst, hans Friere ere Næringsdrivende eller Kontormænd, han har af Studenter kun medtaget en latterlig Person som Erasmus Montanus, hans Krigsmænd ere næsten alle Pralhanse eller mærkede med andre latterlige Træk, en djærv og frisk Søofficer forekommer ikke hos ham, og kan der end en enkelt Gang forekomme en Skikkelse indenfor de sidstnævnte Begrebsarter, som hans Satire lader uskadt, vil denne næsten altid staa i Stykkets fjernere Plan¹.

Vi vil nu tage to af hans mest bekendte Skikkelser for os, Henrik og Pernille.

Det vilde sikkert være umuligt at paavise fra Samtiden en Tjener som Henrik, der ikke blot er sin Herres fortrolige, men færdes ved hans Side og har en Dannelse og Politur, som nærmer sig den, hans Herre besidder, foruden at han overgaar ham i Opfindsomhed og Vid. Man har som et Eksempel paa en saadan Tjener nævnt Matthias Skaanlund, der har skildret sit eget Levned; han havde været Lakaj hos en Ambassadør, senere (1680) fik han en lignende Stilling hos den 6 Aar gamle Kr. Gyldenløve, Sophie Amalie Moths Søn. Matthias Skaanlund havde tilegnet sig mange Sprog og udvist Dygtighed, hvorfor han da ogsaa endte som Sorenskriver i Norge. Men der mærkes intet til, at han har været sit Herskabs fortrolige eller dets særlige Hjælper, han staar altid i den lakajmæssige Afstand, for ikke at tale om, at han mangler Henriks Vid, overlegne Betragtningmaade eller hans Opfindsomhed. Henrik i Komedieme er først og fremmest en Skikkelse, for hvilken Holberg havde Brug for at faa Intrigen i Gang, og som han desuden havde arvet fra den ældre Komædie; men netop det samme var Tilfældet med Pernille.

Allerede i den Komædie, som var en Forløber for Holbergs Stykker, »Grevens og Friherrens Komædie«, sættes Intrigen i Gang af Tjenerparret; Kammerpigens er de Elskendes fortrolige, og hendes Optræden og Tale viser os hende som en begyndende Pernille. I »Peder Paars«, hvor man kan finde de første Omrids til adskillige af de Figurer, som Holberg senere udførte i Komædiene, findes en Pige med mange af Pernilles Ejendommeligheder, men af langt grovere Art, som vi jo da i det Hele i dette Heltedigt staar overfor en Kreds af mere groftskarne Skikkelser. Det er Marthe Kocketøs. »I Underfundighed hun havde ej sin Lige, hun deri eftergav ej nogen Fruerpige«. »Naar hun bedrev en Synd, hun andre straks forklæffed, men græd, naar hun dem saa for saadant blive straffet«. For alt, hvad hun forbrød sig eller slog i Stykker, fik Lars Gaardskarl Skylden og maatte betale med sin Ryg. »Han for Uskyldighed at lide saa var vant, at naar hun løj ham paa, han troede, det var sandt«. »Stork sagde tidt: Det er en Fandens listig Pige! I Sindets Gaver man ej finder hendes Lige; sliq vittig Kocketøs man ej skal kunne faa, om man fra Anholt Land til Læsø vilde gaa. Det ikkun fattes, at hun ikke er studeret«, hvorvel det var en stor Lykke, at den forslagne Kvinde ikke var boglærd. Denne samme Marthe, som »kunde derimod ej koge ret en Grød, ej engang ret forstod at lægge Fisk i Blød«, er da ogsaa ved sin Intrige og sine Paafund det store Drivhjul i Handlingen, hun hjælper ved sin List Peder Paars til at fly fra Anholt.

Holbergs Pernille har en langt finere Fremtræden og Natur end Marthe. At hun er dygtig og kan koge Grød, derom er der ikke Tvivl — Espen beskylder ganske vist Pernillefiguren i »Jean de France« for at give dem sveden Grød om Aftenen, men her bærer hun da ogsaa korrekt Navnet Marthe — derimod vilde det være vanskeligt at sige, om Pernille er en finere Tjenestepige, en Husjomfru, en Kammerpige eller Selskabsdame, thi Holbergs Stykker give hende kun en eneste Bestilling i Huset, nemlig den at være Datterens fortrolige². Iøvrigt viser det sig, at hun ofte har Kundskaber i fremmede

Sprog, ja kan være boglærd. Nu har man ganske vist sagt, at Holberg har taget Pernilles Holdning og Optræden fra Tjenestepigerne i Bergen, de skal have været tungerappe, næsvisse og løsagtige. Derom véd man dog aldeles intet, Holberg har ikke skildret dem saaledes i sin »Bergens Beskrivelse«, og saa megen Viden, som Pernille ofte har inde, har sikkert ikke Tjenestepigerne besiddet i den By, hvor boglige Kunster efter Holbergs Udsagn saa lidt trivedes. I det Hele er det underligt at hensætte Pernille til en By, hvor Livet endnu et Par Menneskealldre senere skildres som særlig tomt og stift³. Ved en Antagelse som den nævnte glemmer man Pernilles Aner indenfor Dramaets Historie; man husker ikke Kammerpigens Rolle hos Molière og hvordan hun er nødvendig som den, overfor hvem de Elskende kunne udtale sig, som deres Hjælper, naar Hindringerne for deres Kærlighed taarne sig op, man husker ikke paa, hvor nær Pernille staar Columbine i *Théâtre Italien*, ikke mindst naar hun agerer Doktor eller Advokat, man glemmer, at allerede et halvt Hundrede Aar tidligere har Mogens Skeel, der sikkert aldrig har været i Norge, i »Grevens og Friherrens Komædie« givet Omsætset af en Pernille-Skikkelse⁴.

Efter at i nyere Tid saa mange indgaaende Undersøgelser over Tilstandene i Norge og Danmark paa Holbergs Tid ere fremkomne, kan man trygt sige, at et Tjenerpar som Henrik og Pernille, med den ringe Afstand mellem Herskab og Tyende, ikke fandtes i de to Lande. Hvordan ikke Samtidens virkelige Forhold, men Dramaets Tarv har ført dem ind i Skuespillene, fremgaar da ogsaa af, at i den følgende Tids dramatiske Litteratur Tjenerparrets ejendommelige Rolle er bleven opgivet, efter at man har lært at naa til de samme sceniske Maal ved andre Midler. Men har end derfor Pernille, hvad hendes Stilling i Huset og Familien angaar, hverken norsk eller dansk Baggrund, har Holberg dog udstyret hendes, saa vel som Henriks Personlighed med saa karakteristiske Træk, at Danske og Norske fuldt kunne erkende dem som deres egne.

Det er her godt at mindes, hvad en stor Skuespillerinde har sagt om Henrik og Pernille og om den Maade, hvorpaa dette Tjenerpar udføres paa det Kgl. Teater. Det er urigtigt, naar man stundom har villet forlange, at de af Holberg skabte Skikkelser burde paa Teatret fremtræde mere »naturtro«, med større »Virkelighedspræg« i Gengivelsen. Jeg stiller mig her — udtaler Julie Sødning — ubetinget paa Traditionens Side, saaledes som den holdes i Hævd ved Teatret. Ikke alle, men »Størsteparten af de Holbergske Karakterer er skildrede med en vis Idealitet, der ligefrem anviser Fremstillingen Plads indenfor Skønhedslinien. Jeg behøver i saa Henseende blot at gøre opmærksom paa Skildringen af Tjenerparret Henrik og Pernille. Det er ikke almindeligt Tyende, der her er skildret. Det er de forslagne Hoveder, hvis Fremtræden ikke er uden Elegance, og som er sig godt bevidste, at de er klogere end deres Herskaber, hvis ydre Manerer de søge at tilegne sig. Saaledes som Pernille taler, talte en almindelig Tjenestepige ikke paa Holbergs Tid og taler hun ikke nu, og Henrik (Oldfuks) optræder gennemgaaende med et Stænk af »Grand seigneur«. Phisters og Fru Phisters farverige Fremstillinger af dette Tjenerpar var da sikkert i litterær Henseende fuldt berettigede«. Skønheden hos Holbergs Figurer og Skildringens komiske Kraft er den ideelle Magt, »der løfter os ud af det Hverdagslivs Vrøvl og Smaalighed, som en stor Del af disse Skikkelser netop ere Repræsentanter for«⁵.

Det er forfriskende at læse følgende Udtalelser, selv om man ikke er enig i alt det sagte. S. Birket-Smith ytrer 1897 om Johan Monrads Selybiografi: »Fremstillingen har en ikke ringe kulturhistorisk Værdi, idet den viser os hine Tidens daglige Samkvem i Former, som ikke blot ere mere tiltalende, men sikkert sandere end dem, vi kende fra Holbergs stilserede og som danske Virkelighedsbilleder vistnok meget omtvistelige, i hvert Fald højst ensidige Skildringer«. (Biogr. Lexikon).

C. Paludan-Müller skriver 1877: »Man hører ofte, at i Holbergs Tid var Livet i Danmark fortabt i Smaalighed, saa at Filisteriet ret florerede og fremkaldte den Holbergske Muses Satire.

Ser man alene hen til visse borgerlige Kredse, er der nogen Sandhed deri, dog ikke mere end der vilde været til enhver Tid; ogsaa vore Dage have deres Filisteri, som trænger til Satirens Svøbe. Det er snarere Holbergs Natur, hans Blik for de Medlevendes Svagheder, der har gjort ham til komisk Digter, end Manglen paa Alvor i hans Tid«. (Hist. Tidsskr. 4. R. VI 93 f.).

E. Jessen bemærker i En Tur i Sverige (af Verax, Kristiania 1869 S. 81): »Naturligvis tror Svenskerne, at Holberg fotograferede sin Tid; at Henrik og Pernille afspejler danske Tyendeforhold; at Folk holdt borgerlig Vielse paa Københavns Gader; at sammesteds lød Serenader under Jomfruernes Vinduer; at man talte Holbergsk; at Datidens Sørenser var mer Karikaturer end Nutidens osv. At drage Sligt i Tvivl forekommer Svenskerne lige saa stor Paradoks som os, eller som om man vilde sige, at det ikke saa meget var Tidsalderen, der var en kedelig Filister, men Holberg, der var en morsom Filister, sin Tids Ærkefilister«.

2. Kvindeskik og Samfundstrin, belyste ved »Barselstuen«.

Der vil være Grund til som Indledning at undersøge, hvilke Betegnelser man anvendte paa Kvinder og de Stillinger, de indtog, og vi møde da straks Ordet Fruentimmer.

Jeronimus udtaler, at man ikke skal nægte »det gode Fruentimmer« mere end Mandfolk noget at fornøje sig med i Selskab, og han minder om de gamle Dage, da »Fruentimmeret« drak Koldskaal om Sommeren og spansk Vin om Vinteren (Barselstuen I. 6.). Her træffe vi saaledes »Fruentimmer« i Betydning af Kvindekønnet. Ordet var Hundrede Aar tidligere sydfra kommet ind i Landet som Betegnelse for en Samling Kvinder, til Eks. i Dronningens Kammer (*Zimmer*), og snart ogsaa for Kønnet i Almindelighed, medens det først i Slutningen af det 17. Aarh. fik Anvendelse paa den enkelte Kvinde.

Ved Kvinde havdes Kønnet i Almindelighed for Øje,

saaledes gaar efter Kongelovens Arvefølge Kvinde af Mand forud for Mand af Kvinde; man talte om Kvindeklæder, Kvindeskik og Kvindelist. Ved at anvendes om den enkelte Kvinde vilde det let faa en nedsættende Betydning, allermest i Formen Kvind. Hos Almuen og i Digternes Sprog kunde Hustruen dog betegnes som Mandens Kvinde. Den enkelte, som hører til Kvindekønnet, betegnes i Kristian V.s Danske Lov (6—13) som »en Kvindespersion«, »et Kvindfolk«, og, naar hun ikke er Mø, som Kvinde (6—13—7, 11 Kvinde eller Mø). Imidlertid ser man Holberg i »Peder Paars« idelig anvende Kvinde om den enkelte Person og ofte med rosende Tillægsord (»den gode, gamle Kvinde«). I Prosa vilde dog vistnok Holberg anvende Ordet med større Forsigtighed. I »Sganarels Rejse til det filosofiske Land« optræder Første, Anden og Tredje Kvinde, men i Personlisten foreskrives: »Kvinderne maa være udi saadan Dragt, som de tre Gratier have«. Da derfor Henrik i »Henrik og Pernille« spørger sin Herre om, med hvem han skal giftes, faar han det undvigende Svar: et Fruentimmer (altsaa ikke: en Kvinde).

Det blev Ordet »Fruentimmer«, der i det 18. Aarh. almindelig anvendtes om Kvinden som Retssubjekt eller som socialt Væsen, og først efter 1800 fortrænges det af »Kvinde«.

Der havde været en Tid, da Jomfru i ganske særlig Forstand anvendtes om Fyrstedøtre, og det er ret mærkeligt, hvordan et Standshensyn fremdeles kunde være knyttet til Ordet. Saaledes havde den adelige Dame Hedevig Elisabeth Hvas ægtet en Præstesøn Ridefogeden Anders Nielsen, og man finder, at hun sammen med sin Mand underskriver sig »Anders Niensens Kæreste, ærlige og velbaarne Jomfru Hedevig Elisabeth Hvas« (1682); ogsaa i sin Enkestand kaldes hun »velbaarne Jomfru« (1717), »Jomfru Hvas, A. Niensens Enke« (1718), saa at stadig hendes adelige Herkomst herved bringes i Erindring¹.

Frøken var fra Kristian III.s Tid den Betegnelse, som Prinsesser bar, og Frøkenskat hed den Skat, der paalagdes, naar en Prinsesses Udstyr skulde udredes. Man kunde meget

godt anvende Ordet paa den gifte Prinsesse eller Kongedatter, saaledes skriver Ulfeldts Læge Sperling: »Frøken Leonora var fast altid sengeliggende, efterdi hun gik svanger med sin første Livsfrugt². Iøvrigt var Ordet paa Leonora Kristines Tid dalet ned til ogsaa at anvendes paa adelige Damer. Efter Grevernes Privilegier 1671 § 29 havde Grevernes Døtre Titel af Frøkener, hvorimod Friherrernes Døtre ikke betegnes saaledes. Holberg taler i sine »Metamorphoser« (II. 7) om de forvandlede Solsikker, der nu paa Herrers Slotte kaldes Frøkner, »thi Jomfru-Titel mer ej skøttes i vor Alder«, og efter at den politiske Kandestøber er bleven Borgmester, benaader Raadet hans Datter med Frøkens-Titel. Ogsaa andendets i sine Skrifter ytrer Holberg, at Jomfruer ville kaldes Frøkener³. Man skal dog ikke altfor villigt lytte til Holbergs satiriske Kritik. Jomfru vedblev endnu stadig, ogsaa i de højere Stænder, at være Betegnelsen for den ugifte Kvinde; i alt Fald i de officielle Aktstykker finder man næsten altid Frøken-Titlen anvendt korrekt. I »Pernilles korte Frøkenstand« maa Holberg siges at have anvendt Ordet i en overført Betydning, thi den »fornemme Borgers« Datter, med hvem Pernille i sin spæde Alder paastaas at være ombyttet, bliver overalt omtalt som Jomfru og tiltalt med denne Titel; Ordet Frøken forekommer end ikke i den hele Komædie. Derimod bliver i »Henrik og Pernille« den adelige Dame Leonora, der er meget rig og fører sig op som en Prinsesse, overalt kaldt Frøken.

Jeppe Berg, Fader til Erasmus Montanus, siger, at i hans Ungdom hed en Frøken Statsmø, men deri har Jeppe Uret; det var i alt Fald kun, naar en adelig Dame indtog en Kammerjomfrus Stilling, at hun betegnedes som Statsmø. Denne fra Tyskland indvandrede Betegnelse beholdt i de hundrede Aar, den var i Anvendelse i Danmark, stadig sin Betydning af en Selskabsdame (1705 nævnes »en højfornem Statsmø« hos Borgmesteren i København og selv Borgmesterdatter⁴) eller finere Jomfru, saaledes var Dorothea, Peder Paars' Elskede, Statsmø hos Byfogeden i Aars. Ordet er dannet af *Stat* i den

noget ældre Betydning af Pragt, Stads⁵. Naar Henrik i »Det lykkelige Skibbrud« kalder Skøgen »en af Madame Duuses Statsmøer«, er det en ironisk Anvendelse af Benævnelser, saaledes som Tilfældet var med andre Titler paa denne Art Væsener.

Der findes en Betegnelse, Jomfruen i Huset, hvis Betydning er bleven stærkt drøftet ved Skildringen af Joh. Ewalds Ophold i Rungsted Kro (1773—75). Ewalds Ven Præsten Schönheyder omtaler Kroværtens Datter Anna Hedevig Jacobsen som »Jomfruen i Huset, den artige og mod Ewalds Geni forekommende og venskabelige Pige«, han sender Hilsen til alle Ewalds Venner »fra Husfaderen af indtil Jomfruen i Huset«. Man har villet forstaa dette Udtryk om Husjomfruen og har anført, at Pram i en Fortælling (1791) skriver, at man i en Præstegaard »anbefalede Husholdersken eller, som hun hedder paa Landet, Jomfruen i Huset« at skaffe Gæsterne Frokost. Ewald har i sin Levnedbeskrivelse, hvor han omtaler som Genstand for sin første Forelskelse sin Værts »Husjomfru«, tillige betegnet hende som »Jomfruen i Huset«. Men naturligvis kan »Jomfruen i Huset« ogsaa betyde Husets Datter, saaledes bruger Ewald i »Pebersvendene« (I 3) »Jomfruen i Eders Huus« om Datteren, der har en egen Kammerpige, og allerede Holberg anvender det paa denne Maade; til Pernille, som i »Pernilles korte Frøkenstand« (III 1) bliver erklæret for at være Leonards Datter, bliver dette sagt med de Ord: Hun er Jomfrue her i Huset. Den unge Pige, der har stillet sig saa venlig og trofast mod Ewald, er derfor Kroværtens Datter Anna Hedevig Jacobsen, der senere blev gift med Pastor Wøldike. Ewalds sidste Kærlighed og Ægteskabsplaner, der af Familien blev saa bestemt bekæmpede, maa have gældt en anden Kvinde i Rungsted; hun skildres af Schönheyder i et Brev som tarvelig af Herkomst og som den, der har haft snart en Snes Elskere⁶.

Borgerkonerne i »Barselstuen« anvende med største Flid Madame, naar de tiltale hinanden, dog ser Ingeborg Blytækkers saa stærkt ned paa en lumpen Kandstøbers Hustru,

at hun kun titulerer hende: »min gode Anne Kandstøbers« og derfor naturligvis faar Svar paa Tiltale. Først ved at blive en Borgmesters, en høj Embedsmands eller en Adelsmands Hustru naaede man at blive Frue.

Det klinger underligt, at man i Tiltale til en finere Kvinde i sin Ærbødighed tillige kunde anvende Betegnelsen Herre, men Leonora Kristine Ulfeldt var af Taarngemmeren bleven tiltalt med »Herr Frøken«, og rundt om hos Almuen har man endnu til vor Tid kunnet træffe: Herr Fruen, Herr Provstinden, Herr Baronessen; Fru Heiberg blev 1861 af en Bondekone idelig kaldt Hr. Etatsraadinde. Med Madame har det sikkert ikke kunnet forbindes⁷.

En Mands Hustru blev betegnet som hans Kæreste, hvad hun ikke var før Giftermaalet; »Bertel Seidelin forlovede sig med sin nuværende Kæreste, da Jomfru Karen Gren«⁸. Dog begynder det, og allerede hos Holberg, at kunne anvendes ogsaa om den forlovede⁹.

Ved Anvendelsen af alle Titler og Benævnelser kom Tidens Forfængelighed frem. Enhver vilde kaldes med en Betegnelse, som tidligere anvendtes paa en højerestillet. Sganarell (i Melampe I. 3) lader der være lige saa stor Forskel paa Frue og Madame som mellem velbaaren og ærlig, han tilføjer, at nuomstunder Borgerdøtre vil hedde Frøkener, Stuepiger Jomfruer, Kokkepiger Mammeseller; saaledes ogsaa i Holbergs »Moralske Tanker«: en Jomfru vil hedde Frøken, en Tjenestepige Demoiselle. Men Ønskerne om at betegnes som tilhørende en højere Stand kendes godt fra forudgangne Tider. Satirikere som Lauremberg havde gjort sig lystig derover, og stadig var Løbet dette, at Betegnelserne gled ned efter.

For den, som vil lære Datidens Kvinder at kende, ligger intet nærmere end at betragte »Barselstuen«, hvor Holberg viser os et helt Galleri af Kvinder. Det var en gammel Kendsgerning, at ved en saadan Lejlighed fandt en sand Udrykning af Kvinder Sted, saa at en Barselstue frembød en Revue over de forskellige Skikkelser. Allerede i et længere humoristisk Bindebrev fra o. 1680 er denne Hjemssøgning af Barselhuset

og den Hverdags Snak, som dér hørtes, bleven skildret, dog uden at Forfatteren giver noget Omrids af de enkelte Kvinder¹⁰.

Paa en Tid, da Regeringen greb ordnende ind i Privatlivet, især naar Borgerne mentes ved Ødselhed eller Overdaadighed at sætte deres Formue overstyr, var ogsaa Barselfærden blevet reguleret ved Love. Kristian V.s Danske Lov (2—8—9) paabød Præsterne at formane Barselkvinder til at holde sig inde 5—6 Uger efter deres Barnefødsel, og i det samme Aar, som Loven blev givet, havde en Forordning bestemt, at der ikke maatte »udskikkes Bud til andre end Forældre, Børn og Søkende, af hvilke ingen i Huset maa opvarte for at tage imod Besøgelser . . . ej heller maa nogle Kvinder bestilles til noget i Huset at forrette, men sligt skal ske ved deres Folk i Huset«¹¹. Lovene havde saaledes gjort meget for at hindre Besøg og i hvert Fald Traktement, men som sædvanlig var Loven ikke stærk nok til at overmande gammel Sædvane, og vi ser i »Barselstuen« Troels med en Liste i Haanden paa 93 Koner, som han skal løbe til.

I et samtidigt Digt siges da ogsaa: »man sender en Herold i alle Byens Gader, der raaber i hvert Hus: Jeg Eder vide lader, at Moder haver født en Pige eller Dreng, besøger hende nu i hendes Barselseng«¹². Barselkvinden skulde helst ligge i en statelig Seng; dette var ogsaa oprindeligt Tilfældet i Holbergs Stykke, men i de senere Udgaver forandredes det til, at hun sad i en Lænestol. Den gamle Skik at sende Mad til Barselkonen, som mange Forordninger havde forbudt, varede fremdeles ved, og de besøgende maatte trakteres med The, Kaffe, Chokolade, Spansk Vin, Gode Raad og Syltetøj. At i disse Stuer Kvinder kom til at udfolde deres naturlige Talegaver, er en Selvfølge; Værdien af, hvad der blev sagt, har Sprogbrugen fastslaaet gennem de ikke meget agtede Udtryk Faddersladder og Faddersnak. Iøvrigt betragtedes Stuen som et Sted, der var Kvinden forbeholdt, saa at de Mænd, der trængte sig ind deri, maatte løse deres Hat med

Penge; der hentydes dertil i Komædien ved, at Naboen Jeronimus og ligeledes Officeren ikke tør vove sig ind i Barselstuen af Frygt for at miste deres Hat¹³.

Naar Barselkvinden første Gang efter Fødslen kom i Kirke, skulde hun indledes af Præsten, dog tilføjer D. L. 2—8—9: hvor det hidtil haver været brugeligt. Det var da ogsaa paa Holbergs Tid en Skik, der kun mere almindelig overholdtes paa Landet, medens den i Købstæderne næsten var gaet af Brug. Officerernes Fruer ansaa sig for fritagne herfor, ja paa forskellige Steder undlod endog Rytter- og Dragon-Koner at lade sig indlede. Mange højtstillede mente sig ligeledes fritagne, og derfor tillod et Reskript af 1748, at alle Fruer, hvis Mænd havde nogen Karakter i Rangen, skulde være befriede derfor, dog skulde de og ligeledes Officersfruerne give Præsten en Slags Douceur. Men nu strømmede det ind fra al Verden med Ansøgninger om Fritagelse, da Kirkerne vare saa kolde, Konens Helbred svagt osv., og derfor ophævedes 1754 Introduktionen helt; den fandt kun Sted, naar det ønskedes, men Præsterne skulde fra Prædikestolen udtale Formaninger og Ønsker, og Ofring finde Sted¹⁴. Paa mange Steder overholdtes den gamle Skik dog i lange Tider derefter.

I »Barselstuens« ældre Form (II. 11) faar Holberg et af de Emner frem, som unægtelig betød meget for Datidens Kvinder, Spørgsmaalet om Rangen. Abelone Hans Hansens mener underdanigst, at det tilkom hende at sidde øverst, hvortil Christine Erik Eriksens svarer: Nej holdt, sagte, jeg er en Dag ældre. Abelone vil dog se paa den, der tør drive hende af hendes Sæde: »det kommer ikke saa meget paa Alderen, jeg mener, min Mand er lidt Korn mere i Anseelse end som hendes«. Man maa nu ikke tro, at heri er noget stærkt overdrevet, Rangsyge var Tidens Modesynd, og den havde i særlig Grad angrebet Kvinder. Øvrigheden havde maattet give Bestemmelser om, hvordan Pladserne skulde være fordelte i Kirkerne, hvorledes i den samme Stol de Koner, som længst havde været gifte, skulde sidde øverst

osv. Og dog kom det netop i Kirken jævnlig til Skænderier og Haandgribeligheder. Tre Borgmesterdøtre i Sæby havde 1696 sat sig i hinandens Skød og brugt Ulyd og Skændsord under Prædikenen, fordi hver af dem vilde have Oversædet; samme Aar var det kommen til Næveslag og Ørefigen mellem to unge Piger om Højsædet i Voer Kirke. To Aar efter var der Haandgemæng mellem Borgerkoner i Bogense Kirke. Ved Landemoderne forekom jævnlig Sager om, hvem der skulde have øverste Sæde, og et kgl. Reskript maatte 1735 afgøre en Strid i Aarhus Frue Kirke mellem to Damer af Krigerstanden. Enken efter Oberstlieutenant Sivard havde nedtrykket Oberstlieutenant Ophavens Frue fra hendes sædvanlig hafte Sæde og tiltalt hende med nærgaaende Ord, saa at hun besvimed og maatte forlade Kirken, skønt dog hendes afdøde Mands Bestalling var af 1715, mens Enkens Mand først var bleven beskikket 1718. Enken blev da ogsaa af Kongen befalet at cedere og at betale for sin givne Forargelse 1 Rdl. til Byens Fattige¹⁵.

Holberg har utvivlsomt haft den Opfattelse, som deltes af mange¹⁶, at Kvinderne i endnu stærkere Grad end Mændene var betagne af Rangsyge, men han har ikke ovovet at sige det. Det har ogsaa været fristende for hans komiske Lune at tænke paa, at Kvinderne sædvanlig kun havde Rang paa anden Haand, idet Faderen eller Manden var i Rangen, og at som Følge deraf Vejen opad blev stoppet, naar til Eks. Manden døde. Han har i en Epistel (Nr. 430) formet et Forslag til Collegium Politicum paa Landet. Da honnet Ambition er af Naturen indpræntet det ene Køn som det andet, maa det smerte en brav Enke at se sine gifte Medsøstre avancere i fuld Galop fra det ene Ærestrin til det andet, alene fordi deres Mænd leve længere. Mon det ikke er Sorg nok for en brav Kone at miste sin Mand, og skal tillige Ærens Port blive tilsluttet for hende? Man ser ogsaa en skadelig Virkning deraf, idet en og anden Enkefrue til Præjudice for hendes Børn begiver sig i nyt Ægteskab, da hun ingen anden Udvej véd til Forfremmelse. Derfor gaar Holbergs Forslag ud paa, at naar en

Enke i nogle Aar havde til Eks. været Kancelliraads-Fruer, skulde hun være berettiget til efter hendes Anciennitet at anholde om Justitsraads-Fruer-Titel osv. Mænd, som jage efter højere Rang, anføre sædvanlig som Motiv alene deres Anciennitet, og netop det samme Motiv kan jo anføres af en Enkefrue, ligesom disse kunne paaberaabe sig, at de ved udstandne haarde Barselsenge have forsynet Staten med Borgere, opdraget deres Børn vel og efter deres Mænds Død vist Kyskhed og ordentligt Levned. Holberg haaber, at Herterne i Kollegiet vilde finde Behag i hans Forslag, da der derudi er stor Billighed. »Man kan ogsaa derved forbinde sig det hele Køn, hvilket er ikke liden Fordel, saasom den Slægt er baade talrig og mægtig«.

Paa den anden Side véd Holberg godt, at Kvinderne mangen Gang maa tage Skylden paa sig i Stedet for Manden. I »Den honnette Ambition« (I. 3) beder Jeronimus sin Hustru, om han ikke i sin Ansøgning maa sige, at det er mod hans Vilje, men at hans Kone endelig vil have Rang. Hertil svarer Magdelone, at det altid er de stakkels Koner, der skal tage Skylden paa sig. Jeronimus: »Tjen mig dog herudi, min Høne! man regner ikke Fruentimret saadant til Onde«. Magdelone: »Takke maa I Gud, I gode Mænd, at I har os til Kaabeskjul. Jeg har taget Skylden paa mig i saa meget, saa faar jeg og gøre det her udi«. Holberg kommer oftere tilbage hertil, saaledes naar Pernille i »Filosofen udi egen Indbildning« (IV. 6) giver Cosmoligoreus, der bejler til en Enke, det Raad at ansøge om en Titel og i Ansøgningen foregive, at Enken som et skrøbeligt Fruentimmer har anmodet ham herom, og at det er alene for at føje hende, at saadant sker.

Her kan Holberg sige, at han taler af Erfaring. Universitetets Bogtrykker Assessor Johannes Lauerentzen ansøgte 1718 om forhøjet Rang og skrev: »For min Skyld søger jeg det ikke som for Andens, saasom jeg befinder mig temmelig alderstegen, der ej nu vel skal have at attraa andet end at ikkun maatte findes i den sidste Klasse af Rangen i Him-

merige«. Helt havde Lauerentzen dog ikke opgivet det jor-diske, thi 9 Aar derefter, da han var bleven Enkemand og var næsten 80 Aar gammel, indgik han et nyt Ægteskab med en Brud, der var 39 Aar gammel¹⁷.

Iøvrigt var det jo en stor anbefaling for en Frier, at han havde en Titel, og Suhm havde betrygget sig i denne Hen-seende ved i en Alder af 23 Aar at blive udnævnt til Etats-raad. I sin Tid havde den berygtede Amtmand Povl Juel (1715) ansøgt om Titel af Etatsraad som den eneste Vej for en ubemidlet Mand til at vinde en af »de rige Brude, der ere saa rare som orientalske Perler«¹⁸. Men Titler kunde jo næsten ogsaa blive en Nødvendighed, saaledes ansøger en Kaptejn 1749 om at faa en højere Karakter, da han ellers ikke kunde ægte en Majors Enke¹⁹.

Da »Barselstuen« og Holbergs øvrige Skuespil endnu stadig friske drage over Scenens Brædder med tro Bevaring af Tidens Skrud, kende vi den Tids Dragt langt bedre end Dragterne fra de følgende Halvhundrede Aar, som intet Skue-spil fra den Tid holder levende for os. Men det var en Tid, da langt fra alle Stænder fulgte den samme Form for Klæ-der, og man mærker da ogsaa i Holbergs Stykker det jævne Borgerskabs Forargelse over de nye Moder, som ovenfra trænge ned i Befolkningen, endog til Tjenerskabet.

Den sidste Del af Ludvig XIVs Regering havde været pinlig, en mørk Tone havde lagt sig over alle Forhold lige indtil Dragten, men derpaa var man i Regentskabets og i Ludvig XV's Tid slaaget over i Modsætningen; der blev lagt Vægt paa at give ogsaa Klæderne et friskt og muntert Præg med lette, lyse Kulører, der kunde virke end mere ved Gar-neringer eller Borter med stærke eller skinnende Farver. Og de franske Moder var et Forbillede for alle andre Lande, saaledes ogsaa for Danmark.

Hos Herrerne var den mægtige Allongeparyk begyndt at fortrænges noget af en om Hovedet tætsiddende, mindre Pud-derparyk, der stadig aftog i Omfang, men iøvrigt kunde have de forskellige Former. Damernes høje Hovedsæt, dannet

af Kniplinger med Støtte af Staaltraad, Fontangen, der lod dem bruse frem som for fulde Sejl, begyndte at afløses af en Frisure, der sluttede nær til Hovedet, men stadig var gennemtrængt af Pudder og smykket med Fjer, Perler eller Baand. Iøvrigt blev der paa Frederik IVs Tid betalt Skat af Fontanger og Sætter lige saa vel som af Parykker, og Borgerkoner lod sig derfor ogsaa nøje med en sort Silkes eller Taftes Hue med et Par Rader hvide Kniplinger.

Det var dog Fiskebensskørtet, som gav Kvindedragten dens største Ejendommelighed. Det kunde være bygget forskelligt og stundom forme sig helt som Kuppel, til andre Tider lod Moden det alene hvælve sig ud til Siderne; over det laa saa Kjolen spændt. Dragten for Overkroppen var derimod tætsiddende og stram; ved Snørliv gjorde man Legemet langt og slankt, Midjen smal. I »Den Vægelsindede« (II 3) spørger ganske vist Lapsen Apicius Helene, om hun har Snørliv paa »i Dag«, og hun svarer: »Nej, vi gør os ikke saa gemen at gaa med Snørliv, det er altsammen gammeldags«, men dette har ingen almindelig Gyldighed; man vedblev stadig at snøre sig. Neden for Kjolen saa man den hele Fod med dens Silkestrømpe og højhælede Sko.

En egen Slags Overkjole, der lagde sig paa en mantilleagtig Maade ud over Dragten, men endte i et Slæb, var Adriennen, hvis rette Navn egentlig var Contouche, den bliver i Komediernes betragtet som et Toppunkt af Modelune. Kandestøberkonen kaster ikke desto mindre sin stramt siddende Trøje med Flasker (de fra Livet nedhængende Skøder) for at klæde sig med Adrienne. Dette Klædningsstykke trængte da ogsaa efterhaanden frem til alle Standstrin²⁰.

3. Valget af Ægtefælle og Forældres Tvang.

I »Komedierne« Verden er Kampen for at vinde den elskede Pige eller Ungersvend det staaende Emne. Det er da højst uheldigt, at Kærligheden mellem to unge mægter Holberg ikke at skildre. I hans Skuespil er den et forud vundet Resultat; kun mod dem, der staa Kæresteparret imod, gælder den dramatiske Kamp. Efter Komedierne Forbilleder krævedes der en Konflikt, men den kommer i Holbergs Stykker udefra. Holberg har ikke mindste Sans for Kærlighedens Vorden, og han kender meget lidt til dens Dalen og Stigen, han giver i disse Henseender helt blankt op, han har aldrig afuret Kærligheden et eneste originalt Træk. »Kandestøberens« Datter Engelke er hemmelig forlovet med Antonius; der er i Stykket tildelt hende 5 Replikker, men hun veksler ikke én af dem med den elskede. At den 15aarige Leonora, til hvem Gert Vestfaler frier, elsker Leonhard, bliver Tilskuerne klart ved, at hun i Pernilles Nærværelse sukker to Gange og løber ud med Lommetørklædet for Øjnene; med Leonhard, der har elsket hende i et helt Aar, veksler hun kun to tørre Replikker. Mellem Elsebet og Antonius i »Jean de France« kommer det til lidt mere bevægede Replikker, og baade han og hun ville hellere omkomme dem selv, end at hun skal gives til Hans Frandsen. I »Erasmus Montanus« glæder man sig dog ved, at den forelskede, varmbloedige Lisbed trofast holder fast ved den starblinde Studiosus.

Det er, som om Holberg ikke selv havde oplevet noget. Han, der havde en saa levende Evne til at faa Øje paa enhver Situation, der stod i Lunets brogede Lys, har aldrig fornummet Amors Skælmeri. Han har saaledes aldrig paa Sagaernes og Folkevisens Maade fortalt om, hvordan et tilfældigt Boldkast kan føre til Elskovs Brydninger, han har ikke bragt de unge sammen under en Leg, et Fjerboldspil i Haven, eller ved en skænket Blomst, han har ikke taget en Fortælling eller en Vise andensteds fra i sin Tjeneste som et Middel til at anskueliggøre deres Følelser. I en Epistel for-

tæller Holberg dog, at han har beundret Sylvia ved hendes Luth, men han har aldrig ladet Leonora eller en anden Elskerinde fortrylle ved Sang, saa lidt som han har villet fremkalde vor Interesse for dem ved at vise os dem virksomme i huslig Gerning.

Man har til Holbergs Forsvar anført, at Sproget paa den Tid endnu manglede Evne til at give Ordene den ømme Følelses Tone og Inderlighedens Kolorit, men dette holder ikke helt Stik. Man kan i Retssager og i Forhør fra den Tid, i Breve og Skildringer finde mange, om end naive, dog virkningsfulde Udtalelser, hvori der anslaaes en Tone, som gaar til Hjertet. Allerede i Otto Sperlings og i Monrads Selvbiografier fra den forudgaaende Tidsalder er der fine Skildringer af Kærlighedens Vorden, og Ambrosius Stub (f. 1705) sang allerede paa Holbergs Tid af fuld Strube.

Det er imidlertid Holbergs Opfattelse, at vi i Danmark og Norge har et langt mere nøgternt Standpunkt i Opfattelsen af, hvad der bør tages Hensyn til ved Stiftelsen af et Ægteskab, end det er Tilfældet i Udlandet. Derfor finder han det ogsaa uforment, at enhver Komædie skal endes med et Ægteskab. »De meget romansk forliebte Skuespil passer sig meget lidet her paa Stedet og haver ikke den Grace [Yndest] her som udi England eller andre Riger, hvor Folk hænger sig af Kærlighed«¹. Charlotte Biehl udtaler sig paa en noget lignende Maade om, hvor lidt man i Kristian VI's Tidsalder kendte til en Kærlighed af romantisk Natur, saaledes som vi i Nutiden vilde kalde det: »man kendte den Tid [o. 1743] ikke den smeltende Følsomhed, der kunde forøde hele og halve Dage paa at fordybe sig i Betragtninger over en Ende Baand eller en vissen Blomst«².

Men ikke blot vilde Holberg ikke ind paa denne Følsomhed, han rettede i »De Usynlige« direkte Satiren mod den. Da Magdalone spørger om, hvad det er at fri paa Romansk, svarer Colombine, at Pigen skal stille sig haard og indgetogen an mod Frieren, alle Tider være maskeret og ikke tilstede ham at se hendes Ansigt før Bryllupsdagen. Ikke desto

mindre er det hændt Holberg, at han i dette glimrende Stykkes Scener har lagt saa mange Stænk af skælmisk Følsomhed ind i Replikkerne og er kommen den virkelige Eros saa nær, som det næppe er sket i noget andet af hans Stykker, idet han dog samtidig har ramt de vrangte Sider af en saadan Fantasiforlibelse.

I »Pernilles korte Frøkenstand« korsrer Pernille sig over, at den 60aarige Jeronimus bejler til hendes 16aarige Jomfru, og hun vilde, hvis hun var Præst, gøre Brudevielsen saaledes: »Først tilspørger jeg Eder, Jomfru Leonora, om I vil gifte Eder med denne gamle Mands Veksler, Obligationer, rede Penge, Prioriteter, Posterioriteter etc.« Harlequin spørger i »De Usynlige« sin af Kærlighed betagne Herre om den Elskede har Midler, og da Leander svarer: »I gemene Folk spør altid straks efter Penge«, bemærker Harlequin: »I fornemme Folk min Tro ligesaa med Permission«. Om Pengenes store Betydning ved Valget af en Ægtefælle lader Holberg ogsaa falde Ord udenfor Scenen; i sine Moralske Tanker (1744) betegner han mange Ægteskaber som ganske unaturlige. Hveranden Frier krydser gennem alle Provinser for at attrapere en eller anden gammel Enke, med hvis Midler, Obligationer eller Prioriteter han hellere kan siges at forlove sig. Hvordan man ikke skyede at naa sit Maal langt udenfor de danske Provinser, derpaa var 7 Aar senere Suhm et Eksempel, da han besluttede sig til at rejse til Trondhjem for at vinde den faa Maaneder før afdøde rige Handelsmand Lorents Angells eneste Datter og Arving; en Uge efter Ankomsten var de forlovede. Holberg, som fandt, at der kun var lidet Haab for fattige Jomfruer, viste da ogsaa sin smukke Medfølelse med dem ved at stifte sit Brudeudstyslegat.

Mange vilde kalde Holbergs Skildringer af Ægteskabsjægere overdrevne, ikke mindst naar en Jakob von Thybos Standsfæller optræde. Men at Virkeligheden frembød Forhold, der ikke stod tilbage for dem i burlesk Grovkornethed, vil en enkelt Fortælling kunne oplyse. Det blev hvisket den tapre Major Thiele i Øret, at der var Lejlighed for ham til

at gøre et glimrende Parti med Major Vossgrafs barnløse Enke, der skulde eje en Snes Tusind Rigsdaler, og som, da de tilbagelagte 70 Aar havde medtaget hende stærkt, næppe vilde leve længe. Thiele var en Snes Aar yngre end hende, han havde tjent sig op fra Rækkerne og var uden pekuniært Rygstød; dertil kom, at det betydedes ham, at et rigt Ægteskab vilde sikre ham Avancement. Han har selv senere beskrevet Enken som hæslig og med et hæsligt Rygte, gær-rig, samvittighedsløs og af en méchant Karakter, men For-delene ved at vinde hendes Haand syntes store, Majoren in-sinuerede sig hos hende, og hun gav ham Gehør. For hendes Arvinger var dette et haardt Slag, og det lykkedes dem at for-purre Ægteskabet i to Aar, især var hendes Brodersøn Læ-gen Schlösser virksom i sin Modstand.

Samtidig blev der fra Flaadens Side lagt an paa Enken. Kommandørkaptejn Friis havde nylig under Københavns Ilde-brand 1728 vist sig elskværdig mod Fru Vossgraf, og det truede med, at hun vilde trolove sig med ham. Da fik Thiele en skønne Dag Besøg af Dr. Schlösser, som erklærede sig villig til at opgive sin Modstand, hvis Thiele vilde give ham en honorabel Diskretion, og Majoren udstedte saa en Obliga-tion paa 2000 Rdl.; Summen skulde dog nedsættes, hvis Tan-tens Formue ikke beløb sig til en Kapital paa 20,000 Rdl. foruden faste Ejendomme og Mobilier til 6000 Rdls. Værdi. Kort efter bleve de forlovede i hendes Slægtinges Nær-værelse.

Først efter Forlovelsen erfarede Thiele, at hans For-gænger i Ægteskabet ved Testamente havde bestemt, at hvis hans Enke giftede sig igen, skulde hun skifte med hans Venner; 15 af disse Venner og Veninder meldte sig og for-langte saa stor en Sum, at Thiele ikke vidste anden Udvej end at ty til Kongen. Frederik IV resolverede da, at hver af Vennerne skulde lade sig nøje med 200 Rdl. Saa blev da Bryllupet holdt, men faa Dage efter stævnedes Thiele af Kommandørkaptejn Friis, der beskyldte ham for at have ægtet hans trolovede Brud. Der maatte nedsættes en Kom-

mission af høje Militære fra begge Etater for at dømme i Sagen, og da den gamle Dames Opførsel syntes at have givet Friis et vist Krav, kom Dommen til at lyde paa, at Friis skulde have 2000 Rdl. for at afstaa sine Rettigheder. Ved en anden Retssag blev Thiele dømt til at efterkomme Obligationen til Dr. Schlösser, hans Hustrus Formue viste sig at være langt mindre, end det var sagt ham, og den svandt ved alle disse Udbetalinger ind til Intet. Den forarmede Officer mistede først sent den vundne Ægtefælle, hun blev 87 Aar gammel³.

Selv om nu ikke Formuen blev det bestemmende for Valget af Bruden, er det vist, at der som Regel blev taget praktiske og i og for sig fornuftige Hensyn. Herpaa vil mangt et Eksempel blive nævnt i det følgende. Vi ville her kun anføre, at da den foran (S. 8) omtalte Matthias Skaanlund kom til Norge som Sorenskriver, var det blevet anbefalet ham at fri til en velstaaende Fogeds Datter, men det skete anderledes; han skriver: »1689, 6. Sept., som var Aarsdagen, imod jeg fik min Bestilling, blev jeg forlovet med den gudelskende Mademoiselle Mette Sophia Schwartz [en Broderdatter af Fogdens Hustru], og endskønt hun havde intet noget, saa faldt min Tanke mere til hende (for Flittigheds og Husholdningens Skyld, grovt og fint) fremfor Datteren, der var uartig«⁴.

Vi vender os nu til Spørgsmaalet om, i hvis Hænder Valget af Ægtefællen var lagt. I den Henseende maa det da først erindres, at Forældres Magt over Børnene i det Hele var stor. Efter Kristian Vs Lov (6 B. 5 Kap.) vare Børnene Hustugt undergivne paa samme Maade som Tyendet. Den, som var sine Forældre ulydig, kunde miste Arv efter dem, og hvis en Søn bandede sine Forældre eller tiltalte dem ubluelig, kunde han desuden straffes med Arbejde for Livstid paa Bremerholm, Datteren for en lignende Forseelse med Spindehuset. En Forordning af 26. Okt. 1708 tillod Forældre at indsætte ulydige og vanartige Sønner i den Del af Børnehuset, som hed Rasphuset, paa kortere eller

længere Tid for at aves, dog skulde Fattigvæsenet undersøge Forældrenes Grund dertil, saa at det ikke skete af utidig Ivrighed eller Ondskab, og Forældrene skulde betale derfor, i alt Fald hvis de havde Midler dertil⁵. Lydighed mod Forældre var i det Hele en Lære, som blev indprentet Børn lige saa stærkt som Ærbødighed for dem. Som et Vidnesbyrd om, hvordan den faderlige Myndighed indenfor Huset kunde strække sig langt ud over de unge Aar, kan anføres, hvad Charlotte Dorothea Biehl, hvis Fader var Sekretær ved Akademiet paa Charlottenborg, fortæller: »skönt jeg var næsten 46 Aar, da min Fader døde (1777), havde jeg aldrig turdet gaa ned i Slotshaugen, end sige til noget Menneske, uden først at begære hans Tilladelse«⁶.

I sin »Naturret« lærer Holberg, at et Barn gør en lastelig Gerning, naar det gifter sig med en, som Forældrene ikke anstaar, saasom det er en Fader højt magtpaaliggende, at ingen Svigersøn eller Svigerdatter imod hans Vilje bindes ham paa Ærmene. Paa den anden Side gør en Fader meget ilde, der plat vil forbyde sin Datter at gifte sig (II k. 1). Han kommer atter ind paa denne Sag i sin Behandling af Spørgsmaalet om Børns Lydighedspligt overfor Forældre. Her skelner Holberg mellem billige, ubillige og indifferente Befalinger. Thi Børnene ere pligtige til at lyde de billige, og de ere ikke pligtige til at efterkomme de ubillige, men der er Befalinger, som hverken ere gode eller onde, som at antage visse Studier eller Haandteringer, at gifte sig med visse Familier og lignende, og i saadanne maa Børnene adlyde. »Dog synes det, at et Barn med Ærbødighed kan vægre sig for at binde sig til en Ægtefælle, som dets Sind ikke falder til, efterdi Ægteskabs Baand bør være til fælles Kærlighed, og det er vanskeligt at elske efter Ordre« (Kap. 2). De sidste Ord kunde synes milde, men de falde dog saa mærkeligt spagt, og efter Holbergs Opfattelse er det altsaa ikke et ubilligt Paabud, men et indifferent, at en Fader paatvinger sin Datter en Ægtefælle.

Kr. Falster har i en af sine Taler (Nr. 30) behandlet det

samme Emne (1729). Han tager sit Udgangspunkt fra, hvad der nylig var hændt i Varde. Her var en Enkes Datter af sin havesyge Moder bleven nødt til at tage en Mand til Ægte, der var noget ældre end hende og som i Dannelse stod under hende. I sin Fortvivlelse havde hun søgt Trøst hos en Officer, og snart efter blev Manden taget af Dage paa en Rejse. Det kunde ikke bevises, at Hustruen var medskyldig, men hun mistede dog alt sit Gods, saa vel som al Agtelse. Det forefaldne gav Folk Anledning til en almindelig Drøftelse af det Spørgsmaal, hvor langt Forældrenes Ret gik, og den lærde Rektor faar Lejlighed til at fremføre alt, hvad saavel Romere som Japanere og Peruanere fastslaa om denne Sag. Hvor Falster er med sit Hjerte, er utvivlsomt, og stærkt slaar han til Lyd for Quinctilians smukke Ord: »I ingen Sag er Frihed saa fornøden som i Stiftelse af Ægteskab. Jeg vil vælge den, med hvem jeg skal leve, jeg vil selv bestemme, hvem der skal være min Fælle i Arbejdet, i min Stræben og min Kummer, og hvem kan elske, naar Sindene ikke stemme overens!«

Med meget Frisind behandler ogsaa Pontoppidan denne Sag i »Menoza« (1743), idet han fremhæver Betydningen af, at de unge stemme overens i Gemyt og Tilbøjeligheder. Forældre se gerne for stærkt hen til den gode Forsørgelse, de unge lade sig friste af det udvortes Behag, men det gælder om at have alt for Øje og at se, om Sindelagene have den rette Overensstemmelse paa Gudsfrygts og ren Kærligheds Grund (Brev 39).

Holberg synes i sine Heltinde-Historier (1745) at være kommen paa andre Tanker end de tidligere udtalte; han ønsker vel, »at den Anordning maa staa ved Magt, at Børn ere deres Forældre hørige og lydige, men med dette Tillæg: undtagen i Ægteskabssager«. Thi det er dog vel Datteren eller Sønnen, der lider under et ilde grundet Ægteskab, og ikke Forældrene; i en saa magtpaaliggende Sag bør Børnene ikke blot tages med paa Raad, men have en dobbelt Stemme, ja den ene afgørende. Vel er det rimeligt, at For-

ældrene gøre Børnene Forslag, men de bør ikke øve nogen Tvang, da Ægteskab skal være tvende Hjerters kærlige For-
ening. Ikke heller bør de søge at skille elskende Personer,
naar da ikke den attraaede Forbindelse er uanstændig eller
haanlig for en hel Familie⁷.

Vi skulle nu undersøge, om de unge Piger ofte ved Tvang
bleve givne til en Ægtefælle. Og her maa det erindres, at
allerede Trolovelse var en stærkt forpligtende Handling.
Man vil ofte finde, at Lovene og ligeledes Tamperretterne —
de gejstlige Domstole, som dømte i mange Ægteskabssager
— betegne Trolovelse som »det begyndte Ægteskab«. Og
hvorledes kunde man opfatte den paa anden Maade? Tro-
lovelse var en Akt, som skulde finde Sted, inden Vielse kunde
ske. Den skulde foregaa i Præstens eller i Parternes eget
Hus i Overværelse af Præsten og mindst 5 andre Vidner, en
i Rituallet paabudt Formular skulde anvendes, og Trolovelsen
indførtes i Kirkebogen. Den forpligtede de to Parter til at
lade sig vie, de kunde ikke ved fælles Samtykke ophæve
Trolovelsen, og enhver af dem kunde, endog hvor gode
Grunde forelaa, kun efter Rettergang og Dom blive frigjort.
Vielse skulde ske inden en bestemt Frist, hvis de Trolovede
havde begyndt Samlivet. Indgik Manden eller Kvinden Ægte-
skab med en anden, kunde dette omstødes, selv om ikke
Besvangrelse af den trolovede Kvinde havde fundet Sted.
Egentlig maatte de efter Trolovelsen avlede Børn anses for
ægte, og saaledes var den ældre Ret, men Kr. V.s Lov 5—
2—33 havde dog begrænset dette til de Børn, der vare av-
lede, efter at Vielsen var berammet.

Spørger man nu, om Tvang fandt hyppig Sted, vil en
Gennemgang af Tamperretsprotokollerne kunne give en vis
Vejledning⁸. Vi tage et enkelt Stift for os og finde blandt
Sager for Aarhus Tamperret følgende. 1704: ved tvende
Tingsvidner bevist, at Maren Rasmusdatter har af hendes
Moder og Søkende vaaren nødt til den Trolovelse. 1705:
Tingsvidne af Samsø Birk, at Dorthe Jørgensdatter var med
Tvang og Haardhed af hendes Farbroder nødt til at lade sig

trolove; Sognepræstens Attest, at hun straks efter Trolovelsen og ellers stadig siden har beklaget sig, at hun trolovedes mod sin Vilje. 1706: N. N. trolovet mod hendes Vilje og Samtykke. 1706: Pigens Fader tilstaar, at han og hans Hustru havde med Trusel nødt deres Datter til at indgaa Trolovelsen. 1710: Ved Birketings Vidne bevist at være tvungen af sine Forældre. 1712: nødt og tvunget og det tvende Gange baade til Tinge og her for Retten givet tilkende. 1722: saavel af hendes Moder som af hendes Stifbroder ikke alene med haarde Ord og Trusel, men og med Hug og Slag nødt til at lade sig trolove. 1723: af hendes Broder med Hug og Slag imod hendes Vilje tvunget til at lade sig trolove med den, til hvilken hun dog hverken før eller efter Trolovelsen har haft nogen Kærlighed. 1724: nødt af hendes Fader at lade sig trolove med den, som baade før og efter Trolovelsen ikke har været ved sin fulde Forstand, Sans og Samling, og nu næsten Aar og Dag efter har der ikke fundet sig nogen Raad til hans Helbreds Forbedring. 1729: af hendes Forældre tvunget med Trusel, Hug og Slag til Trolovelse med den, hun dog hverken før eller efter Trolovelsen har haft nogen Kærlighed til. 1731: af Moderen med haarde Ord, Hug og Slag truet til Trolovelsen. 1734: ved Tingsvidne og hendes Faders mundtlige og skriftlige Tilstaaelse bevist, at hendes Forældre med Tvang og Trusel har nødt hende.

Vende vi os til en anden Tamperret, nemlig Konsistorium, der dømte for Sjællands Stift, møder det samme os. 1705: Tingsvidne om, at Trolovelsen er tvunget; ogsaa har hun ved Forbud mod Tillysningen givet det tilkende. 1705: af Omstændigheden i denne Sag kan nok som fornemmes, at Anne Marie Isaksdatter som et ungt Menneske har formedelst Frygt og Trusler af sine Forældre og ej af nogen Kærlighed ladet sig trolove til Kristen Sørensen, og Forældrene have her for Retten vedstaaet, at hun efter mange Formaninger og gjorde Tilbud ikke vilde lade sig bekvemme til Ægteskab med den, hun ingen Hjertelag har til.

Her skal vi dog standse og kun tilføje, at denne Art

Retssager synes at forekomme langt sjældnere paa det sjællandske end det jyske Omraade. Det er ikke sikkert, om man deraf kan slutte, at der paa Sjælland er i mindre Grad øvet Tvang fra Forældrenes Side, da jo mulig de sjællandske Piger have vist større Føjelighed eller mindre Modstandsevne.

I alle de anførte Tilfælde er det Pigen, som har været tvunget, de unge Mænd synes det kun sjælden at være hændet. Det var dog Tilfældet 1762 med Vendelboen Peder Jakobsen af Aalstrup, som paastod, at han havde ladet sig besnakke og overtale til Trolovelse med Anne Jensdatter; han har uforandret siden været aldeles bekymret og saagodt-som fortvivlet derover. Anne fremstillede sig personlig for Tamperretten i Aalborg og paastod, at han nogle tusinde Gange havde lovet hende Ægteskab, men nu var anderledes tilsinds. Retten dømte saa, at da det var bevist, at Peder Jakobsen dels var bleven truet, dels forledt til dette Ægteskabsløfte, uden at han nogensinde havde fattet Kærlighed til hende, og da Anne desuden ikke ventede at finde Velsignelse af et tvunget Ægteskab, blev Ægteskabsløftet ophævet, dog ikke uden at der paalagdes Peder J. at betale forskellige Ydelser.

Fra Indherrederne omkring Kolding er der — fra o. 1700 — flere Eksempler paa, at man anvendte Tvang mod begge Parter i Forening. Man lokkede de unge Folk, som man havde bestemt for hinanden, ind i en Stue, lukkede Dørene i Laas og lod dem blive dér, indtil de bøjede sig for Forældrenes Vilje⁹.

Hvis man nu af de anførte Eksempler vilde slutte, at de unge Piger den Gang i højere Grad bleve tvungne ind i Ægteskab, end det til Eks. senere har været Tilfældet i Bondestanden, vilde det maaske være urigtigt. Der kan ikke være Tvivl om, at der hyppig anvendtes Tvang fra Forældrenes og fra Slægtens Side, men i alle de her anførte Sager sejrede den unge Pige. Og Kampen mod det afnødte Løfte bliver altid ført paa den samme Maade. Den tvungne

søger straks at gøre sin Indsigelse vitterlig for Slægtninge, for Naboer og for Menigheden, hun tyr til Præsten, og hun faar et Tingsvidne optaget om, hvad hun har været udsat for; den fattige Pige gives der Bevilling til fri Proces, og naar da Sagens Forhold ved Tingsvidner eller ved Attester er godtgjort for Tamperretten, hæver den »det begyndte Ægteskab«, og hun faar Ret til at indgaa Ægteskab med den Fæstemand, Gud kan give hende.

Naar Tamperretten erklærer, at den paastaaede Trolovelse ikke har fundet Sted paa saa lovmæssig en Maade, som den burde være sket, eller at den var sket i de umyndige Aar uden Værgens Samtykke, godkender den ikke Forpligtelsen til Ægteskab, men kan dog maaske indrømme, at den tabende Part havde »en billig Prætention« eller kunde have Ret til Erstatning »for sin Tids Spild«, saaledes naar Enkemanden »har Aar og Dag været uden Ægtefælle og hensidder med sine Børn, hvorfor han for sin Skadelidelse ønsker nogen Erstatning«. Dog bliver Paakendelsen af denne Fordring altid af Tamperretten henvist til verdsligt Ting. Saaledes anlægger Maren Trane ved Viborg Landsting Sag mod Daniel Flechtner, der ved Breve og andre bevislige Ægteskabs Forbindelser og Løfter har forbundet sig til hende; men da dette er sket i hans umyndige Aar, paastaar han sig fri. Sagen gaar derfor nærmest ud paa en Regnings og Refusions Erstatning og Betaling, og Landstingets Dom (1749) lyder paa, at han efter Vilkaar og Omstændighed til en Kendelse for sit Maren Trane gjorde ubetænksomme Ægteskabsløfte til nogenledes Refusion skal betale hende 50 Rigsdaler; alt, hvad der er skrevet og paastaaet mellem dem, skal være dødt og magtesløst.

Som alt sagt kunde ingen Trolovelse ophæves ved Parternes Overenskomst eller Tamperretten af denne Grund ophæve den. 1765 havde en Bondekarl af Odder Sogn Jakob Jensen med god Vilje og velberaad Hu ladet sig offentlig trolove til en skikkelig og uberygtet Pige Anne Mortensdatter, men efter nogle Dages Forløb viste han kendelig Kedsommelighed mod

hende og erklærede tilsidst tydeligt, at han aldrig vilde drikke Bryllup med hende; dette var han vedbleven at fastholde uagtet adskillige Formaninger i Sognepræstens og senere i Provstens og to Præsters Nærværelse. Han kunde ikke bevise nogen skellig Grund til den attraaede Skilsmisse og foregav ikke anden Aarsag end, at det var en Indskydelse hos ham. Anne ønskede gerne at ægte ham, dersom hun kunde vente, at han vilde leve kristeligt og kærligt med hende, men som hun befrygtede, at dette ikke skulde ske, vilde hun hellere skilles fra ham. Da Retten efter Loven ikke kunde adskille dem, kom Sagen for Kongen, som ved et Reskript af 29. April 1768 ophævede Trolovelsen og tillod dem begge at begive sig i et andet Ægteskab; dog skulde Jakob Jensen for hans letsindige Forhold indsættes til Fæstningsarbejde i 3 Maaneder og betale Anne M. for den hende tilføjede Forurettelse 20 Rdl., samt erstatte hende Processens Omkostninger med 6 Rdl.

4. Forholdet mellem Ægtefæller og Hustruens Rettigheder.

I Peder Paars (3. Bog) behandles Spørgsmaalet om, hvem der bør regere i Huset, og Fuldmægtig Kristen Stork søger at overbevise Præsten om, at Kvinderegimente ikke førte Lykke med sig. Saaledes er Per Degn en Prakker, alene fordi han lader sig kommandere af sin Kone, »i Huset hun er Per, og han er Abelone«. Barberen Jens Blok har Gæld, »hans Sophie vil ej spinde, hun vil ved Roret staa, den raffinerede Kvinde«. »Man vise kan paa Prent, at sjælden lykkelig er Kvinderegiment. Hvem har Jens Lorentzen, den ussel Taabenakke, for slette Tilstand end sin Kone at betakke?» Om Sognefogeden Jens Poulsens Kone skal dette dog ikke

gælde, hende »jeg alene vil undtage, hun bør regere, thi hun haver ej sin Mage. Hun tit til Tinge gik og mange Sager vandt«. Paa Anholt lader det altsaa til, at Konens Regimente ikke er ukendt.

Vi ville nu se, om Holberg i sine Komedier kender den underkuede Hustru. Hvorledes skildrer han i det Hele Forholdet mellem Ægtefællerne? Saaledes mellem Jeronimus og hans Hustru¹. Han er i »Julestuen« kærlig mod sin unge Kone Leonora, men med Grund skinsyg. I »Det lykkelige Skibbrud« ere Ægtefællerne fuldt ud enige om at tvinge Datteren, men Jeronimus dog langt mildere end den forfængelige Stifmoder Magdelone. Overfor Jeronimus' »honnerte Ambition« i Stykket af dettè Navn fremfører Magdelone fornuftige Modgrunde, men følger sig dog efter ham. I »Pernilles korte Frøkenstand« er Magdelone en fuldstændig Rappenskralle. »Hold Munden, min Hjerter Mand! Du vil altid føre Ordet; lad mig tale . . Du est en Kælling, min Hjerter, lad mig tale! . . [da Leonard mukker] Hvad siger Du, Mand! . . Det lader ilde, at min Mand er saadan Mæhæ«. Frands har sendt sin Søn Hans til Paris efter sin Kones Ønske, nu da Jean er kommen hjem, maa Frands synge for, medens Konen danser Menuetten med Sønnen. I Herman von Bremens Hus var det engang anderledes. »For et Aar eller 3 havde jeg smurt min Kones Ryg for saadanne Ord« siger han, da Geske kalder ham en Dagdriver, der forsømmer sit Arbejde, men efter at have læst den politiske Stokfisk er han bleven Filosof. Og Nille paa Bjerget hører sandelig ikke til de underkuede; den dygtige Kone har jo fuldkommen Ret i, at Herskabet skal have Landgilde og Præsten Offer, at Gaarden skal holdes vedlige og Jeppe kommanderes, selv om Nille har nok saa stor Uret i sin Haardhed mod Manden og i sin Utroskab, hvis da Beskyldningen derfor er sand. Zille Hansdatters Fader har den afgørende Stemme i Huset, men det er kun sjældent, at man hos Holberg finder en Mand, der er tyrannisk overfor sin Hustru. Holberg kunde tænkes paavirket af Molière, der har udrustet Husmoderen med en lignende Myndighed,

men rimeligere er det, at Holberg skildrer, hvad han har truffet i den virkelige Verden, eller vi maa i hans Fremstilling se hans Tanker om det rette Forhold mellem Ægtefæller, vel ogsaa et Udslag af hans Lyst til at favorisere »Kønnet«.

Efter alt hvad vi kende om Tilstandene paa de Tider, maa vi vist tro, at om det end stærkt var erkendt, at Manden burde være den raadende, har den indre Magt i Huset været ret ligelig fordelt. Har der end været Familier, hvor Manden optraadte med stor Myndighed, har der været andre, hvor Hustruen var den mægtigere.

Danske Lov havde slettet Jyske Lovs Bestemmelse om, at Manden var berettiget til at revse Hustruen med Kæp eller Vaand; to af Koncipisterne, Vinding og Scavenius, gifte med to Søstre, havde dog stemt for, at Reglen burde beholdes². Loven gav saaledes ikke længer Manden nogen Ret til at tugte Hustruen, men at det alligevel kunde forekomme, at Manden anvendte Tugt, derom kunne Sager for Tamperretten vidne. Heller ikke var det vel helt uden Anledning, at Prokurator Søren Børkop udgav sit Skrift »Upartisk Svar paa det Spørgsmaal: Om det er en Mand tilladt at slaa sin Kone« (1755). Børkop mener, at baade efter Guds, Naturens og vor Højeste Øvrigheds Love maa Svaret blive Nej. Ægteskabet er blandt alle Selskaber det, som bygger paa den allernøjeste Forening, og det er ingeniunde givet, at i dette Forbund Manden altid er den forstandigste. Efter Luthers Udsagn har den hellige Skrift ganske vist tildelt Manden Herredømme over Kvinden, men kun i Kraft af en stiftet Forbindelse af aandelig Art, der bygger paa naturlig Venlighed og Tjenstagtighed, og Luther udtaler, at var det end en Fyrste, som slog sin Gemal, var det dog Synd og Skam. — Men naturligvis kunde det ogsaa hænde, at Hustruen — ligesom paa Bjerget Nille — førte Krabasken. Præsten i Krummerup Johannes Prom (o. 1740) var haardt plaget af sin stridslystne, himmelskrigende Kone, der behandlede ham med Munddask, Prygl og Maledidelser; især var det ham pinligt

— som han siger i en Klage — at skulle gaa i Herrens Hus med reven Ansigt og hovne Øjne³.

Hvad Formueforholdene angaar, havde Kristian V.s Danske Lov gjort den store Forandring i den tidligere Ret, at et fuldstændigt Fællesskab mellem Ægtefællerne var bleven gennemført, saaledes at ogsaa Jord gik ind under dette. Heri kunde der dog gøres Indskrænkning ved, at Ægtefællerne oprettede Ægtepagt. Fandtes en saadan ikke, var Hustruen fuldstændig umyndig i Formueforhold, hun stod under Mandens Værgemaal, og han var eneraadig over Boet. Der var dog forbeholdt Hustruen Ret til at testamentere sin halve Hovedlod bort til gudeligt Brug, naar hun ikke havde Barn ved sin Mand (5—4—19), i andet Fald maatte hun have Mandens Samtykke⁴.

5. Umyndighed for den ugifte Kvinde og Enkers Myndighed.

Det staar for vor Tids Opfattelse som en Besynderlighed, at Loven bød, at Kvinder, som vare ugifte, hvilken Alder de end naaede, ingensinde bleve myndige. Der kunde heri synes udtalt en Mistillid til de kvindelige Evner i Almindelighed, men dette modsagdes dog af Lovens lige saa mærkelige Regel, at Enker vare fuldmyndige uden Hensyn til Alder. Og en Enke kunde jo efter det tidlige Tidspunkt, hvorpaa Kvinder bleve gifte, være til Eks. 15 Aar gammel. Imidlertid vil enhver, som mere indgaaende beskæftiger sig med det 18. Aarh.s Tilstande, komme til Erkendelse af, at den borgerlige Ret i en sjælden Grad havde Evne til at bøje sig efter det praktiske Livs Krav, fordi der af Regeringen og dens juridiske Raadgivere og ligeledes af de overordnede Domstole blev stræbt efter at finde den lempeligste Vej, hvor Loven ikke havde ordnet Forholdet, og fordi der ved Bevillinger var

Mulighed for at opnaa den Undtagelsesstilling, som særlige Forhold syntes at retfærdiggøre.

En af de første Retshandler, som den unge Pige kunde komme til at indgaa, naar hun havde sine Forældres eller Værgens Samtykke dertil, var at trolove sig. For at dette kunde ske med bindende Virkning, maatte Manden være 20 Aar gammel, for Kvinden fordredes 16 Aar. Saaledes lyder D. L. 3—16—5, men i Praksis blev dette dog ikke overholdt; Pigen ansaas moden hertil, naar hun i Overensstemmelse med Kirkeritualets Kap. 8 havde været til Guds Bord og altsaa (i Tiden efter 1736) var bleven konfirmeret. Det maa ogsaa vække vor Forbavselse at se den tidlige Alder, hvori Pigebørn blev gifte. Flere Eksempler herpaa vil lejlighedsvis blive givne i det følgende; her skal vi kun anføre, til hvilket Tidspunkt alle Fruerne ved Dronning Karoline Mathildes Hof var blevne gifte: Baronesse Bülow i sit 18. Aar, Fru Schimmelmänn 17 Aar, Generalinde v. Gähler 17 Aar, Fru v. Gabel i sit 16. Aar, Grevinde Moltke knap 16 Aar gammel, Fru v. Gramm i sit 15. Aar, Grevinde Holstein 15 Aar, Fru de Malleville 13 Aar¹.

Mange ugifte Kvinder maatte naturligvis ønske at faa en friere juridisk Handleevne, især naar de havde Jordbrug, drev Handel eller anden Næring, og en saadan opnaaede de ogsaa med Lethed, idet de erhvervede en Bevilling til at være mindreaarig under en Kurators Opsyn; undtagelsesvis kunde Bevillingen ogsaa lyde paa Fuldmyndighed. Det forlangtes dog som Regel, at Pigen havde naaet 21 Aars Alder². Et Stævnemaal mod en ugift Pige lød paa Pigens Navn »med Værge«, saaledes at det var overladt til hende at hidskaffe den Mand, som var hendes Værge (»Stævnes I, Sinned Niels' Datter, med Eders Forsvar«).

Overfor ugifte Kvinders Ret til at oprette Testamente synes Regeringen i alt Fald senere i Aarhundredet at have stillet sig meget liberalt. En Kvinde, der havde en Bevilling til at være mindreaarig, behøvede ikke noget Samtykke af sin Kurator for at oprette Testamente; dette var i alt Fald

Stampes Opfattelse, som ogsaa synes at være fulgt i Praksis. En ugift Kvinde (med en saadan *venia sexus*) testamenterede saaledes 1762 uden sin Kurators Samtykke det meste af sin Formue til en enkelt Broder med Forbigaaelse af sine andre Søskende. Men det ses endvidere, at Regeringen endog konfirmerede Testamenter, der var oprettede af Kvinder uden *venia sexus*, naar de var over 18 Aar, ja i det 19. Aarh.s Begyndelse synes det fastslaaet, at en Konfirmation i saadant Tilfælde ikke var fornøden. En Kancelliskrivelse af 1811 udtaler endog, at »et Fruentimmer, naar hun er konfirmeret og har den fornødne Skønsomhed«, kan ved Testamente disponere over sin Formue, dog skulde i saadant Fald Konfirmation ske ved Regeringen og ikke ved Overøvrigheden³.

Da alle Boer, hvori der fandtes umyndige Arvinger, skulde behandles af Skifteretten, og da ugifte Kvinder som Regel vare umyndige, førte dette med sig, at Boer i stort Antal vare undtagne fra at behandles af selvskiftende Arvinger. Dette er dog næppe af den offentlige Mening bleven betragtet som en Ulempe, da Skifte altid var en vanskelig Sag og formodedes let at give Anledning til Uret. Naar Kvinder havde faaet Bevilling til at være myndige med Kurator, synes det ikke at have været nødvendigt, at Boet overgik til offentligt Skifte, tilmed da det antoges, at saadant ikke var fornødent, hvor der fandtes mandlige Arvinger, som vare mindreaarige under Kurator.

Endelig var det meget almindeligt, at man erhvervede Bevilling til selv at maatte skifte med Samfrænder; naar Skifteforretningen saa var sluttet, indsendtes den til Skifteforvalteren til Eftersyn. Eksempelvis kan nævnes, at Enken efter den ved Gadebusch faldne Oberstlieutenant Claus Langhaar 1720 erhvervede sig Bevilling til at maatte skifte med Samfrænder; hun havde en lille Datter. Thomas Harck i Hjerting havde 1779 erhvervet Ret for sig og sin Hustru til, at den længstlevende maatte sidde i uskiftet Bo og skifte med Samfrænder, og Enken skiftede da 1781 med 4 umyndige Børn⁴.

Enker betragtedes som fuldmyndige, de kunde være Borgen i Gældssager, de havde samme Ret til at bortgive ved Testamente som Mænd. Men de skulde have en Lavværg, som kunde staa dem bi og medunderskrive ved alle Retshandler af nogen Betydning, medens dette ikke var nødvendigt ved Husførelsen eller den daglige Handel. Lavværgen kunde de dog selv vælge, ligesom de kunde give ham Afsked; Loven vilde altsaa kun have Sikkerhed for, at Enken ved saadanne Retshandler havde søgt Raad (»med tiltagen Lavværg«). Derfor se vi da ogsaa Enker optræde med forskellige Lavværger paa samme Tidspunkt. Stævnamaalet i Sager mod Enker lød paa Enken »med Lavværg«, hvilken hun altsaa selv maatte angive og hidskaffe (»Kald og Varsel gives Eder herved, Mette, med Eders Lavværg«). Imidlertid kunde jo Enken have anmodet Øvrigheden om at faa en Værg, eller Øvrigheden havde maaske fundet det nødvendigt at beskikke hende en saadan, og for en sat Værg kunde hun kun med Øvrighedens Hjælp atter frigøre sig; en saadan maatte vel ogsaa indvarsles med Navns Nævnelser⁵. En Enke kunde være Værg for sine egne Børn og beholde Børnegodset under sit Værgemaal, dog skulde Øvrigheden i saa Fald beskikke hende en Tilsynsværg. Hvor langt Tilliden til Enker strakte sig, vil kunne ses af, at Fru Kaphengst til Søholm 1733 blev beskikket til Kurator for sin 18aarige Søstersøn Kristian Stockfleth⁶.

Om Kvinders Arveret gjaldt Reglen i D. L. 5—2—29, at Mandsperson tog dobbelt Lod imod lige saa nær beslægtet Kvinde. Herfra gjaldt kun enkelte Undtagelser, saaledes naar en udenforstaaende tillagde Søkende en Gave uden nærmere at angive Fordelingen. Det var iøvrigt ingenlunde sjældent, at Forældre ved Testamente tillagde Døtrene lige Lod med Sønner.

Men kan vist sige, at det i Praksis var Regel, at Kvinder ikke mødte for Retterne, naar de da ikke var kriminel taltale. End ikke Enker, skønt de dog næppe ved nogen Lovregel vare hindrede deri; kun ved Højesteret forby-

der D. L. 1—9—6 bestemt, at nogen Kvindesperson gaar i Rette, medmindre Sagen angaar hendes eller hendes Mands eller Børns Ære eller Liv. Den nævnte Praksis var vist alene grundet i Frygt for, at Kvinden ved Forhandlingen for Retten skulde paadrage sig en Forpligtelse⁷. Ved Tamperretterne ses Kvinder stundom at være mødt.

6. Holbergs Opfattelse af Kvinden. Hylder han Tanker om Emancipation?

Holberg besad en levende Sans for den unge Kvindes Skønhed. Han har givet sin Beundring et saare vittigt Udtryk i »Moralske Tanker« (1744). Ligesom Døtrene i et Hus — saaledes lader han en ubekendt Ven sige — ere dets herligste Møbler, som mest stikke i Øjnene, er der intet, der mere pryder en Stad end smukke Fruentimmer. Derfor bør Politiet, som skal sørge for sirlige Bygninger, rene Gader, behagelige Spadseregange, kunstige Vandspring, ogsaa have en Opgave i denne Henseende. Men Holberg eller hans Ven har en sørgelig Erfaring om, at just naar Døtrene straale som prægtige Liljer, anmelde visse Personer sig hos Forældrene, anmode om Forbindelse med Døtrene og love at røgte dem, saa at de i Hast miste al Forgyldning. Holberg græmmer sig derover, som naar han hører, at en prægtig Bygning er brændt, et forgyldt Krystalglas sprukket. Han mener derfor, at Friheden til at indtræde i Ægtestand bør blive saaledes modereret, at Staden stedse er forsynet med et tilstrækkeligt Antal kønne, ugifte, uskamferede Jomfruer, og at der maa gøres en Reserverulle, saa at Staden intet taber af Glans og Sirat ved for megen Afgang. Derfor bør det ikke tillades Skønheder af første Klasse at gifte sig, naar Tallet ikke er overkomplet, i hvert Fald ikke før de er 35 Aar gamle, med mindre de ved Smaakopper, Tænders Fald eller anden u lyk-

kelig Hændelse har tabt noget af Skønheden; men Stadens Medici maa passe paa, at saadant ikke hænder dem.

Dette kunde jo se ud som en begejstret Hyldest til Kønet, men for vor Tids Opfattelse af Kvinden kan den kun virke fornærmende. Naar Ungdomsaarene er tilbagelagte, naar Kvinden er bleven Moder, naar hun varetager Husets Gerning, er Glansen forbi. Holberg har hørt Sylvia synge med sin liflige Røst ved Luthen, og nu sidder hun ved Vuggen med indfaldne Kinder, hendes Purpur er forvandlet til Askefarve; han kan ikke længer fortrylles ved hendes Tale, som kun gaar ud paa Torvepris for Smør, Kød og Ost. Saaledes har denne ellers saa skarpe Beskuer ikke haft Sans for den Skønhed, der straalere ud fra en fyldig Moderskikkelse, ikke for den nye Skønhed, som fremtrylles ved Sæmmespillet mellem Moder og Barn, han har ikke haft Øje for den Skønhed, som den modne Kvindes huslige Lykke, den aldrende Matrones harmoniske Ro udgyder over dem, hvor Skønheden ikke er ødelagt, men har skiftet Art.

Der er dog en Mulighed for, at Holbergs Ord om de unge Kvinders hurtige Tab af deres Skønhed kunde bygge paa en rigtig Iagttagelse overfor enkelte Dele af Samfundet. Schweizeren Bartholomæus Roque, der var indkaldt hertil som Kobberstikker, udgav 1747 en Bog paa Fransk og Dansk med Titel »Dannemarks Forlystelser«. Han skriver, at der maaske ikke findes et Land, hvor det kvindelige Temperament er mere ligt Mandens. I et Fruentimmerlegeme kan man ofte finde »et Mandsmod, gelejdet af alle Dejligheids Tillokkelser og Yndigheder«. Det Lov for at være smukke, som de danske Fruentimmer bære, bør man med al Billighed tilstaa dem. Naar der mellem Hundrede franske Fruentimmer findes 2 smukke og én dejlig Person, findes der for det samme Tal i Danmark 10 smukke og 5 dejlige. Dog er der en Forskel; det sagte gælder ikke uden Folk af Stand og fornemme Fruentimmer i Byerne; de gemene Fruentimmer i Byerne og paa Landet ere sædvanlig saa skødesløse om deres Smukhed, at de se de Yndigheder, Naturen har forsynet dem

med, uddø straks i deres spæde Ungdom. Hvor mange af disse myrde ikke deres Smukhed ved de stærke Drikke, de dagligen tage til sig! Disse stærke Drikke forandre ofte Legemstilstanden hos begge Køn; den er dog ellers af Naturen frisk og stærk og lidet udsat for Sygdomme.

Den Uvilje, som Holbergs ovenfor nævnte Udtalelse røber overfor de Kvinder, som i hans Øjne var uskønne, faar ogsaa andensteds hos ham et stærkt Udtryk.

I sit Fjerde Skemtedigt har Holberg advaret en ældre Mand mod at gifte sig med en ung Pige og i det Hele foreholdt ham de Misligheder, som følge med et Ægteskab. Til Slutning fortæller Digteren, hvordan han engang slog op i en Spaabog, som efter Tærningkast gav Orakelsvar: »jeg vilde deraf se i Ægteskab min Lykke, men traf i Bogen paa et meget hæsligt Stykke. Jeg kasted anden Gang og fik de samme Ord, af Vrede slængede da Bogen under Bord«, dog sad Forskrækkelsen ham endnu i Blodet: »Det Vers, som da jeg fik, har saadan Melodi: Du mener, at Du faar en Jomfru og en Dame, men vogt Dig for et Dyr, som hedder Maren Amme«.

Ordene lyde stygt, og Holberg gør næsten Undskyldning for dem — allerede Lauremberg taler om »Maren Amm' med hendes store Flaske[r]«; værst skurrer Ordet Dyr, som dog dengang synes at være brugt for »Skabning«¹. Men man gør sikkert ikke Holberg Uret i heri at se et nyt Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad han manglede Syn for den modne Kvindes og Matronens Værd og Skønhed.

Der findes en Tradition om, at Holberg under sit Ophold i Kristianssand skal have været forelsket, og man har kunnet udpege, at Pigen formentlig var Biskop Stouds ualmindelig smukke Datter². Holberg var da 22 Aar gammel, og man har ment, at han ikke kunde lade Henrik sige (i »Ite Juni«): »Ej Snak, en ung Person paa 22 Aar skulde ingen Kærlighed føle!« uden at have haft sin egen Oplevelse i Tanke; hertil kunde man dog maaske sige: »Ej Snak!« Vist er det, at Holberg følte sig vel ved Opholdet i sin Halvfætter Kapellanen Otto Stouds Hus, han gjorde ogsaa Lykke ved sin Mu-

sik. »Det var ikke vanskeligt at blive gode Venner endog med de fornemste Jomfruer«, »de unge Damer dér i Byen forekom mig at kunne forsvare den første Rang mellem det ganske Norges Jomfruer baade med Hensyn til god Tone, tækkeligt Væsen og alle Aandens Fortrin«. Men saa fik Holberg ulykkeligvis fat i et Skrift, som med 60 Argumenter beviste, at Fruentimmer ikke er Mennesker, og med sin Hang til drillende Satire og med Ungdommens sædvanlige Lyst til Paradokser gjorde han sig til Forsvarer for den opstillede Sætning. Stoud og hans Brødre forsvarede Kvinden, især fandt de deres Søster særdeles værdig til at anses for et Menneske. Holberg havde vovet sig for langt frem og var ked af hele det Røre, han havde vakt; paa Gaden pegede en Tjenestepige paa ham og sagde: »Der gaar han, som siger, at vi ikke kan komme i Paradis!«

Denne Hændelse har utvivlsomt senere i Holbergs Liv redet hans Sind som en Mare. Man kan trygt sige, at han ved hver en Lejlighed har villet tvætte sig for denne Ungdoms Ubesindighed. Holberg havde nemlig tidlig lært at faa Øje for, at Kvinder kunde i Vid, Aand og Opfattelse staa paa et lige saa højt Trin som Mænd.

Han har i sit ypperlige »Zille Hans-Dotters Forsvarsskrift for Kvindekønnet« ladet en Kvinde selv føre Ordet. Hun fortæller, at hun allerede som 8 Aars Pige fik Lyst til at studere, og da hun til sin Fader ytrede, at han jo kunde lade Broderen Frantz, som ikke besad hendes Pund, spinde i hendes Sted, svarede han: »han hedder Frantz, Du Zille«. Man skulde virkelig vente med at give Børn Navne, indtil man saa deres Evner, foreslog Zille. Faderen morede sig over hendes Indfald og gav hende Lov til at studere, uagtet Moderen græd derover; hun havde set sin Nabos Søster blive ganske gal alene ved at læse Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca, hvordan vilde det da gaa, om Datteren lærte Latin. Efter at have studeret en 6 Aars Tid kunde Zille læse og fortolke den mørkeste Latine Bog. Og nu fik hun den Grille, hvorfor en Kvinde ikke skulde kunne udføre det

samme som en Mand. Hvorfor kan en Kvinde ikke være Hærfører, Rentemesterinde eller Ambassadør, gaa for Skranken som Advokat eller studere Astronomi? I Historien læse vi jo dog om saadanne Dronninger som Christine af Sverige, Elisabeth og Anna af England, Margrete i Norden, vi læse om en Dorthe Engelbretsdatter, en Birgitte Thott.

Naar Juvenal taler om, at Kvinder mere end Mænd regeres af Affekter, og naar andre dadle dem for deres Snakkelyst og Bæren Sladder omkring, underskriver Zille denne Dom, men hun spørger, om dette skyldes Kvindens Natur, eller om ikke Vanen og Optugtelsen er Aarsag dertil; hvis man lagde Sag an mod Kvinder for de utilbørlige Ord eller lod dem udfordre, skulde Kønnen nok blive varlig. Zille vil ikke synge Kvindens Pris, Køn skal ikke føre Krig med Køn, men hvorfor binder man Hænderne paa Kvinderne, hvorfor nægter man dem at færdes paa Parnas, hvorfor lader man Papir og Pen være Kontrebande for dem? Og hun forlanger, at man skal tilstaa dette:

hvis mere os betroet var,
vi kunde mer forrette.

Det tør vel nok siges, at Holberg valgte Navnet paa denne kvikke, lærde Pige efter en Kvinde, som i hans yngre Aar havde vakt Opmærksomhed ved Universitetet, og hvis Skæbne blev sørgelig. Sille Gad var Datter af en Auditor i Bergen; hun kom til København og var vel kendt af Professorer og Studenter for sin sjældne Lærdom. Faderen havde lært hende Latin, Græsk og Hebraisk, og hun kunde ved 15 Aars Alderen have taget Studentereksamen; hun kunde altsaa sige, hvad Zille Hansdatter sagde i den samme Alder, »jeg kunde deponere«. Sille Gad vilde have været Opponent ved en Disputats paa et Kollegium, men det blev hende ikke tilladt. Det fortælles om hende, at hun i en Haandevending kunde gøre Vers baade paa Latin og Dansk om allehaande Sager; hvad der er bevaret fra hendes Haand, kan dog ikke friste os til Beundring.

Og det gik hende ilde. Hun forlovede sig i **Bergen** med en hollandsk Søfarende, blev forført og fødte under hans Fraværelse et Barn, der synes at have været dødfødt, hvorfor hun skjulte Liget. Det blev dog fundet, og hun blev tiltalt for Barnemord; vel blev hun frikendt af Underretten, men dømt fra Livet ved de andre Instanser, ogsaa ved Højesteret. Kongen benaadede hende dog, imod at hun stod aabenbar Skrifte, betalte Lejermaalsbøder, forblev et halvt Aar i Fængsel og forlod Landet (1708). Hun rejste til København, hvor Faderen boede, begge døde af Pesten 1711³.

En anden ung Pige maatte staa for Holberg som et Vidnesbyrd om, at der ogsaa i Kvindekønnet kunde findes Lærde. Lykke Sofie Friis skrev 20 Aar gammel paa Nytaarsdag 1719 et Lykønskingsdigt paa Dansk og Latin til Frederik IV; deri hedder det til Slutning: »i Naade se, hvor jeg med Graad for Dine Fødder ligger, og saadan Naade-Smule fra Din Naade-Trone tigger, hvorved min Fader rejses kan. Jeg slipper ikke Dig, før Du, Stormægtigste Monark!, velsigner ham og mig!«. Faderen, som var Borgmester i Odense, var bleven suspenderet fra sin Stilling for en Forseelse, og senere blev han dømt fra Embedet. Den Ulykke, som var overgaaet Familien, gjorde, at Datteren maatte søge Tjeneste som Guvernante, hvortil hun ved sine Kundskaber i mange Sprog var vel udrustet. Ved Kristian VI's Formæling 1721 forfattede hun Gratulationsvers paa Dansk, Tysk, Fransk, Latin og Græsk. Medens hun var Guvernante hos Oberstlieutenant Trolle i Lund, skrev hun paa Fransk et »Testament moral« for sine kvindelige Elever. I Lund blev hun bekendt med Guvernøren for den unge Trolle, G. E. v. Bildstein; de sloge deres Pjalter sammen, siger Hans Gram⁴, der har megen Interesse for den unge Lærde, som blev knyttet til Fakultetet i Lund. Han var adelig og kunde efter en ugift Slægtnings Tilbud være blevet Friherre, men han afslog det, da hans Hu stod til den lærde Vej og teologiske Studier. Af Bildsteins lige saa naturlige som begavede Hustru faar man et tiltalende Indtryk. Hun fortæller i sine latinske Breve

til Eilschov om sin lille 9 Aars Pige, der var begyndt at læse Latin; denne Datter skulde senere blive meget sprogkyndig. Moderen, der yderligere havde lært sig Italiensk, og som under sin Mands Vejledning studerede Hebraisk, døde allerede 1747⁵.

En tredje Kvinde skal her ikke glemmes, om hun end ikke har været virksom i Litteraturen, den højt fortjente Karen Brahe (født 1657). Hun tilhørte en Slægt, som havde vist levende Interesse for boglig Syssel, hun havde allerede som ung erhvervet sig gode Kundskaber i Sprog, saaledes i Latin, og samlet paa Bøger, hvorfor ogsaa hendes Moster Anne Gjøe havde testamenteret hende sin betydelige Bogsamling, som Karen Brahe stadig forøgede og lod overgaa til det af hende stiftede Kloster; den ogsaa ved sine Haandskrifter saa righoldige Samling bevares nu i Landsarkivet i Odense. Karen Brahe, der førte en omfattende Brevveksling, er netop et Eksempel paa, hvorledes en lærd Kvinde godt kunde besidde praktisk Dygtighed; hun styrede selv Østrupgaard og Gods, hvor hun boede.

Men vi vende tilbage til Spørgsmaalet om Holbergs Opfattelse af Kvinderne, deres Evner og deres Uddannelse, og vi erindrer om hans Fortælling i »Peder Paars«.

Fuldmægtig Kristen Stork opdager, at der i hans lille Dagligstue bliver holdt en politisk Sammenkomst, hvori ikke blot Tyske Jokum, men Storks Kone og Barnetøsen Marthe deltage, man havde Avisen for sig og droftede de politiske Forhold i Europa, Kejsers og Fyrsters Stilling, Krig og Fred; Marthe paatog sig at vise, hvordan Handelen kunde komme i Flor. Stork fik i en Hast en god Krabask i Haanden »og begyndte dem at smøre«. Da Stork fortæller Præsten Hr. Niels derom, ytrer denne, at han dog ikke kan se noget ondt i, at Fruentimmer læser Aviser: »Det meste er jo Løgn. Sligt de vel læse maa«. Holberg tager i Anledning af denne Disput selv Ordet: »Jeg holder, deri man gemenlig gaar for vidt, og dette gode Køn gør Uret meget

tidt«, Mændene lade sig vist for meget lede af egen Interesse. Hvis Kvindekønnet var studert og Blæk og Pen ikke var forbudt dem, »det kunde Karakter paa én og anden give, paa én og anden Gæk, som det vil sort beskrive«. »Jeg gaar fra alfar Vej, en sælsom Mening haver, lad dem studere, som har bedste Sindsens Gaver«; det kan dog vel ikke være afgørende, om man gaar med Skørt eller Bukser. Og Holberg vægrer sig imod, at han skulde tale saaledes af Frygt for ellers at faa det hele Kvindekøn paa Halsen, saa kender man daarlig Hans Mikkelsen (3. Bog, 1. Sang).

Men naar vi derefter undersøge, i hvilken Grad man kan regne Holberg blandt dem, som tidligt kæmpede for en Ændring i Kvindens Stilling eller for hvad man i det 19. Aarh. har kaldet Kvindens Frigørelse, er der unægtelig meget at betænke.

Saaledes har man Indtrykket af, at Holbergs Udtalelser stadig bliver rettede mod den unge vildledte Holberg, der kunde paastaa, at Fruentimmerne ikke vare Mennesker⁶. Han tager dem i Forsvar mod de Angreb, som Juvenal har fremsat i sin 6. Satire, eller mod Lauremberg, der ogsaa havde satiriseret over Kvinderne. Holberg vil være deres Beskytter, men han vil ikke være Reformator, saaledes som han baade lader Zille Hansdatter sige og i sit eget Navn udtaler gentagne Gange. I det Hele afveg jo Holbergs Praksis jævnligen fra hans Teori. Han blev Friherre uagtet al hans Satire over Rang og Titler, og hvor meget han end forsvarede Skuespil, voterede han dog for, at en Student, der havde været Aktør, først efter et Prøveaar kunde stedes til teologisk Eksamen.

Engang havde Holberg fri Haand til at skabe Samfund og Stater netop som han vilde, og det var, da han som Niels Klim gennemrejste den underjordiske Verden. Her kom han saaledes til Kokleku, hvor Mændene kun bruges til Køkkengerning og ved Væv og Rok, medens Kvinderne have alle Embeder inde, ogsaa gejstlige og militære. Kvinderne gaar frit omkring, gør sig behagelige for Mændene og syng

Serenader til dem. Da Klim i den Anledning lovpriste Frankrig og England, hvor Kvinderne blindt adlød deres Mænd som Maskiner og ikke som Skabninger, der er begavede med fri Vilje, forsikrede man ham, at han forvekslede, hvad Sædvane førte med sig, og hvad der laa i Menneskenes Natur. I Kokleku var Kvinderne beskedne, forstandige, staidige og tavse, medens Mandfolkene var letsindige, hæftige og sladderagtige. Holbergs Skildring er fremkaldt af hans Lyst til at se, hvorledes Forholdene tage sig ud i en ende- vendt Verden; han har dog ikke vundet meget ved at lægge den kvindelige Natur ind i Mændenes Legeme og omvendt, han er kun naaet til at opstille den yndede Sætning, at ikke ulige naturlige Anlæg, men Sædvane og Opdragelse er Grunden til den bestaaende aandelige Forskel mellem Kønnene.

Befolkningen i Bostanki — fortæller han videre — bærer Hjertet i Laaret eller Bukserne, Mændene er frygtsomme og fejge, men i Huset er de Tyranner og prygle deres Koner. Da Mændene ikke tør føre Krig med Folk i Vaaben, er Landet skatskyldigt til Nabofolket; i dette er Mændene tapre, men behandles i Hjemmet som Slaver af Kvinderne. Den Art Modsigelser havde Klim ogsaa truffet Eksempler paa i Europa. Befolkningen i Potu, dens Sæder og Skikke kommer vel nærmest til det Ideal, som Holberg tænker sig. I Potu faar Kvinder den samme Opdragelse som Mænd, og de beklæder de samme Embeder som disse, endog i Hær og Flaade. Klim havde saaledes paa det Seminarium, hvori han optoges, til Medstuderende to Jomfruer, som undervistes i Sø- væsenet. Direktøren for saadanne Seminarier prøver nøje de unges Anlæg og giver Attest derom, tillige med Angivelse af, til hvilket Embede de især fortjener at forfremmes. Derfor var da ogsaa en Jomfru bleven Præsident i Retten, hendes Domme var som et Orakelsvar og blev altid stadfæstede af Højesteret. Samtidig var disse Kvinder dog gode Hustruer og fortræffelige Husmødre. Landets Storskatmester var en herlig begavet Enke, hvem hendes Mand havde ladet styre,

og som selv ammede det Barn, hun havde født efter hans Død.

Da Niels Klim i Potu fremsatte Forslag om, at Fruentimmer skulde udelukkes fra alle Embeder, idet de af Naturen var forfængelige og vilde udstrække deres Magt til rent Enevælde, blev Forslaget forkastet af Raadet med den Motivering, at det vilde blive til største Skade for Staten, om man udelukkede Halvdelen af Befolkningen fra Embeder. Det vilde stemme dem fjendske mod Regeringen, og man burde, da Naturen havde givet Kvinderne ypperlige Gaver, ved Ansættelser ene tage Hensyn til Anlæg og Duelighed, ikke til Navne.

Man har naturligvis Uret, naar man i disse Skildringer vil se Planer om Reformer, som Holberg ønskede gennemført i Europa. Han har en naturlig Lyst til Paradokser og til for en Gangs Skyld at lege Himmelspræt med tilvante Forestillinger, derfor erfare vi, at i Quambaia de unge behandle de gamle som Børn, og at her den Regel gjaldt, at gamle Mænd og Kvinder skulde være deres Børn hørige og lydige; i et andet Land optræde Kvinderne som Amazoner eller Skjoldmøer.

Hovedsagen er imidlertid, hvorledes Holberg opfatter Kvindens Natur i dens Forskel fra den mandlige. Man fristes saa meget stærkere til at spørge derom, da Holberg Gang paa Gang kommer tilbage til, at kun Navnet, kun Frantz eller Zille, gør Forskel. Og Holberg havde jo dog gjort Studier af beslægtet Art, han havde træffende skildret ulige Nationers Ejendommeligheder, han havde vurderet Ægte-skabernes Art og Indhold i de forskellige Lande, han havde givet sammenlignende Skildringer af historiske Personligheder, og han havde betragtet Hundens og Kattens ulige Naturel.

Man vil nu lægge Mærke til, at Holberg aldrig dvæler ved Kvindens Egenart i fysisk Henseende, hvad hans Samtidige Falster er meget stærkere optaget af. Det nervøse eller sensible i Kvindens Natur eller en saadan Op-træden, som Hysteri kan fremkalde, beskæftiger ham saa at

sige ikke, han gør den i alt Fald aldrig til Genstand for noget Studium. Ved det kvindelige religiøse Instinkt, hendes musikalske Sans eller andre naturlige Talenter i mange Retninger faar han ikke Lejlighed til at dvæle. Hans sammenlignende Heltindehistorier godtgøre tydeligt, hvor lidt han forstaaer, hvad der særlig præger det kvindelige Naturel. I hans poetiske Værker vende hans Tanker sig med udpræget Opmærksomhed mod de opvakte, kvikke eller rapmundede unge eller dog yngre Kvinder, og man maa spørge, hvorfor i hans Komedier de kloge Ord altid skal lægges i en Pernilles Mund, eller hvorfor han ikke hyppigere har tegnet en saadan sund, forstandig Natur som den unge Barselkone.

Gamle Kvinder, der sidder inde med Erfaringens Vidom og Ro, synes Holberg ikke at have mødt, eller han har ikke forstaaet at drage Udbytte af dem. Under sin sammenlignende Betragtning af Sigbrit og Sultaninden Chiossa kommer Holberg paa de Tanker, at man efter Prøvelse af Personers naturlige Egenskab kan i vigtige og offentlige Sager endnu med Held »betjene sig af gamle Kærlinger, skønt de samme blandt alle tobenede Creature holdes for de unyttigste paa Jorden, ja saa unyttige, at de agtes for de eneste Varer, hvorpaa ingen kan sætte Pris«. Man forsones ikke med det ret hjerteløse i disse Ord ved derefter at høre Eksempler paa, at enkelte »endog med Berømmelse have regeret hele Kongeriger og Kejserdømmer«.

I sine poetiske, radikale Forslag kommer Holberg ikke ind paa, hvilke Ulemper eller Savn Hustruens Virksomhed i Statens Tjeneste vilde tilføre Hjemmet, særlig Forholdet til Manden eller Børnene. Af hans Arbejder fremgaar heller ikke, at han har nogen Forstaaelse af den Betydning, som det sjælelige Samliv mellem Mand og Hustru ejer, hvad der jo var en naturlig Følge af, at han ikke saa Forskellen i Mænds og Kvinders Aandsanlæg og deres Evne til at udfylde hinanden.

Om Snæverheden i Holbergs Opfattelse af Ægteskabet vil man kunne overbevise sig ved at læse hans Fremstilling i

»Naturretten« (II. k. 1). Ægteskabets Hovedøjemed er Slægtens Forplantning, derfor har det ene Køn hæftig Begærlighed til det andet. Hvis det var tilladt at bole i Flæng, vilde intet Slægtskab kunne findes, saa lidt som nogen Arvedel, og en lignende Forvirring vilde Polygami føre med sig. Ægtefællerne maa tilsige hinanden Troskab, og de maa stedse bo sammen for at kunne opfostre Børnene bedre og række hinanden Haanden. Gert Bundtmager havde foreslaet, at Ægteskabskontrakten kun skulde sluttet paa Aaremaal, og at Opsigelse skulde kunne ske til Paaske eller Mikkelsdag med Fjerdingaars Varsel; hvis en saadan Lov blev gennemført, vilde der efter hans Tanke ikke findes én ond Kone i Hamborg. I »Naturretten« gendriver Holberg Gerts Forslag, men han kan ikke efter Naturens Ret komme til, at Ægteskabet nødvendig skal vedblive, naar Børnenes Opdragelse er ført til Ende, i hvor vel saadant er smukt og ordentligt (hos de umælende Bæster varer Forbindelsen kun saa længe); den evigvarende Forening bygger alene paa den kristelige Lov. — En saadan Opfattelse er unægtelig snæver og slunken i Sammenligning med den romerske Rets Lære om Fællesskab i alle Livets Forhold (*consortium omnis vitæ*).

Om end Holberg vil være Kvindens Forsvarer, vil han ikke være hendes Ridder, hvad han anser for uværdigt for hende. Han fortæller, at en Mand listede sig i et Selskab til at tage et Kys fra en Dame og fik til Gengæld af den vestalske Jomfru en dygtig Ørefigen. Han studsede derved, og de, som var tilstede, ventede, at han vilde gøre Gengæld, men i Stedet derfor kyssede han ærbødig Damens Haand. Selskabet priste hans Politesse, men Holberg dadler det, han vilde i hans Sted have givet Jomfruen Ørefigenen tilbage, ikke af Vrede, men netop for at vise Fruentimmer den Respekt, som tilkommer dem. Man skal ikke behandle dem som et skrøbeligt Kreatur uden Betydning, en ren Marionet (Dukke), hvis Gerning fortjener Latter, snarere end Hævn og Vrede. »Jeg haaber, at ingen Dame eller Jomfru forarger sig over denne min Betænkning, men hellere anser den som Prøve

paa den Justice, jeg stedse haver ladet se mod Fruentimmer, idet jeg haver altid taget dem for fulde«. (Epistel 199).

Der kan dog være Tvivl, om Holberg virkelig har ydet Kvinderne den Agtelse, de ere værd, saaledes naar han siger, at han finder mere Behag i Fruentimmers end i Mænds Omgængelse, fordi der i Fruerstuer gemenligen forefalder ikke uden »jævn Snak«, som ingen Eftertanke kræver; »dér faar jeg Thé, Café og jævn Pølse-Snak, hvilket accomoderer mig bedst udi mine ledige Timer« (Epist. Nr. 99). Og Anekdoten om de Ord, som Holberg lod falde, da en Kone, der sad ved Spinderokken, blandede sig i hans Samtale med hendes Mand om Politik: »Jeg tror, Rokkehovedet taler«, vidner da heller ikke om, at han altid tog dem for fulde. En anden Fortælling lyder paa, at han tilfældig kom tilstede i Raadmand Søren Jørgensens Hus ved et Kaffeselskab og vilde ikke forlade det, han sad tavs og hørte efter og erklærede, da Madamerne var gaaet, at nu havde han hørt en Hob Visvas og kunde fornøjet gaa hjem at arbejde⁷. De Benævnelse, som han benytter om Kvinderne, at de er »kostbare Møbler«, og hans Udtalelse om, at han kun omgaas dem for at skaffe sit Sind Rekreation, idet han kun behandler dem som smukke Skilderier (Epistel 257), vidner om en Værdsættelse, som man i alt Fald i vore Dage vanskelig vil kunne kalde Agtelse.

Holbergs Personlighed var saa mangesidig og saa omfattende, som det sjælden ses, han gav de Danske og Norske Værdier, som synes udtømmelige. Det har derfor lidet at sige, at hans Aands Grænser ogsaa kunne paavises, og i hvert Fald er det urigtigt at lægge Tanker og Idéer ind i hans Virken, som den ikke rummer.

Vi have ovenfor omtalt nogle lærde Kvinder fra Samtiden. Her skal nævnes en Forfatterinde, som ikke er lærd, og som vi omtale, ikke fordi hun er Omtale værd, men for ikke at blive dadlet for, at hun er unævnt.

Samtidig med Holbergs første Komedier forsøgte en Kvinde at skrive en dansk Roman. I Fortalen til sin Bog, der er »fremvist af En Det danske Sprogs inderlige Elskerinde«, ivrer hun mod dem, der ikke bruge Modersmaalet, fordi de »sige derudi

findes ikke saa bevægelige Ord, som til en kærlig Samtale og Brevskrivning at opsætte behøvedes«. Anne Margrete Lassen, Datter af en Landsdommer og født o. 1670, har ved sin Bog »begaæet noget, som for mit Køn er noget usædvanligt, idet jeg i Steden for at slibe Od paa min Synaal, har afskaaret min Pen«. Bogens Titel er »Den beklædte Sandhed« af Aminda (1723), det er en Hyrde- og Ridderroman, der foregaar i Persien, i Rom paa Servius Tullius' Tid, og i Danmark; der iagttages ikke større Enhed i Sted, Tid og Kostumer end i »Ulysses von Ithacia«, og Forfatterinden forsvarer det med, at »det er en Historie til Din Tidsfordriv«. Den er egentlig med Urette bleven kaldet den første danske Roman; det fuldkomne værdiløse Produkt slutter sig til Hyrderomanerne fra det 17. Aarh., og Søren Terkelsen skrev og sang langt bedre end hun; Anne Margrete Lassen skriver et tungt Sprog med smagløse Billeder⁸.

7. Den pietistiske Bevægelse og Kvinders Deltagelse i den.

Efter Reformationen var der gaaet næsten hundrede Aar, førend der herhjemme under Ortodoksiens graakolde Himmel rørte sig hos Almuen en mere selvstændig Bevægelse af religiøs Natur. Der opstod ved Tiden 1630 Profetinder og Seersker, og man samledes til Møder uafhængigt af Præsterne. Ribebispen Jersin og den lærde Holger Rosenkrands fordømte Bevægelsen, der ogsaa snart døde bort; den havde haft et lidt latterligt Udspring, da det, der havde kaldt hine Prædikanter frem, var Klædedragten og nye overdaadige Moder. Imidlertid var jo paa den Tid, som endnu i lange Tider derefter, al Hoffærdighed i Dragt et Vidnesbyrd om Synd, og foruden at Regeringen forfulgte den, der klædte sig over sin Stand, med Straffe, ansaas det for Mangel paa Guds frygt, om man fulgte de nye Moder. Vi genfinde denne Betragtningmaade hos Personerne i Holbergs Komedier. »Disse Toppe, disse Favoriter, siger Jeronimus (i »Julestuen«), som vores

ærlige Forfædre intet har vidst at sige af, det er en syndig Dragt, som er Aarsag til al den Ulykke, der sker i Verden«. Og Kandestøberdrengen Henrik formener, at »Mutter er en gudfrygtig gammeldags Kone, som heller lod sit Liv end lagde sin flasked Trøje af« og gik med Adrienne.

Efter det nævnte kortvarige Røre paa Trediveaarskrigens Tid skulde der gaa næsten hundrede Aar, førend der atter udgik en religiøs Bevægelse fra selve Folket, denne Gang med Tilhængere i Samfundets højeste Lag som i de lavere Klasser, og atter havde Kvinderne en fremtrædende Rolle. Det var det pietistiske og herrnhutiske Røre i 1720'erne. Det kom fra en langt dybere Grund og skulde sætte blivende Spor i det danske Folk.

Hvor megen Ærefrygt end Holberg havde for Religionen, kunde Pietismen kun lidet stemme med hans Livsanskuelse, og han angreb den baade i alvorlige Skrifter og med Satirens Vaaben¹. Derimod er det naturligvis urigtigt at paastaa, at den pietistiske Aandsretning eller Kristian VI's Forordninger standsede Holbergs Virksomhed som Komedieforfatter. Det var økonomiske Vanskeligheder og Bryderier ved Teatret, der stededede Skuespillet til Hvile, og Aaret efter »Den danske Komadies Ligbegængelse« fortærede Ilden store Dele af København. Holberg følte sig desuden udtømt paa dette Omraade, og han havde saa uendelig meget andet, han ønskede at udrette for Folkets Kultur; han vilde paa sin vækkende Maade fortælle det Verdenshistorie, Kirkehistorie og Danmarks Historie, han sigtede mod at vejlede det i Menneskekundskab, Moral og filosoferende Tænkning.

Om selve Pietismens Fader Philip Jakob Spener dømmer Holberg mildt og forstandigt (Epistel 228). Spener havde uden at vige bort fra Ortodoksien prædiket mod Lunkenhed og ivret for, at der vistes Enhed i Tro og Levevis; han havde inden for Kirken arbejdet for større Frihed i Formerne for Gudstjeneste, i Prædikantens Valg af Biblens Tekst og i Formen for Bønnen. Man kunde ikke lægge Spener til Last, at hans Disciple manglede hans Maadehold, de havde

holdt sig borte fra Kirkegang og Nadver, de var optraadte uden Sagtmodighed, og de bedømte andre overlegent og hovmodigt; inspirerede Kvinder vare opstaaede, og Almuen satte i Fyr og Flamme ved hidsige Prædikener. Man burde dog deri kun se en Paroksysme, som snart vilde udrase.

I Danmark var der rig Lejlighed til at se de nævnte inspirerede Kvinder, og blandt disse var en af de mest fremtrædende Digteren Ewalds Mormoder².

Marie Martens, hvis Fader var en nordslesvigsk Fæstebonde og senere Skolelærer, var født i Slesvig (1685), men kom som ung Pige til København, hvor hendes Broder havde en Bestilling under den kongelige Kældermester. Paa den Tid havde Holsteneren, den fromme Chr. Scriveres Opbyggelsesbøger vundet megen Indgang; de nyde jo endnu Anseelse i Danmark og Tyskland. Jomfru Martens, der senere udtalte: »i min Ungdom lærte jeg af Scriver at bede«, og som skrev Dansk og Tysk med lige stor Lethed, oversatte 26 Aar gammel i et frit og godt Sprog Scriveres »Gyldene Bøn-Klenodie«; den blev af Bogens Udgiver Paulli dediceret til Anne Margrete Lasson (se S. 54). Ligesom Apostelen Paulus' Skib bar Navnet Tvillingerne, skulde Bogen have »sit Mærke af tvende Jomfruer, der ere Tvillinger i Dyds og Gudfrygtigheds Øvelser«, og Biblen har ikke forbudt Kvinder at komme Mænd til Hjælp med Saligheds Undervisning.

Marie Martens blev gift med Bygningsentreprenør Tømmerhandler Mathias Wulf. Denne dygtige Mand led uden Skyld store Tab, saa at Enken efter hans Død 1728 maatte føre en langvarig Proces for at faa sit Tilgodehavende betalt. Under disse Genvordigheder havde hun, der altid havde været religiøst grebet, og hvis Broder hørte til de vaktes Kreds, søgt Trøst hos den glødende Prædikant Enevold Ewald, der var bleven Præst ved det nylig oprettede Waisenhus. Hun blev hans ivrige Tilhører og Tilhænger og gav ham sin ældste Datter Marie til Opdragelse; Ewald fattede Kærlighed til Pigen, og hun blev, kun 15½ Aar gammel, viet til den 20 Aar ældre Mand (1730).

Paa den Tid havde den unge ivrige Pietist Grev Zinzendorf givet Flygtende fra den gamle Brødremenighed i Mähren Tilladelse til at bosætte sig paa hans Gods i Øvre Lausitz, og de havde paa Hutberg stiftet en snart talrig Menighed (Herrnhut). Under Zinzendorfs Ledelse udviklede dette Samfund sig til en særegen kristelig-borgerlig Kommune, »den fornyede Brødrekirke«, og Zinzendorf var ivrig for rundt om at stifte Menigheder af lignende Art. Greven blev 1731 af Kristian VI indbudt til Kongens Kroningsfest, og skønt hans Ophold her kun var kort, forstod den veltalende Mand at fængsle mange. De opvakte, og saaledes Marie Wulf, var meget optagne af hans Forkyndelse, kort efter kom to herrnhutiske Brødre hertil, og Bevægelsen voksede. Nu blev Præsterne alvorlig bange, tilmed da Hoffet mentes at beskytte den nye Retning. Almuen frygtede for, at en ny Religion skulde paatvinges den, den saa med Ubehag, at der holdtes Bønnemøder ude i Skovene, eller at de vakte knælede paa Trappegange og Torve. Det antoges ogsaa om dem, at de saa paa anderledes troende med Ringeagt.

I Herrnhut var det Skik, at hvert Køn holdt Forsamling for sig, og dette blev ogsaa Tilfældet her. Mændene samlede hos Taffeldækker Quast, hvis Hustru dog gjorde Krav paa at være tilstede. Kvinderne kom sammen i Marie Wulfs Lejlighed i Ejendommen »Den forgyldte Okse« paa Gammeltorv. Denne Deling vandt dog ikke Bifald og blev snart efter opgivet. I nogle Aar samledes saa alle de vakte to Gange ugentlig til Aftenmøder i »Den hellige Okse«, saaledes som Modstanderne naturligvis kaldte Gaarden; der blev sunget Salmer, og Stykker af Bibelen læstes op, man talte om, hvad man havde hørt i Kirken til Sjælens Nytte, om Guds Kærlighed og Jesu Offerdød, den enkelte kunde staa op og fremsætte sin Selvbekendelse om Omvendelse og Frigørelse.

Forsamlingerne havde en højst blandet S sammensætning — efter to Slag paa Porten blev man indladt — her var fornemme Damer i sorte og røde Fløjskaaber, Hofpræster, Hofbetjente og Pager, men ogsaa Haandværksfolk, Kræmmer-

svende og Soldater. Naar Mad. Wulf var paa Landet, overtog hendes Pige Ledelsen. Naturligvis var disse Møder Genstand for almindelig Omtale og for Mistanke; der gik Rygter om, at ikke alt gik sædeligt til, hvad der dog var grundløse Beskyldninger. Et Par Gange blev Quasts Bolig stormet af Pøbelen og af Studenter, der sønder slog Vinduer og Døre. Byens Præster var ogsaa stadig urolige over denne selvstændige Bevægelse i Menighederne, som syntes at ville slette alle Sogneskel. I Tyskland havde desuden de vaktes Forsamlinger været Forløber for separatistiske Bevægelser og for Angreb paa ordnede Kirkeforhold.

Biskop Worm, der hidtil havde vist Maadehold i sin Optræden mod Pietisterne, forelagde Kristian VI et Udkast til en Forordning, der skulde forbyde alt Samkvem udenfor Kirkerne, men Kongen nægtede at underskrive det. I Stedet for gav han Politimesteren Befaling om at advare Beboerne af Huse, hvor Møderne var blevne holdte, om ikke at tilstede Forsamlinger, hvor den hellige Skrift forklaredes, efterdi enhver kunde til den Ende søge Kirkerne. Ved en anden Ordre lod han Bispen kalde alle Præsterne i København for sig og befale dem ikke at tale imod dem, der holdt Forsamlinger til deres Andagts Øvelse. Om det nu end var et i en unødigt Grad statskirkeligt Skridt at forbeholde Præsterne Udlægningen af Bibelen, var Budet dog i det Hele lemfældigt, og det gennemførtes med al Forsigtighed.

Men Hoffet var dog blevet noget skræmmet, og de ortodokse Præster rasede. Zinzendorf tilskrev Dronningen om endelig at være som en Esther for den danske Guds frygt, ligeledes bearbejdede han »Søstrene« ved Hove. Da den flakkende radikale Pietist og Læge Dippel paa den Tid havde udsendt nye polemiske Skrifter mod Statskirken og Ortodoksien, var der god Grund til at frygte for, at Separatisme skulde faa Overhaand, og Baronesse Söhlenthal formanede Zinzendorf til endelig at tage Afstand fra denne »Skurk«.

Bønsemøder var man vedbleven at holde, og da det stadig paastodes, at de stred mod Loven, blev der nedsat en

Kommission til at undersøge Pietisternes Forhold, særlig hvorledes Enevold Ewald og Mad. Wulf var optraadte. De talrige og udførlige Vidneudsagn lære os ret den djærve Enke at kende; man faar Sympati for hendes af en oprigtig Guds-frygt udsprungne Virketrang. Hun var intet Hængehovede, og hun kunde baade spøge og le, hun var en aandelig bevæget Kvinde, der siger om sig selv, at hun »desværre var altfor fri og munter«. Derfor bruger hun stærke Ord om Modstanderne, hun finder, at Provsten Morten Reenberg er en Kærlingepræst, der skød Puder under Folks Arme og prædikede med sine Lignelser Folk til Helvede. Hun har ikke villet gøre sig selv til en Læremoder i Israel, men hun tror, at enhver er kaldet ved et helligt Kald, og at Læsen og Studeren er intet mod det inderlige og umiddelbare Lys, som Gud kunde have meddelt endog ringe Lægfolk. Derfor havde hun, naar hun var sammen med to eller tre, som vilde spille Kort eller saadant, ogsaa sagt til dem: Nej, lad os købe den belejlige Tid. Det blev ubestridt vidnet om Mad. Wulf, at hun med sine Hænders Arbejde til langt ud paa Nætterne havde ernæret sig og sine Børn og endda over Evne hjulpet moderløse Børn. Derfor kunde Kristian VI's betroede Raadgiver Grev Stolberg, hvem Forhørene vare tilsendte, trygt udtale: »Mod Mad. Wulf er der ikke det ringeste at finde«. Under et senere Besøg har Stolberg uden Tvivl ved Forsamlinger i Baronesse Söhlenthals Hjem lært Mad. Wulf personlig at kende, og han dømmer saaledes om hende: »Kronen for dem, der i København hænger ved Herren, er Mad. Wulf; hun har stor Forstand og Fyrighed«. Vi se da ogsaa, at hun en Tid staar som et Midtpunkt og en Moder for Kredsen, til hvem ogsaa vakte Svenskere ty hende, og mange Præster vedblev at være hendes Venner.

Vi have saaledes set, at Kvinderne havde en stor Andel i den pietistiske Bevægelse, som fra den Tid af satte sine dybe Spor i det danske Folks Liv, og at Kvinder baade af fyrstelig og adelig Stand og af Borgerklassen og Almuen havde været virksomme i den. Hvad der var hændt i Hovedstaden, gen-

tog sig rundt om i Landet. En ung Pige Dorothea Maria Pihl, der var bleven vakt i København, begyndte gudelige Forsamlinger i Horsens, og hendes Hus blev belejret af Pøbelen; da hun blev forhørt af Provsten, kunde hun dog redegøre for sine redelige Hensigter. I Aalborg var det i en Enkes Hus, at der om Natten holdtes Forsamlinger, som en Kvinde ledede, indtil Kateket Fugl kom tilstede. Ogsaa her blev Huset stormet og Ruderne slaaet ind, men ved Undersøgelsen viste de vakte sig uskyldige, og Forsamlingerne vedblev³.

Da Sagerne ikke vare gaaede heldigt for de ortodokse, fristedes Kongen til end mere at skærme den pietistiske Bevægelse. Alligevel var enhver Yderlighed ham imod, Zinzendorf kom snart paa det sorte Brædt, og Kongen betragtede Herrnhuterne med stigende Misfornøjelse, tilmed da det mærkedes, at de vandt Fremgang rundt om i Landet i det skjulte. Han greb da til det Skridt ved en Plakat (13. Januar 1741) at forbyde, at andre end Gejstlige maatte holde Opbyggelsesmøder, dog kunde de holdes af Lægfolk i private Huse, men kun for ganske faa. Mødet skulde forud være anmeldt for Præsten, og kun Mænd maatte deltage i Mødet, eller ogsaa udelukkende Kvinder; i det sidste Fald skulde Præsten eller en, han havde beskikket dertil, være tilstede. Ingen Mand eller Kvinde maatte rejse rundt under Navn af at styrke og opvække andre. Kvinder, især ugifte, skulde blive paa deres Sted, tjene, arbejde og opbygge sig selv i Stilhed, lære af andre, som Skriften dem byder, uden at indbilde sig noget Kald til at lære og prædike. Dog skulde det være uforment hjemme i sit Hus at betro en dertil skikket Kvinde at læse med Pigeboern, undervise dem i Kristendom og i de for Pigeboern fornødne og sømmelige Videnskaber.

Men endnu skarpere Forholdsregler bleve snart efter truffene. Det viste sig nemlig, at der i nogle Præstegaarde paa Fyn holdtes Skoler af herrnhutiske Kvinder. En kongelig Resolution af 1746 forbød da, at nogen maatte holde nogen Mands- eller Kvindeperson fra de herrnhutiske Menigheder

enten til at undervise Børn eller under noget andet Paaskud⁴. I det Hele skulde Forbindelsen med Herrnhut overskæres. En Søster til Justitsraad Stockfleth paa Brahesholm havde uden hans Vidende forladt hans Hus og var draget paa Rejse; nogle »mistænkelige Personer« havde kastet tvivlraadige Meninger i hendes Sind, hun havde da slaaet Følge med andre, som vare vundne af Udsendinge fra Herrnhut. Stockfleth skaffede sig ved et Kongebrev Bemyndigelse til at hente Søsteren tilbage og om fornødent kalde Øvrigheden til Hjælp, hvor hun opholdt sig. Det lykkedes ham at faa hende standset⁵. I Januar 1745 udgik der en Forordning om, at alle de, som forlod Riget for at slutte sig til de herrnhutiske Menigheder, skulde have deres Arv og Ejendom forbrudt til deres nærmeste Arvinger eller til gudeligt Brug⁶.

Om de Former, hvorunder Gudsfrygt og Andagt fremtraadte paa disse Tider, vil man kunne have en forskellig Opfattelse. Politimester Erik Torms Hustru (o. 1750) havde en Pult med en opslaaet Salmebog staaende i hver Ende af sit Værelse og gik op og ned ad Gulvet syngende Salmer⁷. Fra det samme Tidspunkt fortælles om fynske Herregaarde, hvor der blev spillet Kort baade Formiddag og Eftermiddag, men paa bestemte Klokkeslet forlod de adelige Damer Spillebordene for at holde Andagt i Ensomhed, hvorpaa de atter tog fat paa Kortene⁸.

Spørges der om, hvilken Værdi Pietismen har haft, kan man dadle den for, at meget Hykleri og megen Surseenhed fulgte i dens Spor, men den har haft sit store Værd ved at holde for Øje, at ikke Lærens Renhed er det højeste Kendemærke paa Gudsfrygt, og at Enhed i Tro ikke skal være det Maal, som Staten især skal forfølge. Pietismen opdrog den enkelte, Mand saa vel som Kvinde, til selv at kæmpe sig frem til Overbevisning og til stærkere at udforme sin Personlighed, den lod Følelseslivet udfolde sig inderligere, den lærte Folk at samles i frie Forsamlinger om religiøse Formaal, den kaldte den læge Mand og Kvinde til at virke med i Forkyndelsen af Guds Ord, den gav en Lære om at arbejde

paa aandelig Vækst, ogsaa ved flittig Læsning, hvad der atter førte til Læsning af Skrifter af rent verdsligt Indhold og til anden Kultur. Den har endvidere utvivlsomt ved at kalde til Samvirken givet sit Bidrag til at nedbryde mange af Skrankerne mellem de forskellige Stænder.

Der findes i Pontoppidans Roman *Menoza* (1742—43) en Skildring, der ganske sikkert tegner Datidens daglige Forhold. Da den asiatiske Prins og hans Ledsager skulde med Færgen fra Nyborg gaa over Store Belt, var der et Par fattige Piger af denne Tids nye Helgener, som man først paa Dril vilde nægte at gaa om Bord, idet de hørte til dem, der ikke vilde sværge en Ed. De kom dog med i Skibet, men dette fik Modbør, saa at man en hel Nat igennem maatte krydse frem og tilbage, Passagererne gav sig i Maaneskinnet til at lege en Børneleg, men i den vilde Pigerne ikke deltagte. Spottende bad man dem om at prædike lidt, ligesom de gjorde i deres hemmelige Forsamlinger, og Pigerne gik grædende ned under Dækket. Da hændte det, at et rasende Stormvejr brød løs, Fartøjet syntes at skulle gaa under, og de Rejsende var fortvivlede, men de to Piger var ved fuldt Mod, da de gudfrygtiges Sag altid staar vel, om end Himmel og Jord synker sammen. Tilsidst naaede man dog lykkeligt i Land. *Menoza* hører da ogsaa den Dom udtalt, at have end Separatisterne Uret ved deres Skilsmisse fra Kirken, bør man ikke skære alle Separatister over én Kam. Der er saa faa af Kirkens Lemmer, der have noget at rose sig af, og af Tidens Uroligheder have Præsterne netop ladet sig opmuntre til en kendelig Forbedring i Levned og Lærdom (Brev 49—50).

8. Klosterstiftelser for Kvinder i de fornemme Stænder.

Fra disse religiøse Forhold skal vi gaa over til et ikke fjertliggende Emne. Den første Halvdel af det 18. Aarhundrede har et karakteristisk Særpræg ved at være Klosterstiftelsernes Periode. Navnet minder om den gamle katolske Tids Samfund, og de nye Instituter havde Lighed med de tidligere i enkelte Dele af deres Ordning, ligesom de kunde være bestemte til ogsaa at have Troslivet for Øje. Iøvrigt har i Stiftelserne en udmærket Almensans og Borgeraand givet sig Vidnesbyrd¹.

Ældst blandt disse Instituter er den endnu i Hørning ved Randers bestaaende Stiftelse. Den var oprettet 1697 af Oberst Hans Friis, der havde deltaget i Slaget ved Nyborg (1659), og mod hvem der var blevet rettet Beskyldninger for Fejghed. »Den Hørningske Stiftelse« indeholder en Fribolig for 12 Lemmer, desuden bliver af Indtægterne 8 Portioner tildelte fattige Adelspersoner, henved det tredobbelte Antal Portioner til Borgerlige.

En Søster til Hans Friis Anna Kathrina Friis var gift med Tønne Juel til Taarupgaard Øst for Skive, og dette barnløse Ægtepar oprettede 1681 af deres Gaard en Stiftelse, der traadte i Virksomhed 1698, efter at Enkefru Friis var død. Her var intet Kloster, men af Gaardens Indtægter skulde 6 trængende Medlemmer af Familierne Friis og Juel, saalænge saadanne var til, senere andre nødtørftige Adelspersoner nyde Understøttelse. Gaarden er bleven solgt (1807), og Stiftelsens Bestemmelser ere blevne ændrede, saaledes at nu 26 Frøkner faa Understøttelse af Indtægterne, og kun to af disse Portioner ere forbeholdte Familierne, de andre tildeles Døtre af Adelsmænd eller af Mænd i de 4 første Rangklasser.

1699 stiftede »tvende danske Heltes Enker« Roskilde adelige Jomfrukloster. Den ene var Admiral Niels Juels

Hustru Fru Margrete Ulfeld (død 1703); hun havde dog dengang flere Børn i Live, hvorimod den anden Enke Fru Birgitte Skeel (død 1720) havde mistet alle sine Børn som smaa; hendes Mand var den tapre, dygtige General Niels Rosenkrans, der faldt i Slaget ved Helsingborg (1676). Kongerne Kristian V og Frederik IV forøgede ved Gaver Stiftelsens Midler. Foruden at 7 Frøkner nu have Bolig i Klostret, den gamle Sortebrødre Gaard, have en Del Damer (o. 50) Hæving fra det.

Nærmest efter dem kom egentlig i Tidsfølgen Gisselfeld Kloster, men det traadte ikke i Virksomhed før 1754. Den tapre Krieger og dygtige Administrator Kristian Gyldenløve, en Søn af Sofie Amalie Moth, der døde i en Alder af 39 Aar (1703), havde ved sit Testamente (1701—2) paalagt sine Arvinger nærmere at fundere et saadant »Kloster«, der foruden en Abbedisse skulde rumme 16 adelige Jomfruer. Efter Ordlyden i hans Bestemmelse kunde der ingen Tvivl være om, at han havde haft en Bolig for Øje, men ved den Overenskomst mellem Gyldenløves tre Børn, hvorved Stiftelsen funderedes 1725, besluttedes det ikke at knytte den til nogen Bolig. Da Stiftelsen traadte i Kraft, udbetalte den Hæving til 17 adelige Jomfruer, men Portionernes Antal er senere forøget (for Tiden o. 50).

En Stiftelse, der endnu findes i den Bygning, som Opretterinden havde overladt den, og hvori indtil for faa Aar siden de kostbare litterære Skatte fandtes, som hun havde arvet og samlet, er Odense adelige Jomfrukloster. Den kraftige, dygtige og fromme Karen Brahe til Østrupgaard (S. 47) gav den statelige Gaard i Odense, hvor i den katolske Tid Bisperne havde resideret, til en Stiftelse for en Priorinde og 8 adelige Jomfruer (1716); indtil sin Død (1736) var hun selv den, der bestyrede Stiftelsen.

Vemmetofte Kloster blev stiftet af Kristian V's Datter Sofie Hedevig. Allerede hendes Moder Charlotte Amalie havde haft Planer om af Vemmetofte Gods at oprette et Kloster, som kunde tildeles de ældste Hoffrøkner, derefter

Dronningens Guddøtre og dem, der vare opkaldte efter hende. Som Betingelse for Optagelse skulde der dog kræves 6 adelige Aner; ogsaa Reformerte skulde have Adgang (dog maatte disse ikke udgøre over en Tredjedel). Prinsesse Sofie Hedevig, der var stærkt religiøs, velbegavet og med kunstneriske Interesser, arvede Vemmetofte ved hendes Broder Carls Død (1729). Prinsen havde ved Byggeforetagender og paa anden Maade forberedt Godsets Overgang til at blive en Stiftelse, og Søsteren arbejdede mod det samme Maal. Hun har med Blyant paa Sedler givet forskellige Vink om, hvad Fundatsen for Klostret skulde indeholde, paa en af disse skrev hun: „jeg vil ikke vide noget om Aner«. Sofie Hedevig døde i Marts 1735, og allerede i Juni blev Fundatsen stadfæstet af Kongen. Først skulde nogle navngivne Damer have Plads, derefter Hofdamer (2) og derpaa indskrevne Frøkner. Klosters Priorinde skulde have vaagent Tilsyn med Damerne (dengang var der 7), hun kunde give dem Tilladelse til at tage ud eller gøre en længere Rejse. Om en bestemt religiøs Bekendelse var intet udtalt. Enkelte Statuter mindede om de katolske Klosters Regler, saaledes at Klostret arvede Damernes Løsøre med Undtagelse af Pretiosa; hvad der især hævdedes, var Orden og Lydighed og dernæst andægtig Gudsfrygt. Medens der over de andre Klostre ikke hvilede noget særlig religiøst Præg, krævedes det her, at man daglig deltog i Gudstjenesten, og der var Prædiken Søndag, Onsdag og Fredag; det paa-lagdes hver Dame at opdrage et Waisenhusbarn, og Damerne skulde flittig indfinde sig ved Katekisationen af dem.

Til Stiftelsen af Støvringgaards adelige Jomfrukloster knytter sig Mindet om en af de mest tiltalende Kvindeskikkelser fra denne Tidsalder, en Personlighed, som paa den klareste Maade modsiger Paastanden om den ringe Kultur i Holbergs Samtid. Baronesse Kristine Fuiren var Datter af Baron Fuiren til Fuirendal og havde været gift i et barnløst Ægteskab med den dygtige Administrator af Hæren og Flaaden Gehejmerraad Jens Harboe (død 1709). Sine Godser Støvringgaard og Søndervang styrede den ypperligt

begavede Baronesse med stor Dygtighed. Samtidig med at hun deltog i al sædvanlig Husgerning, holdt hun sine store Kundskaber i Sprog, som Tysk, Fransk, Italiensk og Latin, vedlige, hun brevvekslede livligt og naturligt med begavede Mænd og forstod i sine med Lune krydrede Samtaler at behandle de alvorligste Emner. Hendes lærde og aandfulde Ven Rektoren i Ribe Kristian Falster har fortalt om mange Emner fra de forskellige Omraader, der bleve drøftede i Sommerferien paa Støvringgaard. Varmt og uopfordret tog Kristine Fuiren sig ogsaa af offentlige og private Skoler; Ribe Skole fik sin nye Bygning med Bistand fra hende.

Ved sit Testamente stiftede Kristine Fuiren, der døde 1735, Støvringgaards Jomfrukloster; foruden til en Priorinde skulde det give Bolig til 12 Jomfruer i de fem første Rangklasser (senere tildeltes der ogsaa o. 130 Ekspektantinder Hæving). Ligeledes oprettede hun det Harboeske Enkefruekloster i Stormgade i København, der optog 8 (senere 13) Enker fra de 5 første Rangklasser.

Den rigeste og fornemste af Stiftelserne var dog Vallø. Vallø havde været givet Dronning Anna Sofie som Forlening, men hun »cederede« det til Kristian VI, der gav det som frit Eje til Sofie Magdalene (1731), kun vedblev det at kaldes Grevskab, for at Privilegierne kunde bevares for det. Dronningen besluttede straks at oprette et Frøkenkloster (1737), men det skulde være det øverste blandt alle. Her skulde Personer af fyrstelig, grevelig eller adelig Stand optages, især saadanne, som havde været ansatte ved Hoffet og som efter ydet tro Tjeneste ønskede et Tilflugtssted og Forsørgelse. Abbedissen skulde være af fyrstelig Herkomst, Dekanessen af grevelig, de 12 Frøkner af højadelig Æt med 16 Aner. Tre Pladser var forbeholdte kongelige Hofdamer. Betingelserne for Optagelsen var, at man var 15 Aar gammel og tilhørte den evangelisk-lutherske Lære, dog skulde 2 Pladser kunne tildeles Reformerte. Damerne opnaaede Bopæl og fuld Forplejning, desuden mindst 300 Rdl. aarlig. Indskrivningspengene vare 2000 Rdl. Klosters første Direktrice var Sofie

Magdalene, derpaa Karoline Mathilde, Juliane Marie, Marie Sofie Frederikke. Hvorledes Klostret senere blev udvidet og omdannet paa mangfoldig Maade, vil blive omtalt i det følgende.

Endelig oprettede Frederikke Louise Glud, der havde levet i barnløst Ægteskab med Kancellisekretær Bentzon til Estvadgaard, efter Aftale med sin afdøde Mand (han var død 1741) ved sit Testamente en Stiftelse for Enker (6) og ugifte Døtre (6) af Mænd af Adel, de skulde bo paa Estvadgaard; i en Gaard i Viborg skulde 7 fattige Enker have Bolig (1745). Disse Ejendomme er senere blevne solgte og Statutterne ændrede; af Stiftelsens Midler tildeles der nu 14 Fruer og 13 Frøkner Hæving, foruden at der ydes Understøttelser til fattige Enker.

Saaledes var i Løbet af halvhundrede Aar en Række betydningsfulde Stiftelser blevne oprettede. De skyldtes især ugifte Frøkner eller barnløse Ægtefolk, enkelte dog ogsaa gifte Personer med Livsarvinger, alle bar de Vidnesbyrd om en levende Almensans og patriotisk Følelse. Men de var saa at sige udelukkende bestemte for Adelige eller dog for Kvinder af høj Rang, længst ned paa Stigens Trin gik det Harboeske Fruekloster, hvorved Fruer af 5. Rangklasse, altsaa til Eks. Enker efter Højesteretsassessorer, Majorer eller Politimesteren i København, ogsaa kunde komme i Betragtning.

For at bedømme retfærdigt, at Stiftelserne saaledes kun havde Samfundets højere Klasser for Øje, maa det have i Minde, at der i tidligere Tid var sket Adelen Uret. Paa Kristians IVs Tid var Maribo Kloster bleven nedlagt; det daarlige Ry, hvori Frøkenklostrene i Hertugdømmerne var komne, havde man, tildels med stor Uret, overført paa Maribo Kloster. Rigsraadet var i Tvivl om Stiftelsens Nytte og ansaa Oprettelsen af en Skole for Adels Sønner for langt vigtigere, saaledes overgik Klostrets Midler til Sorø Akademi. Fremdeles maa det erindres, at Enker efter Embedsmænd aldeles ingen Pensionsret havde, og at det beroede

helt paa kongelig Naade, om en efterladt Hustru fik nogen Indtægt; de faa Enkekasser, som fandtes, var endnu i deres Vorden, og den Hjælp, de kunde bringe, saare liden. Ligeledes maa det erkendes, at der i den forløbne Enevældetid var af Adelen bleven oprettet talrige Stiftelser og Legater for Borgeres Enker og Døtre. Der er næppe Tvivl om, at paa Frederik IVs Tid ugifte Kvinder af Adel vare særlig uheldigt stillede; de Krav, som rejstes i Samfundslivet om, at enhver skulde føre sig efter Stand og Stilling, aftog saa lidt i Styrke, at de snarere forøgedes henimod Aarhundredets Midte.

I Pontoppidans Roman Menoza (52. Brev) spørger Prinsen paa sin Rejse i Danmark, om det ikke havde været bedre, at der i Stedet for 6 adelige Klostre var blevet stiftet 16 Fattighuse og Hospitaler for et større Antal trængende, som kunde leve af mindre, men det bliver svaret ham, at man her i Landet paa Reformationstiden havde altfor rent fejlet ud, hvad der andensteds blev holdt vedlige, og at adelige Børn ere dobbelt ilde deran og trykkes frem for andre haardt af deres adelige Aner og Vaaben. En anden Mands Datter kan faa Tjeneste; »men om en adelig Frøken vilde bekvemme sig til at gøre det samme i største Ydmyghed, da vilde jo Ingen have hende, efterdi Ingen holdt sig for at være tjent med hendes Tjeneste«.

Man har næppe Uret i at antage, at de i Samfundet bestaaende Standsfordomme lagde alvorlige Hindringer i Vejen for en god Udvikling. Det synes som om Udlændinge har haft Øje derfor. Franskmanden La Beaumelle, der opholdt sig her nogle Aar, spørger i et utrykt Forsvarsskrift for Adelen (1750), hvorfor den adelige Stand ikke frigør sig for sin latterlige Fordom mod den gejstlige Stand, hvad man ikke kender til i de katolske Lande eller i England. Om Biskopstitlen staar der jo dog Glans, man kunde ogsaa genindføre Ærkebispesstillingen; nu søger Adelen udelukkende hen til Hoffet eller til Hæren. Mange Adelsmænd, som nu har Vanskelighed ved at sætte Bo, vilde i Kirkens Tjeneste kunne gifte

sig, og de unge Frøkner, ikke mindst de religiøst grebne, vilde med Glæde række Haanden til en Landsbypræst. Man vilde da kunne ophæve adskillige af Klostrene for de adelige Frøkner og benytte Indtægterne til andre offentlige Formaal².

Lad dette være flotte Ord, saa rører La Beaumelle dog ved et ømt Punkt, nemlig de sociale Skranker, hvori man andensteds var ved at skære Hul. I det foregaaende er det omtalt, at Jomfru Lykke Sofie Friis ægtede en svensk Lærd, Bildstein (S. 46), der afslog en Løbebane, hvortil hans adelige Stand aabnede ham Vej, idet han valgte at blive Professor ved Lunds Universitet. Hans Gram berører dette i et Brev, og han tilføjer: »det begynder at blive Mode i Sverrig, ligesom i Meklenborg og Pommern, at Cavalliers studere til Præste- og gejstlig Stand« (1737)³.

En Del Aar senere (1764) fremsætter Schweizeren Reverdil lignende Betæneligheder ved Klostrene som La Beaumelle. Hvis disse Klostre har et religiøst Formaal, er de forkastelige, da Cølibat ikke bør særlig belønnes. De vil kunne forsvares, hvis man derved kan hindre en Nedgang i Adelens Stilling, men de er alligevel betænelige ved at fritage Personer for at arbejde med deres Hænder og ved at give dem Forestillinger om, at et ustandsmæssigt Ægteskab skulde være et af de allerstørste Onder. Hvis Borgerstanden vilde oprette lignende Stiftelser, blev det en Kræftskade for Staten, mod hvilken den maatte skride ind⁴. — Selv Ove Malling udtaler i »Store og gode Handlinger« (1777), at det maaske var at ønske, at ikke Ægteskaber hos os som hos andre var saa meget besværede af Modens Fordringer, at Klosterstiftelser saa ofte maatte søges for unge Fruentimmer⁵.

Det er de adelige Stiftelser, som er betegnende for dette Tidsrum, og som faar deres store Betydning for Eftertiden. Der kan ganske vist ogsaa nævnes nogle Stiftelser for borgerlige Kvinder fra denne Tid, og de vidner om en Offervillighed over for det almindelige Bedste, som nu giver sig stærkere til-

kende end i Aaringerne umiddelbart før og efter 1700⁶. Disse Stiftelser havde dog en rent begrænset Betydning. Som Eksempler paa saadanne kan nævnes, at Student Morten Nielsen Budolph, der døde i Udlandet, ved sit Testamente (1725) skænkede en Kapital og et Hus til Bolighjælp for fattige; senere er Huset solgt og Budolphi Kloster i St. Pederstræde indrettet (1743); det har nu 8 Friboliger for uformuende Enker og ugifte Fruentimmer.

De to ugifte Brødre Albrecht og Sebastian Petersen bestemte ved et Testamente 1755 deres Gaard i Vimmelskafte til en Bolig for et Antal Jomfruer, »som ej formedelst et godt Ægteskab haver kunnet vorde forsørget«. Medlemmer af Familien har nærmest Adgang, derefter Døtre af Kræmmer-, Købmands- og den gejstlige Stand; de skulle høre til eller dog senere søge St. Petri Kirke. Brødrene Petersens Jomfrukloster rummer nu 17 Damer.

ANDEN BOG

Ændringer i Opfattelsen af Kvinden ved Aarhundredets Midte, Følsomhedens Tidsalder.

1. Opfattelsen af Kvinden som Aandsvæsen og Eilschovs Kvindefilosofi.

I Holbergs sidste Levetid optraadte en ung, højt begavet Mand som Talsmand for en forandret Stilling til Kvinden og med en helt anden Forstaaelse af Kvindens Natur end den, som var kommen til Orde hos Holberg; han fremsatte Tanker, som er langt nærmere i Slægt med Nutidens¹.

Fr. Kristian Eilschov udgav 1747 »Bevis, at Naturens Lov ikke forbyder den Respekt imod Fruentimmeret, som Moden har indført iblandt os. I Anledning af et kærligt Ægteskab opsat og udgivet til et Bryllup«.

I Østens Lande — siger Eilschov — blive Fruentimmerne behandlede som Slavinder, i de sydlige og vestlige som Gudinder, her i Norden som Mennesker. De er jo ogsaa udrustede med de samme Sanselømmer som Manden, og deres Sjæle prydes af de samme Kræfter. Naar hos Kvinderne Kærligheden er stærkest og hæftigst, ligger det i deres blødere Gemyt, hvor Indbildningskraften hastigere gør sig levende Billeder af Genstanden for deres Kærlighed og er bestandigere i at bevare dem. Vi se daglige Prøver paa Moderens Kærlighed til Barnet, Hustruens til Manden, Kvinderne føde os med Smerte, de opdrage os med Bekymring og have Omsorg og Umage for os fra vores Indgang i Verden lige indtil Døden. Af den Grund bør vi vise dem ær-

bødig Kærlighed, men ogsaa fordi de er det skrøbeligere Redskab, om end ikke efter deres Sjæles Beskaffenhed. De Franske kalde en vis Sindsforfættelse Humeur, det er Vædske, og Fruentimmerne er varmere og vaadere end Mandfolkene. Nemmet, Indbildningskraften, Hukommelsen er størst hos dette Køn, og Misbrug af disse Sjælekræfter har visse Fristelser eller Skrøbeligheder til Følge; men en lige saa stor Skyld har den urigtige Opdragelse, som de faa. De lære kun visse Legemsfærdigheder, der kan foretages uden synderlig Overlæg, medens de lade Tankerne fæste sig til ganske andre Ting, og dog ere de lige saa vel egnede til at studere som Mændene, og de kunne endog gøre større Fremgang end dem i Digte-, Tale-, Skildre- og Tone-Kunst, især have de ved deres levende Indbildningskraft større Evner til poetisk Henrykkelse. Den samme Indbildningskraft fører dem til Overtro, men de ere ogsaa bestandigere og hæftigere i en fornuftig Gudsdyrkelse end vi. I Kvindernes Frygtagtighed eller Utaalmodighed er kun deres kælné Opdragelse Skyld. Daglig have vi Prøver paa deres Kærlighed og Omhu for os, derfor vise vi dem Respekt, vi omgaas dem ærbødig med udvortes Ærestegn efter Modens Fordringer, og Mode er kun et Folks offentlige Dom om Velanstændighed. Vi overlade dem den øverste, fornemste Plads, vi byde dem først, drikke deres Skaal først, give dem Ledsagelse med vor højre Haand. Men allerstørst Respekt skylder dog Manden sin Hustru, og den vil ikke mangle, naar de ved kærlig Forening har ombyttet deres Hjerter.

Saaledes synger her den 22aarige begejstrede Yngling en Lovsang over dette Køn og røber en fin Forstaaelse af den kvindelige Natur, hvis Egenart netop kræver, at Manden viser hende Respekt; i Galanteriet, som Holberg havde anset for en Fornærmelse mod Kvinden, ser han kun tilbørlig Hyldest.

Men endnu mærkeligere er hans Lære om Kvinders Opdragelse og Dannelse. 1748 udgav Eilschov en Oversættelse af Fontenelles »Samtaler om mer end én Verden

imellem et Fruentimmer og en lærd Mand«, ledsaget af Prof. Gottscheds og hans egne Anmærkninger, der er mere omfattende end selve Værket. Bogen er dediceret til Hofdame Frøken D. Ø. Rosenkrantz, som han havde kendt fra sin Barndom. I det følgende Aar udkom »Forsøg til en Fruentimmer Filosofi, eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Filosofiens Parter. Efter Fontenelles Maade forfattede«. I en Samtales Form, dog uden at være bundet for stærkt til Replikken, forklarer han her for en Frue Filosofien, det vil sige, foruden hvad vi nu almindeligt indbefatter under denne, som Logik og Sjælelære, en naturlig Videnskab om Gud, endvidere de almindelige Træk af Naturlæren og Naturhistorien. Her hører vi igen Klagen over Opdragelsen. Vi opdrages i Forfængelighed — siger Fruen — vi lærer næsten kun at stadse os og pynte os. Vor fornemste Forretning i Verden skal bestaa i at behage, især Mændene, hvilket læres os fra de spædeste Dage, og vor hele Levetid stræbe vi kun efter at gøre os fuldkomne deri. Med det Maal for Øje lære vi Musik, Dans, Sang og Ridekunst; Fransk og Tysk skulle vi forstaa for at kunne færdigen besvare Kavalerernes Komplimenter eller for at læse franske Romaner, galante Historier og andre Bøger af det fordærvelige Slags, hvorimod vi forsømme saadanne grundige Videnskaber, der kunde raade Bod paa vor Skrøbelighed. Fénelon har Ret i, at den Vankundighed, hvori Pigebørn opdrages, er Grunden til deres Ørkesløshed, som atter er en frugtbar Moder til Laster, og han har Ret i sin Beklagelse over de unge Pigers Hang til at læse Romaner og forlibte Historier, hvorved de faar fantastiske Forestillinger om Mændene som Helte og Kvinderne som Prinsesser, der altid gøre Mandfolk forelskede og tilbedes af dem, hvorfor de vægre sig ved at nedlade sig til saadanne Smaating, som forefalde i en Husholdning.

Men for at Videnskaben kan trænge ind i disse nye Kredse, er det efter Eilschovs Opfattelse nødvendigt, at den faar en anden Form. Det gamle Pedanteri, som forvandler

de allerlumpneste Ting til de allervigtigste, maa opgives. Romersproget maa vige og latinsk Galimathias ikke anses for langt behageligere end en sund Fornufts slutning paa Fædrelandets Sprog. Græsk og Latin er de sirligste og fyndigste Tungemaal i Verden, men ét er Ord, et andet Sagen. Kvinder skulle ikke drive Studier saa formelt som Manden, fra Sinken op til den øverste Part i Mesterlektionen. En Kvinde, som forstod Fransk og Tysk, kunde paa en kort Tid med maadelig Læsning og god Eftertanke bringe det saa vidt, at hun fortjente Navn af Lærd Kvinde. Ganske vist kunne de ikke blive Studenter, men de burde vide sig lyksalige derover, hvis de ønske sig retskaffen Lærdom, eftersom en langt gennere Vej til nyttige Videnskaber staar aaben for dem end for os Mandfolk; vi nødes til at vide mange lumpne Ting, Klingklang af alle Videnskaber, Kundskaber til Parade. Kvinden skal vinde Hjerter, ikke Stillinger, hun kan bruge Videnskaberne efter deres rette Øjemed og kaste alle Omsvøb og al Overflødighed bort.

Saaledes ønsker Eilschov, at der ogsaa bliver Mulighed for Kvinder til at drive videnskabelige Studier, især for Kvinder af Stand, som hverken ere fordømte til Synaal, Rok eller Potteske, men som have Nemme, Tid og Raad dertil. Da Holberg i Professor Kalls Hus mærkede hans lille Datters gode Evner, sagde han: »Den Pige fortjener at lære Latin«², medens Eilschov netop fordømmer, at Latinen skal være Vejen til Kundskab. Dette er ikke af Mangel paa sproglig Færdighed, thi da han erfarer, at Lykke Sofie Friis i Lund sidder inde med omfattende Kundskaber i Sprog, tilskriver han denne Slægtning skønne latinske Breve, og hun besvarer dem med lignende i det samme Sprog. Men Eilschov vil, at Videnskaben skal aflægge sin klassiske Dragt og ved mere borgerlige Lader vinde Indgang langt ud over Kredsen af akademisk dannede.

Vi skulle se nogle Eksempler paa, med hvor lidt Interesse eller Velvilje man saa paa, at Pigebørn erhvervede endog den mindste boglige Kundskab ud over det nødtørftige.

Charlotte Dorothea Biehl var født 1731, altsaa var hun 6 Aar yngre end Eilschov, hendes Fader havde senere Stillingen som Sekretær ved Billedhuggerakademiet og Inspektør paa Charlottenborg. Morfaderen Præsident Brøer forærede det læselystne Barn med den stærke Hukommelse Holbergs Komedier, hans Peder Paars og Danmarks Historie, og fra den Tid maatte i hendes Skab Dukketojet vige for Bøgerne. Men hun vilde lære Latin og Græsk for at kunne forstaa Citaterne hos Holberg, og uagtet Bedstefaderen havde sagt til det 7 Aars Barn: »Du har jo ingen Bukser paa og kan ikke blive Professor!«, lovede han hende, at hun skulde faa Undervisning heri. Men Brøer døde allerede 1739, og hendes Forældre, især den strænge Fader, saa med den største Uvilje paa hendes Læsning, saa at hun maatte skjule Bøgerne i sine vide Skørters Folder og stjæle sig til Læsning ved Kakkellovnsluen. Da hun var 9 Aar gammel, havde hun slutt alt muligt, men nu først skulde hun lære at skrive, og besynderligt nok fortæller hun: »med en større Ulyst kunde intet Barn lære noget«. Hendes legemlige Udvikling var ogsaa mærkelig, thi 11 Aar gammel havde hun den Højde, som hun nogen sinde fik, var udvokset og i giftefærdig Stand³.

Som et andet Eksempel paa, hvor lidt man endog i helligt stillede Hjem lagde Vægt paa at give Pigebørn blot, hvad vi nu kalde almindelige Skolekundskaber, skal vi nævne følgende. Midt i 1760erne stod i Glud Præstegaard ved Horsens en tolvaarig Pige og malede Bogstaver med Kridt paa Spækbrættet for at lære sig selv at skrive, men hun fik en alvorlig Irettesættelse af Præstekonen. Pastor Glud, Barnets Morbroder, havde dog ellers sørget for, at hun fra hendes 8—12 Aar fik Undervisning i Læsning og Kristendom, men at skrive og regne lærte hun ikke. Og dog var Ane Margrete Langballe en sjælden dygtig og klog Pige, som da Præstekonen var svagelig og holdt sig i sin Stue, fra sin Konfirmationsdag (o. 1770) forestod den virksomme Præssts store Bedrift og Husholdning, tog imod 3 Tiender, solgte mange Snese Tønder Korn, førte et nøjagtigt Regnskab for sin Styrelse og vandt

Tillid hos alle Fremmede; de søgte netop Raad hos »Jomfruen i den grønne Trøje« (den gik hun med en 6—8 Aar). Senere blev Ane Margrete gift med Eftermanden i Kaldet P. C. Clausen (Professor H. N. Clausens Farbroder)⁴.

Der blev paa den Tid gjort Forsøg paa ved Tidsskrifter at give Damer Belæring og Underholdning. Et Ugeblad »Thebordet« med engelsk Forbillede udkom 1762 — paa Titelbladet ses en Dame og Herre ved et rundt Thebord paa en enkelt Fod — men dets Indhold er ferskt og værdiløst. Langt mere fornøjeligt var »Fruentimmer-Tidende og Fredags-Selskabet i København« (1767—70), til hvis Indhold ogsaa Mænd gav Bidrag, men som dog især blev skrevet ved et af det smukke Køn stiftet Selskab, saaledes en Præsteenke, en Hovmesterinde, den alvorlige osv. Her behandlede Emner af den forskelligste Art, saaledes Trolovelses Afskaffelse, Forlovelser, Selskabelighed efter Moden, de forkastelige Maskerader, Børns Svøbning, Ammer, den nye Vaskemaskine, Børneopdragelse, ogsaa Blomsterhaven, Naturbetragtninger. »Tidenden« bringer mange vigtige Oplysninger om Datidens Kultur-liv, saa at man kan beklage, at den kun holdt sig i saa kort en Tid.

Et enkelt Klagesuk fremkom dog i Tidsskriftet, som ellers har den rolige Vejledning for Øje. I Aargangen for 1768 Nr. 39 udtaler »En Præsteenke« sig saaledes i »En døende Moders Skrivelse til sin Datter«: Betænk nu Dit Køns naturlige Skrøbeligheder og de Omstændigheder, hvorudi Mandfolkenes Tyranni har sat os. Man henvender vor Forstand, imedens vi endnu ere unge, til Smaating og Dukketojer; den sædvanlige Opdragelse holder os i Vankundighed og Uvidenhed. Naar en Mand har Fortjenester, er det ikke saa stort et Under, det er ikke saa vanskeligt at have Fortjenester, naar man tør have Forstand, men det er et Fruentimmer ikke tilladt. »Et Fruentimmer, som læser Bøger og Skrifter, ved hvilke hun vil skaffe sig en opklaret Andagt, et forbedret Hjerte, samt lære at kende Dydens Skønhed, bliver latterlig derover i den store Hobs Øjne. Derfor formanede jeg Dig,

at Du ikke skulde lade nogen se Dine Bøger . . Verden anser det for en Forbrydelse imod vor Dyd, om vi har og omgaas med en Ven, som ikke er deklareret for vor Kæreste eller Brudgom«⁵.

2. Følsomheden vinder Indgang.

Det var foreløbig kun langsomt, at nye Tanker om Kvindens aandelige Evner og Muligheden af deres Udvikling arbejdede sig frem. Saaledes som Opfattelsen af Kvinden og som hendes Stilling var i de første Snese Aar af det 18. Aarh., vedblev den at være i store Dele af Samsundet i den midterste Tredjedel af Aarhundredet. I de Kredse, der ved Rejser eller gennem Litteraturen havde en stærkere Forbindelse med fremmede Lande, indtraadte der derimod en betydelig Forandring.

Der var opstaaet et helt nyt Dannelseselement¹, da man i Romaner begyndte at skildre det daglige Livs Forhold og ikke som tidligere lod Helte og Hyrder optræde i Landskaber, som intet havde at gøre med geografisk Virkelighed, i Tider, der i hvert Fald laa fjernt fra Datiden, i Handlinger, som ingen Berøring havde med Samtidens Opgaver, medens Personernes Sprog og Tale var helt forskellig fra, hvad der ellers lød for Læserens Øren. Nu fik man i Englænderen Sam. Richardsons Romaner det virkelige, det kendte daglige Liv for Øje, og man saa, at der ogsaa i den jævne borgerlige Stand fandtes Heroer eller dog Mønstre for en ret Vandel, man forstod, at der ogsaa her opstod Konflikter, hvis Løsning det var lærerigt at følge; ved at anvende Brevformen blev det muligt at lade Personerne give Indblik i deres inderste Følelser og dernæst at dvæle ved Huslivets Enkeltheder. I Richardsons »Pamela eller den belønnede Dyd« (1740, i dansk Oversættelse 1743—46) lærte man den unge fattige

Kammerpige at kende, der ved sin dydige Holdning forvandler den fornemme Herre, der har forelsket sig i hende og som ublu søger at besnære hende, til en Beundrer, der bejler om hendes Haand og ogsaa opnaar den.

Endnu stærkere kommer det moraliserende Hovedformaal frem i hans anden Roman »Clarisse Harlowe eller en ung Piges Historie« (1747—48, dansk Oversættelse 1783—88), der efter Forfatterens eget Udsagn vil belære om, hvor forsigtige Forældre og Børn bør være i Ægteskabsanliggender. Bogens 8 Bind, hvert paa 600 Sider, bestaar af Breve, vekslede indenfor et enkelt Aar mellem forskellige Personer, og de fortælle os om den ulykkelige Skæbne, som den samvittighedsløse Forfører Lovelace bereder en ædel ung Pige. Ogsaa Richardsons sidste Roman »Sir Charles Grandison« (1753) udkom i dansk Oversættelse (1780—82). Disse Bøger have ved deres Hovedemne, en Fremstilling af Kærlighedens Lidelser og Lykke, ved deres Følsomhed og ubegrænsede Bredde afgjort et kvindeligt Forfatterpræg, og de beskæftiger sig især med Kvinder. Som i deres Hjemland øvede de i Tyskland og Frankrig en umaadelig Indflydelse. I de tyske Kredse i Danmark var de beundrede og elskede. Klopstock satte Richardsons Bøger højt, for en Kvinde som Pastor Münters Hustru var de daglig Læsning, og hendes lille Datter Frederikke slugte dem. Men ogsaa Danske tog de om Hjerterne. »Lærde Tidender« 1743 skriver, at de unge ville være lykkelige ved at kunne tage denne dydige Pamela til Mønster i Gudsfrygt, i Lydighed og Kærlighed mod Øvrighed og Forældre, i Kyskhed og andre kristelige Dyder, de ville hellere flittig læse om hendes Eventyr end om den forelskede Philis i Hyrdindelitteraturen. Holberg regnede ogsaa »Pamela« blandt de gode Romaner, om den end ikke var et Mesterstykke; den kunde ved sine mange gode Sentiments vise Eksempel paa Dyd og Ærlighed. Han fandt det dog urigtigt, naar Englands Præster roste den paa Prædikestolen; thi ved dens Dvælen ved Elskøv, dens Omtale af Fruentimmers Bryste og Taille, dens mange Kys og Kærtegn, der kunde sætte endog

en Filosof i fuld Flamme, hidsede den til Elskov². Dette sidste er en sund Dom, og den belyser ogsaa karakteristisk Modsætningen til Holbergs Arbejder, der uagtet al deres Djærvhed aldrig lokkede Læseren ind i en farlig Atmosfære.

I Stedet for de luftige Væsener Astræa og Celadon var det saaledes Personer af haandgribelig Art og borgerlig Gyl-dighed, som Grandison, Clarissa, Pamela og Lovelace, man tog til Maal, sammenlignede med eller advarende henviste til. Men paa de samme Tider havde en anden Litteratur lært Fantasiens og Følelseslivet at svinge sig op mod de himmelske Regioner. Klopstock havde her været den store Vejleder. I en Snes Aar opholdt den tyske Digter sig i Danmark (fra 1751 til 1770, med nogle Afbrydelser), han beskyttedes af Bernstorff, A. G. Moltke, Frederik V. Man fulgte Digteren af »Messias« paa hans majestætiske Flugt og levede med ham i Skyerne hos Engle. Man betoges af hans Sanges og Syners Hellig-hed og Renhed, man følte Alvoren i hans Betragtninger, der altid vare vendte mod Gud og havde Død og Evighed for Øje. Et saa brændende Hjerte som det, der udtalte sig i Klopstocks Kærlighedsdigte, kunde kun vække Medfølelse, man delte hans Haab om, at han maatte opnaa Kærlig-heds Lykke, saaledes som han ogsaa fandt den faa Aar efter at han havde taget Ophold i Danmark. Men en Poesi af Klopstocks Art lokkede ogsaa i sin lyriske Ubestemthed til at finde Behag i den bløde Flugt og de stærke Udraab, den fristede til at føle Glæde ved at udgyde sig i hellige lindrende Taarer; man tabte let sin Selvfølelse og den friske, mandige Kraft. Døren var spærret vidt op for Føleri.

Efter at den følsomme Tid saaledes havde givet sig mange Tegn i Litteraturen gennem et Fjerdedel Aarhundrede, naedes Højdepunktet ved Goethes Werther (1774). Under Bogens stilfærdige Skildring følte den luende Glød; for alt hvad Tiden i sin Sentimentalitet havde fyldt sig med til Overmaal, var der her fundet Udtryk, her var en levende Sans for Na-turen, en sværmende ulykkelig Kærlighed, og saa tillige grub-lende Tanker over Tilværelsen.

Et Skridt videre ud over Højdepunktet naaede J. M. Miller i »Siegwart, en Klosterhistorie« (1776). Fra Goethes mesterlige Værk var det et Kæmpeskridt tilbage, og kun Bogens betydelige Indvirkning gennem lange Tider — i Blichers Noveller griber den saaledes jævnlige ind — giver den Krav paa Opmærksomhed. Siegwart, der har svælget i Venskab, sød Musik og duftende Poesi, og som aabenbart deler Forfatterens Standpunkt »at elske Taarer«, kommer til at mærke Taarernes Kvaler; han ender som Munk, efter at hans elskede Marianne af Faderen er bleven sat i Kloster. Det er en Skildring i udflydende, hist og her rythmisk Prosa, der bevæger sig i kvindagtige Vendinger.

Det første Eksempel paa Kærlighed af den nye Art eller den første Fortælling derom, men tillige den fineste, den mest betagende, er Johannes Ewalds Skildring i »Levned og Meninger« af hans Møde med Arendse Hulegaard. 15 Aar gammel kommer han i et tilfældigt Besøg i Brygger Mandix's Hus og ser hans 16-aarige Stifdatter Arendse Hulegaard, en Broderdatter af Hørkræmmer Hulegaard, som kort efter ægtede Ewalds Moder. Ewald kalder dette Møde en Katastrophe, og han vil i den Anledning sige to Meninger. »Den ene, at den første sande Kærlighed beror alene paa en Art af Sympati eller en skjult Drift, som jeg ikke kan forklare, og kan aldeles ikke frembringes af blot Overlæg — den anden, at Hjertet, om jeg tør udtrykke mig saaledes, har sin Jomfrudom, som umulig kan tages af mer end af en . . Mine Kinder brændte — mine Knæ sittrede — jeg stammede mit Ærinde ud, saa godt som jeg kunde, uden at tænke paa andet, uden at se eller føle andet, end Arendse . . Da jeg havde forrettet mit Ærinde, vovede jeg skælvende at trykke hendes Haand til mine Læber, og Guders Ild. salige Luer fór af hendes Fingre i det inderste af min Sjæl. Jeg kendte mig ikke mer. Jeg gik baglænds bort og bukkede mig hvert Øjeblik. Da jeg var kommet ud paa Gaden, gav jeg mig først Tid til at drage min Aande . . Jeg paastaar, at der ikke gaar og ikke kan gaa saa stor en Revolution for sig i vor

Sjæl som den, der frembringes af den første sande Kærlighed. Et tykt Tæppe falder fra vore Øjne . . vi se Himlens fulde Glans og blive som ved en Omskabning paa én Gang af Børn til Mennesker . . Du er hende ikke værd, men Du skal ikke lade af, førend Du bliver det . . Jeg havde gjort et helligt Løfte ikke at tillade mine Læber den mindste Tilstaaelse af min Kærlighed. [Men] min ømtfølende Pige kunde ikke andet end forstaa mig«.

Dette skete 1758. I det Haab hurtigere at naa sit Maal og fyldt af ærgærrig Eventyrlyst flygtede Ewald i det følgende Foraar fra København, lod sig hverve til preussisk Soldat, men vendte skuffet hjem halvandet Aar efter. Fire Aar senere ægtede Arendse Hørkræmmer Rasmus Riber (1764). Hun blev i Ewalds sidste Aarti hans »Kummers Veninde«.

Man har sagt, at Ewald har skrevet sin Skildring under Paavirkning af hans Opfattelse paa et senere Tidspunkt. Det kan dog ikke ses, at der i Fortællingen er noget, der ikke skulde stemme med Ewalds sjælelige Tilstand netop da, saa meget mere som Tidens aandelige Luft saa bestemt er udtalt deri. Det er ikke vanskeligt at fremdrage Eksempler paa, at lignende er hændt andre. Den 16-aarige Kr. Ditlev Reventlow sendtes 1764 til Sorø for at studere ved Akademiet, han kom da for første Gang i det Hjem, hvor Sofie Frederikke Charlotte v. Beulwitz, en Datter af den afdøde Gehejmraad v. Beulwitz, opholdt sig, den Pige, som otte Aar senere skulde blive hans Brud. Han skriver 1773 derom til hende: »Før den Tid var jeg ikke lykkelig; men da forandrede min Skæbne! Jeg undtager det Tidsrum, da jeg havde opgivet hvert Haab om at kalde Dem min. Da troede jeg ikke, der var nogen Lykke i Verden for mig, og jeg ønskede mig Døden. Tiden lærte mig det urigtige heri; jeg fattede mig, og Gud gav mig Venner, ved hvis Omgang jeg blev lykkelig«³. Det var længe efter, at Studierne i Sorø var endte, og efter et fleraarigt Ophold i Udlandet, at Reventlow tilstod Frk. Beulwitz sin Kærlighed og fik hendes Ja (1772).

Der vilde fra denne Tid kunne nævnes mange Eksempler paa, hvordan Kærligheden slaar ned med mystisk Magt, og mange Vidnesbyrd om, hvorledes ulykkelig Elskov da har hærget. Den 20-aarige Fr. Stoud (senere Deputeret i General-toldkammeret) har i et Brev til en Ven fortalt, hvordan det gik ham, da han saa — den 10. Jan. 1779 — den skønne blufærdige Pige, hvis Skikkelse og Væsen han beskriver for Vennen i alle Enkeltheder. Netop saaledes som han havde læst, at den første Kærlighed slaar ned med Et, følte han, at der i det Øjeblik skete noget ubegribeligt med ham, og at hans Øjne »evigt vilde blive hendes Slaver«. Han fyldtes af et Tungsind, som dog havde noget vist angenemt ved sig, og han maatte søge sin Tilfredshed i den mørke Skov. Denne Tilstand varede et Par Aar, men blev overstaaet, ikke mindst da Pigens Renhed ikke egentlig viste sig stor. Gottsche Hans Olsen (senere Teaterdirektør) blev i sit 19. Aar betaget af Kærlighed til en ung Dame, med hvem han aldrig havde talt (1779); grebet af Tungsind tyede han ud paa Landet, men da han ikke kunde faa den Elskede ud af sit Sind, drog han til Algier (1781—83). Den idylliske Sanger Thomas Thaarup var ogsaa i sin Ungdom grebet af Wertherfeberen; i Elegier og andre mørke Digte udsynger han sin Kærligheds Smerter (1778). Peder Magnus Trojel gik det paa samme Maade (»Du, lyksaligt Øjeblik, Du kom og Du forgik« (1772)), ligesaa Werner Abrahamson, og om Johan Vibe, der havde sunget: »den skælver for sin Piges Vrede, som ikke skælver for sin Død«, siger Rahbek, at »den Smerte, hvoraf hans Hjerte knustes« (1782), var ulykkelig Kærlighed⁴. Storfaderen for en anset dansk Slægt Frederik de Coninck kom her til Landet 1763 fra Amsterdam, en Ven og Fortrolig havde taget hans Elskede fra ham, hun havde fulgt sine Forældres Raad om at ægte den rige Mand; skuffet i sin Kærlighed vilde de Coninck bort fra Holland⁵.

Endnu skal kun nævnes, at som 16-aarig Ungersvend forelskede Johan Bülow sig ved Konfirmationsforberedelsen i Odense (1766) i den skønne Bispedatter Elisabeth Ramus --

»herfra regner jeg en ny Epoke i mit Levnedsløb« — og han vandt da ogsaa i Stilhed den jævndrende Piges Hjerter, men Aaret efter maatte han, som fattig Sekondlieutenant uden Udsigter, forlade Odense og gav hende da fri, om han end haabede at vinde hende tilbage; hun ægtede tre Aar senere Ritmester Schubart⁶.

Det var en Omsiggriben af Følelseslivet, som Pietismen stærkt havde bidraget til at udvikle. Man havde Trang til at fordybe sig i sjælelige Rørelser, Attraaen efter at udtale sig om dem nærmede sig til Ublufærdighed. Samtidig var en filantropisk Næstekærlighed vokset frem, der skærpede Pligten til at være nyttig for andre, og alt dette førte til en Dyrkelse af Venskabet, som man stillede i Højde med Kardinaldyderne, og som selv nøgterne Naturer gav et Skær af Helighed. Saaledes har ingen saa tidlig og varmt berømmet Venskabet som Frederik II af Preussen, der dog stod fjernt fra al usund Følsomhed; han ansaa Venskab som en nødvendig Betingelse for Livets Lykke, en sand Ven er en Gave fra Herren, af Venner blive vi belærte, trøstede og underholdte, Venskab og Dyd ere nøje knyttede sammen⁷. I hele den sidste Fjerdedel af Aarhundredet hører man denne Lovprisning af Venskabet; det er intet Under, at det i den franske Forfatning af 1795 gaar ind under Borgerpligterne: ingen er god Borger, som ikke er god Søn, god Fader, god Broder, god Ven, god Ægtefælle.

Fra disse Kærligheds og Venskabs højtflyvende Tider skriver sig den i saa mange Retninger lærerige Selvskildring af Forholdet mellem Skuespillerparret Michael Rosing og hans Hustru og Vennen Rahbek; den findes i Rosings Breve og i Rahbeks Dagbog⁸. Rosing, der havde gjort Rahbeks Bekendtskab paa et Rusauditorium (1775), havde forelsket sig dybt i den yndefulde unge Skuespillerinde Johanne Kathrine Olsen, en lysblaaøjet Vægterdatter, og besluttede sig til selv at gaa til Teatret (1777), i det følgende Aar blev de gifte. Men Rosing vedblev som Ægteemand at være sin Hustrus Tilbeder og Elsker: »Gud i Himmelen! hvilken Kone!

Jeg har sagt mig det selv 1000 Gange: jeg er hende ikke værd . . . Fruentimmer, Menneske er hun ikke; der maa være en Mellemrum mellem Engle og Mennesker, og dér er hun den første . . . Jeg har kun kendt et Fruentimmer i Verden, og det er hende! Der gaar 10 Iversener og 20 Stk. Melchiors paa saadan een Kone«.

Rosing gaar med sin Hustru i Filosofgangen, og de hører bagved dem en Kone fortælle sin Broder, hvor ulykkelig hun var gift. Hanna snoede Armen om Rosings Hals, sendte et Blik med Tak til ham heroven og kyssede sin Mand med de Ord: »Gud ske Lov for Dig!«. »Vi gik vel en halv Time og snød vore Næser uden at snakke et Ord. Du kan tro, det var hverken Snue eller Tobak, der kom os til det, men den Hanna! . . . Dreng! Dreng! Vogt Dig for hende! Hun gør baade lykkelige og ulykkelige!« (1783). I et af sine Breve har Rosing betegnende udtalt, hvad Brevskrivningen paa den Tid satte som Maal. »Du skriver mig dog snart til? Men uden Slør, lad mig dog i Dine Breve kende Din fortræffelige Sjæl!«. Ja, det var Sjælen, man vilde have frem, og man vilde se ind i dens inderste Vige. »»Det er underligt med Jer to«, sagde min Johanna mig igaar Aftes, da jeg læste de sidste Breve fra Dig for hende, »Jeres Breve er jo Kærlighedsbreve«, og tog hun Fejl?« (1782).

Nu var det imidlertid saa, at Rahbek i disse Aar var betaget af en brændende Kærlighed til sin Vens Hustru; han vovede ikke at betro sig til Rosing derom, om end denne stundom anede hans Følelser, men da det efter Tidens Væsen var nødvendigt at have en Fortrolig, maatte Rahbeks Dagbog modtage Udbrudet af hans Kvaler. »Olsen! Ha! Bar Du dette Navn endnu, da var der Haab om, Du kunde ombytte det med mit«. Lykkeligvis var for Mad. Rosing Rahbek kun hendes Mands og Husets Ven, men ved to Lejligheder har hun i al Ærbarhed givet ham et Kys. Den ene Gang var, da Rahbek havde digtet en Elegi til hende, og hun erkendelig traadte hen og kyssede ham. »Olsen! hvad jeg følte i dette Øjeblik, hvordan Din Ømhed forjog al Kummer, al

Mørke af mit Hjerte, kan Du føle det! Jeg saa, Din Mand var og blev mørk, og var endog plat imod mig et Par Gange efter denne Scene, men hvad agter jeg derpaa?« Den anden Gang, det skete, var, da Rahbek havde besluttet sig til et Ophold i Udlandet og rejser til Kiel. »Jeg kyssede Din Haand, og Du rakte mig Munden, gav mig et langt, tørt-brændende højtideligt Kys, som om Du indviede mig til Døden«. — Før Afrejsen kom det til en fortrolig Samtale og fuldkommen Forklaring mellem Rahbek og Rosing.

Mod sygelige Tilstande af denne Art tog Pædagogen J. H. Campe i Hamburg til Orde 1779 — det var i det samme Aar, han udgav sin berømte Bog Robinson d. yngre. I et fortræffeligt Skrift om »Følsomhed og Føleri« paaviste han, hvordan den første opstaar naturlig i et Menneskes Sjæl uden dets Vilje, medens Føleriet er frembragt med Forsæt om at ville føle; man lader Fantasien bearbejde sig saa længe, at Følelsen opstaar eller i alt Fald dens Skin. Følsomheden taber aldrig det fornuftige af Syne, og den har Daadskraft i sig, medens Føleriet føder en lammende Lediggang; det tildelede de virkelige Forhold fantastiske Egenskaber, som kunne fremme Følelsen, man sukker utrøsteligt over en visse Viol, og man falder paa Knæ for en Eg og tiltaler Træet, som havde det Øren. Især for Opdragelsens Skyld er det nødvendigt at være opmærksom paa Føleriets Fare; hvor megen Usundhed har ikke »Siegwart« og lignende Bøger listet ind i Børnenes Sind! Campe hidsætter i Bogens Slutning en Samtale mellem to tolvaars Pigebørn. Charlotte er optaget af at være god og hjælpsom mod fattige eller syge Børn, Leonore sidder med Taarer i Øjnene og læser »Siegwart«, hun kan ikke holde ud at se en Orm lide, men at sidde hos sin syge Moder kan hun ikke taale, og da Charlotte vil gaa ind i en Fattigs Stue, løber hun fra hende⁹.

3. Selskabslivets Tomhed og Dragtens Byrde. Forelskelse og Standsbaand.

I de to foregaaende Kapitler er det skildret, hvorledes man var begyndt at se med andre Øjne paa kvindelige Aands-evner, — den erotiske Dragning til Kvinderne og Følelsen af deres Magt over Mændenes Hjerte havde vundet en ukendt Styrke. Men Følelser ville springe over alle Skranker, Hjertet glemmer de ydre Baand, først for sent opdager det, at det er afspærret fra at naa sit Maal. Og Tidens Tilstand var en saadan, at den endnu var fuld af Grænselinier og besværlige Trin, Stivhed i Form og Stejlhed i de ældres Vilje; det var endog saa langt fra, at disse Afgrænsninger begyndte at svækkes, at det snarere syntes, som om Standsfølelse og Rangbegær tog til¹. Det er ved denne Side af Samfundslivet, vi ville dvæle, inden vi omtale Brydningerne.

I Selskabsformerne var der ved Aarhundredets Midte megen Ufrihed, og der lagdes Vægt paa materielle Nydelser med Forsømmelse af Lejlighed til aandelig Udveksling. Man kommer jævnlig til Bord selv tyvende — skriver Suhm² — forbliver siddende dér ved en Snes Retter i fire Timer og æder sig paa den Maade igennem Verden; ved Bordet tales der saa godt som intet, dog tale undertiden alle paa én Gang. Og dog var Gilder af denne Art for Kvinder egentlig den eneste Mulighed for Samkvem. Mændene traf derimod ogsaa sammen paa Vinstuerne eller (efter 1770) i Klubberne.

I en Afhandling har Tyge Rothe med et ironisk, men dog nærmest billigende Blik set hen mod en kommønde Tid, da Spinderokken ikke mere vil ses, og Fruen ikke mere bærer Nøgleknippet ved sin Side eller sidder blandt sine Tjenestefolk; den fremmede ledes ikke mere hen for at se Fadeburet, Jomfruerne lære at skrive og mange andre lige saa skadelige Ting. Manden faar i sin Kone ikke en dygtig Kokkepige, men et artig, fornuftigt, elskværdigt Fruentimmer. Desuden have Fruentimmerne Lov til at le, og de tør tale

med Mandfolkene, ja man tror, at de kunne tale om andet end Kærlighed³. Rothe peger saaledes paa Mangler og Savn ved Datidens sociale Forhold og Omgangstone, og han ønsker aabenbart en Forandring.

I England, hvorfra Danmark paa denne Tid modtog megen Paavirkning, var der netop da Bestræbelser fremme for at bringe Reformer ind i Selskabslivet og især for at slippe for de evindelige Spillekort. Nogle Damer indbød til Aftenselskaber, hvor man samlede sig om aandelige Emner og Skønlitteratur, og hvori Forfattere deltog. Ved disse Sammenkomster veg man bort fra den højtidelige Selskabsregel, og da en Herre, som var en skattet Deltager i disse Selskaber, jævnlig mødte i blaa Uldstrømper i Stedet for i de sorte Silkestrømper, gav dette Anledning til, at man kaldte Deltagerne, især Damerne, Blaastrømper, en Betegnelse, som først noget senere fik en spottende Karakter.

Kvinderne havde rundt om i Landene vundet langt større Betydning⁴, de vurderedes for deres Personlighed og modtog en Hyldest for deres aandelige Værd, som maatte friste dem til imponerende Fremtræden. Man kan sige, at dette ogsaa fik sit Udtryk i Kvindedragten⁵. Fiskebensskørtet var endnu stadig i Brug og kunde naa en urimelig Størrelse, 4—6 Alen i Omfang, Kjolen bredte sig bestandig mere folderig ud over Skørtet. Skulderen var nu mere bedækket, medens der ved en langt stærkere Nedskæring var aabnet for Barmen, Ærmerne vare smykkede med Besætning og Puffer. Mest udfordrende ved sin kunstlede Karakter var dog Haarsætningen. Frederikke Münter (Fru Brun) har beskrevet, hvad hun som udvoksen Pige maatte lide ved Modens Krav i denne Henseende. En Toupé af Hjortehaar, omflettet af Jerntraad, der havde en Vægt af to Pund og var to Tommer tyk, blev snøret fast om Hovedet tæt bag ved Pandehaaret, en Chignon af samme Tyngde bandtes fast omkring Nakken, og paa den saaledes lagte Grundvold blev Jernnaale paa et Kvarters Længde stukne ind som et Stativ. Den hele Bygning, som det tog et Par Timer at opføre, smykkedes med vajende Fjer-

buske og Baand; den blev rejst hver Lørdag og skulde holde Ugen igennem, den tyngede om Natten, og Naalene stak, men først om Lørdagen blev det sammenfiltrede Haar paa det brændende Hovede kæmmet ud og rensed for Pomade og Pudderdejg⁶. — Som et Eksempel paa Modens Tyranni kan ogsaa anføres, at da en Senators Datter i Hamburg 1773 skulde fejre sit Bryllup i København, sad hun paa hele Rej- sen stiv og strunk med et af Pap lavet Futeral oven paa sit friserede, pudrede og rigt smykkede Haar for at kunne be- vare Frisuren i uskadt Stand⁷.

Forældres Ret til at tage Bestemmelse om deres Børns Ægteskab viser sig endnu stadig i fuld Styrke. I sine »Er- klæringer« har Stampe nogle Gange taget til Orde imod, at man ved Bestemmelser udvider Forældrenes Magt i saa Hen- seende⁸. Og hvor længe den ældre Opfattelse kan træde frem i sin fulde Stramhed, vil fremgaa af, at Guldberg endnu 1781, da hans Indskriden bliver paakaldt for et Par unge Mennesker, som ikke maatte faa hinanden, udtaler: »Jeg, som har overskuet Staternes Natur i Almindelighed og denne Stats Natur i Særdeleshed, jeg, siger jeg, har indset, at Intet kan og Intet bør gøre Indgreb i en Faders Myndighed«⁹.

Der findes en Kærlighedshistorie fra det 18. Aarh.s Midte, som kaster Lys over Samfundsforhold og Følelser- liv paa den Tid, hvorfor den i kulturhistorisk Henseende er af stor Værdi¹⁰. Den omhandler et Fejltrin, en Skandale og en Mesalliance, dog kan man ikke undlade at faa Sympati for de paagældende, fordi man føler, at alvorlig Kærlighed har knyttet de tvende til hinanden, og da Standsforskellen syntes at sætte et uovervindeligt Skel; de holdt ogsaa tro- fast ud under den Kamp, som førtes mod dem med altfor haarde Midler.

Den 23-aarige Præstesøn og Student Kristian Schousboe var 1743 bleven Informator hos Oberstlieutenant Niels Sehe- sted paa Broholm, for hvis yngste Søn han skulde være Lærer. Ved det daglige Samliv med Familien kom et inder- ligt Kærlighedsforhold til at udvikle sig mellem ham og den

næstældste 20-aarige Datter Anna Beata. Niels Sehested døde i Maj 1745, og paa det Tidspunkt vidstes der endnu intet om, hvad der var hændt Datteren, men kort efter kom Følgerne for en Dag. Det var en uhyre Skandale, en Datter af et saa fornemt Hus kunde ikke ægte en Borgerlig. Fru Elisabeth Sehested (f. Skeel) var optændt af Harmen, og det hjalp lidet, at de elskende erklærede, at deres Forhold var »en ærlig og kærlig Ægteforening«, som byggede paa »deres Hjerters trofaste Forening«, og at de kun ønskede at fuldbyrde denne deres »for Guds hellige Ansigt indgangne og i Liv og Død uopløselige Ægteforening«. Schousboe havde straks maattet forlade Broholm, og et Forsøg paa at bortføre Anna Beata mislykkedes. Gentagne Ansøgninger fra ham til Kongen om Tilladelse til at indgaa Ægteskab bleve upaaagtede, idet Fru Sehested i de fyndigste Ord havde andraget om, at denne Karl maatte blive afstraffet, Datteren sat paa Bornholm for sin Livstid og miste al Arv uden netop en Sum til et nødtørfigt Ophold. Saaledes kom da ogsaa Regeringens Afgørelse til at lyde; Anna Beata skulde slippe for at staa aabenbart Skrifte, men med sit Barn overføres til Bornholm, dog maatte der sikres hende et sømmeligt Ophold.

Schousboe opgav imidlertid ikke Kampen for at vinde sin elskede, han havde Slægtninge til Talsmænd for sig, ligeledes Præsten i Rønne; han indsendte en ny Memorial til Kongen, hvori han skriver, at vel have vi »syndet og mishandlet«, men »min forlovede var fornøjet med min Person og haabede at kunne leve i et fornøjeligt og kristeligt Ægteskab med mig«. Og Anna Beata indsender ligeledes en Ansøgning i bevægede Ord til Kongen. Hun skriver, at hun blev »i denne min Kærlighed saaledes forblindet, at jeg i Haab desto snarere at vinde mine Forældres Samtykke og Bifald tilstedte ham en usømmelig Frihed«. Præsten i Rønne ledsager Andragendet med en alvorlig og varm Anbefaling; han erklærer, at hun bekender, at det er hendes Beslutning aldrig at ville forlade den Person, hun bærer Kærlighed til.

Fra Fru Sehesteds Side var Kampen ført paa en hadeful

og utiltalende Maade. Hun havde antydet, at Schousboe havde villet tilsnige sig Vielsesbrev ved at kalde Datteren Nielsdatter uden at angive Slægtnavnet, hvad der ikke var Tilfældet — paa denne Maade havde Fru v. d. Maase 1736 skaffet sig et Vielsesbrev for at kunne ægte hendes Børns Informator Oluf Bruun — af hendes Ansøgning maatte Regeringen faa det Indtryk, at Schousboe havde været Datterens Informator, hvad der ikke var Tilfældet; i sin Harmе spørger hun, om hvilkensomhelst Tjenestekarl, der begærer sin Husbonds Datter, skulde kunne opnaa dette, og om ikke Gud er Ordens Gud og derfor har gjort Forskel paa Folk.

Det saa mørkt ud for de tvende. Men saa døde Kristian VI, Frederik V havde en mildere, til Medfølelse mere stemt Natur end Faderen. Gehejmerraad J. L. Holstein indsaa, at man hidtil var gaaet for haardt frem; endelig havde Fru Sehested indgaaet nyt Ægteskab med Viceadmiral Casper Wessel, Tordenskjolds yngste Broder, og denne brave Sømand vilde gerne berolige Gemytterne. Saaledes opnaaede Schousboe Bevilling til at ægte Anna Beata, medens det efter hans eget Tilbud blev overladt Moderen at disponere over Datterens baade fædrene og mødrene Arv (1747); hun udsatte senere en mindre aarlig Sum for Datteren. Schousboe bosatte sig i Rønne — den Søn, som hans Hustru fødte ham 1751, blev betegnende nok døbt Casper Wessel Schousboe — han blev Adjutant hos den bornholmske Kommandant og vandt megen Anseelse. 1761 blev Schousboe adlet under Navnet Gyldenfeldt, 1762 udnævntes han til Kommandant i Korsør; han døde 1805, hans Enke 1808.

Et Spring ned i Tiden maa vel være tilladt for at se, hvordan i de vekslende Tider lignende Forhold gentage sig. Letsind hos de unge, Forældres stive Modstand, nogen standsmæssig Fordom, alt fører til Brydninger og Kampe af lignende Art, dog er der her den Forskel, at Elskeren, om end rigt begavet, er lidt karakterstærk. Det var et Par Menneskealdre derefter (1836), at der til Casper Wessel Gyldenfeldts Søn, Borgmesteren i Sorø, kom fra Korsør i en oprevet Tilstand en 29aarig, nogle Aar tidligere fra Akademiet dimitteret Student; han skrev i Sorø det

sorgtunge, hjerteskerende, skønne Digt »Dampskibet Løven« : »Farvell Det stærke Dyr skal ud at svømme, sort stiger Dampen af dets Næsebor, og disse Damp ligner mine Drømme, og Farven stemmer med, hvad i mig bor: saa skummelsort som den er hver min Tanke, thi Dyret bærer bort min Helligdom«.

Carl Bagger havde som ung Student paa Herregaarden Basnæs forlovet sig med Ejerens Datter, den smukke og gode Thora Fiedler; hendes Fader havde set med lidet gunstige Øjne paa denne velbegavede, men ustadige Svigersøn. Thora blev sendt til en jysk Skovridergaard, hvor hun fødte en Søn — i Kirkebogen kaldes Barnets Forældre Karl Petersen og Thora Kristiansdatter — Fiedler døde kort efter, Thora vendte hjem til Basnæs, og Barnet blev anbragt andensteds. Bagger skulde tage juridisk Embedseksamen, men førte et forvildet Liv i Københavns lavere Samfund, da besluttede Fru Fiedler at sende Thora til Hamburg, for at hun kunde glemme helt sin Forlovede. Carl Bagger, som aldrig havde sluppet hende af Tanke, ilede tildels paa sin Fod gennem Sjælland til Korsør for at sige hende, hvad hun trods alt stadig var for ham, »hvor Du var, dér var og mit Himmerige, var mit forjættede, tilbødte Land; der gik en Straale fra Din lyse Pande, som spredte Klarhed i mit mørke Sind«. Inden hendes Hjemkomst blev Carl Bagger Redaktør af Fyens Stiftstidende, Moderen døde, den trofaste Thora var bleven friere stillet, ogsaa ved sin Arv efter hende, og 1837 ægtede Bagger sin Brud¹¹.

4. Musiklivets frigørende Indvirkning.

Naar man skal udpege, hvad der bragte en Forandring i Samfundslivets stive Forhold, maa man sikkert særlig nævne den Kunst, der mere end nogen anden umiddelbart taler til hver enkelt og sammenknytter de mange, den Kunst, som kan tolke alle Følelser, være glad med de glade, sørgmodig med de alvorlige, trøste de lidende, og som kan dyrkes med lige saa stor Lethed af Mand som af Kvinde, Musikken.

Der havde under Kong Frederik IV.s Regering stundom været holdt offentlige Koncerter, men mere almindeligt

blev det først under Kristian VI¹. Saaledes holdtes der fra o. 1740 Koncerter i et Vinhus i Pilestræde, senere paa Bryggernes Laugshus; de lededes af et Selskab af Interessenter, man kunde abonnere, og ogsaa Damer var indbudte. Her opførtes foruden andre Musikværker Kantater med trykt Program. Den første faste musikalske Institution opstod dog 1744, da »Det Musikalske Societet« blev stiftet. Det gav Koncert hver Torsdag og holdt ogsaa for Deltagerne en Skole til Uddannelse i Spil og Sang, det havde stor Glæde af sin Virksomhed og vandt saa megen Anseelse, at det fik Lov at benytte den store Sal paa Charlottenborg. Men Selskabet var dog sikkert for ivrigt og har krævet for meget af sine ulønnede Musikere som ogsaa af Publikum, naar det hver Uge vilde give en Koncert, og da saa tilmed Kongen overlod Salen til de italienske Operister og disse bragte Københavnerne til Henrykkelse, maatte Societetet ophøre (1749).

Holberg, der var en stor Ynder af Musik og havde virket for Societetet, beklager det: »Jeg kan bevidne, at den Musik, der til Afsked blev forestillet sidste Uge, var saa prægtig og saa bevægelig, at jeg ingensteds paa mine Rejser haver hørt den bedre; og dog saa man fast ikke andre Tilhørere end Skriverkarle, Sypiger og Stuepiger; thi de saakaldne honnerte Folk bivaanede alle det italienske Opera«². Tidligere havde han omtalt ret spidst, hvordan endog i Musikken de Danskes »teologiske« Retning gjorde sig gældende. Ved Koncerterne saas sædvanlig kun faa Tilhørere det hele Aar igennem, saalænge der kun spillede lystige Symfonier. »Men udi Fasten, naar den gejstlige Concert forestilles, vrimler Salen af Mennesker, sær af Fruentimmer. Dette haver jeg ikke mærket paa andre Steder, end ikke udi den hellige Stad Rom«³.

Saaledes havde den italienske Virtuositet tillige med en Del Unatur sejret over den hjemlige Smag. Hoffets og de aristokratiske Kredses Favoriter havde bragt Musik af jævne Natur til foreløbig Tavshed. Formodentlig har ogsaa indenfor Societetet selv de allevegne spærrende Standstrin virket hæmmende. I et Orkester maa enhver, hvilken Stand han

end tilhører, lystre Taktstokken, dér virker man i Forhold til sin Dygtighed og sin musikalske Evnes Egenart uanset sit Trin i Rangen. Man mærker paa Statutterne, at der var Vanskeligheder af denne Natur; det var paalagt Æresmedlemmerne at paase, at en »Lighed mellem alle Medlemmer konserveres«, og at ingen vandt nogen Superioritet over de andre.

Vist er det i hvert Fald, at det nærmest følgende Tidsrum er betegnet ved, at Samfundets øverste og mellemste Lag søgte hvert for sig at løse de musikalske Opgaver. Dronning Louise elskede Musik og øvede den selv, Omgivelserne maatte vise samme Interesse, og det blev fint at øve denne Kunst. Der stiftedes 1750 et Selskab med en mere sikret økonomisk Grundvold end det opløste; det havde særlig Støtte i de fornemme Kredse. Et helt nyt Lokale i Raadhusstræde blev indviet til dets Brug, den fortrinlige Musiker og Komponist Scheibe skrev Tekst og Musik til Kantaten ved denne Fest; en Durchlauchtighed, flere Riddere og andre store Herrer spillede med i dets Orkester. Det »musikalske Selskab« talte snart nogle og tredive Medlemmer, udenforstaaende havde Adgang, naar de fik Billet af et Medlem, men Personer af de to første Rangklasser kunde gaa ind uden Billet. Uagtet Selskabet var højfint, synes det dog ogsaa at have stræbt efter at bringe Samfundsklasserne mere i Berøring med hinanden. Og at det virkede ogsaa som selskabeligt Middel, ses af den 1759 fremsatte Anke: »mange Damer og Herrer gøre Indtryk af at komme blot fordi de, som det synes, ikke kunne tale sammen andre Steder. Derved opstaar der nu en Støj, som ofte ødelægger de skønneste Steder i Musikken«.

Den store dannede Middelstand havde dog ikke herved faaet sin musikalske Trang tilfredsstillet, og der stiftedes derfor »Det nye musikalske Selskab« paa Bryggernes Laugshus 1766, i dette kunde enhver blive optaget, og Selskabet vandt ved at engagere gode Kræfter snart saa megen Anseelse, at det fik Tilladelse til at hedde »Kgl. musikalsk Akademi« (1774). Enhver Interessent kunde til Koncerterne medtage

1 eller 2 Damer. Det fornemmere Selskab fik Konkurrencen at føle, og efter nogen Kamp maatte det standse sin Virksomhed 1773. De Kredse, som hidtil havde støttet disse Koncerter, og som stadig bevarede en vis Forkærlighed for den italienske Musik, gik da en anden Vej; ved Subskription for hele Vinteren (16 Rdl. for en Herre og en Dame) sikrede de sig en fast Tilhørerkreds. Ved disse Koncerter paa Postgaarden paa St. Købmagergade (senere i Giethuset), hvor man mødte i fuld Stads, virkede fortrinlige Virtuoser og de bedste Sangere og Sangerinder, og nu var Skranken nedbrudt, saa at ogsaa Dilettanter, Damer fra de fineste Kredse, kunde optræde. Saaledes sang ved en Koncert i December 1774 Kammerherreinde Gramm, Gehejmeraadinde Schultz, Grevinde Schulin og Frøken Iselin, ved to senere Koncerter spillede Frøken v. Berger Klaver og Madame Mouritzen sang. En levende musikalsk Interesse var vakt, mange i de højere Stænder tog Undervisning hos Giuseppe Sarti; der blev hyppigt holdt Koncerter ved Hoffet og i de adelige Familier, hvor baade italienske Virtuoser og indfødte kvindelige Dilettanter medvirkede.

Om end unge Piger ogsaa tidligere havde lært at spille et eller andet Instrument eller at synge, blev det nu langt almindeligere, Undervisningen blev grundigere, og den blev givet af dygtigere Lærere. 1773 oprettede Staten den danske Syngeskole, tre Aar efter udvidedes denne med en Eftermiddagsskole for unge Mænd paa 16 til 20 Aar, unge Piger fra 12 til 15 Aar.

Mange københavnske Familier var bekendte som Hjemsteder for god Musik, saaledes Lægen J. J. v. Bergers rige Hus, der besøgte af de kongelige Prinsler, Gesandter, Lærde og Forfattere; hans Datter, gift med Kammerherre Warnstedt, den senere Teaterdirektør, var en ypperlig Klaverspillerinde. Der udfoldede sig megen Kappelyst og Ærgærrighed hos de syngende og musicerende Damer, Smagen for gode Ydelser blev udviklet, og der fandtes en Mængde fortræffelige Dilettanter. Schulz giver København det Vidnesbyrd (1783), at

han intetsteds paa alle sine Rejser har truffet et saa musikalsk Publikum.

Her skal jo ikke Musiklivets eller Koncerternes Historie skrives, vi har kun villet redegøre for, hvorledes i Tidsrummet 1740—80 et helt nyt Dannelseelement var trængt ind i Samfundet, og hvilken Betydning det ogsaa havde for det selskabelige Liv. Dette sidste fremgaar ogsaa af den genkommende Anke over, at der i Koncertsalene var en altfor livlig Passiaren af Herrer og Damer.

Men Musikken udrettede endvidere den gode Gerning, at den banede Kvinden Vej til Klubberne.

Klubberne, som var begyndte ved Tiden 1770, havde hidtil ikke haft anden Betydning for Kvinden end, at de drog Mændene bort fra Hjemmene. Det var sandt, hvad Rahbek udtalte i »Minerva« (1790), at Klubben var al huslig Omgangs Grav, efter Middagen havde den Mændene til Midnat, og mangen Hustru følte sig ene og vilde maaske let blive fristet til at lade en Husven træde i Mandens Sted. At en Dame skulde gaa paa en Restauration eller en Vinstue, var ikke tænkeligt, og hvad der beskæftigede Mændene i Klubberne, Drøftelsen af Litteratur og Teater, de sociale Reformers og Verdenspolitikens, betragtedes som staaende udenfor Kvindernes Rækkeevne. »At kede Damerne lader ilde, og det end værre være vilde, om de sig kunde more her« (Rahbek).

Da er det, man i Drejers Klub 1778 besluttede at holde Koncert, og dette slog saaledes an rundt om i Klubberne, at de snart holdt Koncert hver 8de eller hver 14de Dag⁴. I Begyndelsen gaves dog Koncerterne kun for Herrer: »Dér høre de blæse paa Horn og Lur og frydes ved Karlestemme, men Kvinderne lade de i deres Bur« (Sneedorff). Men snart fik Damerne Adgang til Musikken i Klubberne, og da der efterhaanden i København opstod henvend to Snese saadanne, var der næsten altfor god Lejlighed til musikalske Nydelser. De selskabelige Sider af Klublivet udviklede sig videre til en Overflod af Assembléer, Baller og Maskerader; Tilbudet af Forlystelser var næsten for stort, ogsaa for det kvindelige

Køn. Derfor lyder der ogsaa en Klage 1803, at endog Skrædere og Skomagere anse det for en af Livets største Fornødenheder at være i en Klub og dér at tilbringe halve Nætter og halve Dage i Svir og Sværm; de ere ulykkelige, naar deres unge Døtre ikke hver ottende Dag kunne sværme paa Bal.

5. Livet ved Hove som Forbillede eller vildledende. Struenseetiden.

Ved Aarhundredets Midte begyndte Livet ved Hove at træde i langt nærmere Forhold til Livet i de højere Samfundskredse og dets sædelige Indhold at faa en for Tilstandene farlig Karakter, indtil en Reformator ved Kongens Side endog søgte ved forskellige Lovbud at omdanne Folkets moralske Opfattelse. Men inden vi omtale dette, er der Grund til at kaste Blikket paa enkelte Forhold i de tidligere Kongers og Dronningers Liv.

De dansk-norske Kongers sædelige Vandel var maaske ikke værre end Fyrsternes i andre Lande, men den Aabenhed, hvormed de illegitime Forbindelser behandlede og gjordes tilsyneladende retmæssige eller lagdes ind under Lovens Værn, maatte dog nødvendig svække almindelig borgerlig Moral. Frederik IV havde, medens Dronning Louise levede, ladet sig kirkelig vie til venstre Haand først til Grevinde Vieregg og efter hendes Død til Anna Sofie Reventlow; tre Uger efter sin Dronnings Død tog Kongen for anden Gang Anna Sofie til Ægte og gjorde hende til Rigernes Dronning (1721). Nu stod hun dog altsaa som ret Ægtehustru ved Kongens Side, men den Maade, hvorpaa Forbindelsen var indledet, den Splid og Uhygge, som den havde forvoldt Kongeslægten, maatte

virke uheldigt og forargeligt, hvor meget end Folket saa med Sympati hen til den velmenende og arbejdsomme Fyrste.

Dobbeltægteskabet havde været uhyggeligt, men der fandtes allerede i Kristian V's Lov Bestemmelser, som syntes paa en egen Maade at adle Kongernes Forbindelser paa fri Haand. Danske Lov stiller Kongernes naturlige Børn paa et af de højeste Samfundstrin næst efter Prinserne; den bestemmer (1—2—2), at de ikke maa sagsøges for andre Dommere end for dem, som af Kongen dertil beskikkede vorder. En saadan Regel stod i skrigende Modsætning til den sociale Plet, som endnu et Aarhundrede senere mærkede Samfundets andre uægte Børn. Der var Fare for, at i de højere Kredse illegitime, men aabenlyst erkendte Forhold kunde have et lignende Værd som et regelret og lovmæssigt.

Grev Konrad Reventlow, der 1699 blev Storkansler, havde giftet sig for anden Gang 1681 med en Frøken Hahn; hun overlevede længe sin Ægtefælle. Med hendes Kammerpige Anna Kathrine Haagensen, Datter af Borgermesteren i Aabenraa, havde han snart efter Brylluppet knyttet en Forbindelse, hvoraf to Sønner og en Datter var Frugten. Faderen anerkendte dem fuldt og offentligt som sine, han fik dem 1695 optaget i Adelstanden med Navnet Revenfeldt. Datteren Konradine blev opdraget i Huset hos Reventlows ældste Datter, der var gift med Grev Friis til Frisenborg og senere med Grev Holstein, hun nød Undervisning og en Uddannelse fuldkommen som den, der blev Højadelens Døtre til Del; Søsteren blev som en Moder for hende og betragtede hende gennem hele sit Liv som sin nærmeste Slægtning.

Reventlow havde faaet den unge ivrige Lærde Frederik Rostgaard udnævnt til Gehejmarkivar (1700), nogle Maaneder efter blev han forlovet med Konradine, der da var 13 Aar; tre Aar efter holdt han Bryllup med den glimrende Skønhed. Men Rostgaard havde, medens han levede i Paris 1695—98, haft en Forbindelse med en fransk Kvinde, hvoraf to Børn, en Søn og en Datter, var Frugten; til Faderens Ære maa det nævnes, at han tog sig af Børnene og lod dem komme til

Danmark, de bar Navnet de Verville. Rostgaard fik Sønnen optaget i Sorø Skole, Datteren blev senere gift med en sjællandsk Præst, der havde været Informator i Rostgaards Hus¹.

Kristian VI og Dronning Sofie Magdalene førte et hæderfuldt ægteskabeligt Samliv, som kun samvittighedsløs Sladder har villet tilsmudse. Men det skulde ogsaa vise sig, at den tunge religiøse Aand, som prægede Livet ved Hove og som satte Skranker for en naturlig Livsglæde, indeholdt en Fare. Deres eneste Datter Louise kunde ikke trods hendes stammende Mund og lidet tillokkende Ydre finde Verden utiltalende, og mod sine Forældres strenge Tugt og de uophørlige Bønnetimer satte hun uartig Opfindsomhed. Da nu ved Faderens Død Baandene sprængtes og hendes Broder endog lod hende faa en Dansemester og Vejledning i allehaande Leg og Spil, var hun som en løssluppen Fange; »vild som en Kat« kunde hun i sin Kaadhed spøge med Pager og Kammerjunkere og være i høj Grad uforsigtig. Enkelte af de unge Hofmænd vare saa kloge at trække sig tilbage i Tide, men en Hofjunker Ahlefeldt maatte i nogle Aar paa Munkholm fortryde sin ubetænksomme Tilnærmelse². 23 Aar gammel indgik Prinsessen Ægteskab med en Hertug af Sachsen-Hildburghausen; han gjorde hende lidet lykkelig, og hun døde 1756.

Uagtet Frederik V virkelig elskede Dronning Louise, holdt han omtrent hele Tiden en fast Elskerinde og deltog med berygtede Fruentimmer i allehaande Orgier. Naar den gode, yndefulde Louise ikke havde kunnet holde Kongen fangen, blev det end mindre Tilfældet med Juliane Marie, som ikke besad vindende Evne hverken ved sit Ydre eller sit Sind.

15 Aar gammel kom Karoline Mathilde til vort Hof; smuk var hun vel ikke, men ved sin ungdommelige Friskhed, sin fine Teint, som fulgte med hendes store Blondhed, og sine levende Øjne var hun dog en tiltalende Personlighed. Hos hendes kræsne Ægtefælle vakte dog hendes Anlæg til Fylde straks Ubehag (»Ammen«). Det engelske Hof havde haft et Letsindighedens Præg, men Prinsessen var ved stræng Op-

dragelse bleven holdt fjernt fra Omverdenen. Nu kom hun til det danske Hof, hvor saa mange fulgte Kongens letfærdige Eksempel og der kun hørtes om Liaisons og Udsvævelser, hvor det sagdes eller underforstodes, at et Ægteskab ikke indeholdt nogen Troskabspligt. Og hun maatte lukke sine Øren for, hvad der fortaltes om Kongens Levned. Figurantinden Kathrine Beuthaken, der gerne kaldtes Støvletkathrine, fordi hun havde hjulpet sin Fader Støvletskræderen med at sy dette Fodtøj, sværmede i Mandsdragt med Kongen og hans Svirebrødre. Skønt hun var en vitterlig Skøge, stræbte hun efter at blive Kongens legale Mæresse, han havde lovet at gøre hende til Grevinde, men da lagde dog Ministrene sig imellem og fik hende sendt ud af Landet. Uheldigt for Dronningen havde det ogsaa været, at den stive pietistiske Overhofmesterinde Fru Plessen ved Paalæg og Tvang holdt hende borte fra enhver naturlig Ytring af Kærlighed til sin Ægtefælle eller af et muntert Sind.

Hverken under Kristian VI eller Frederik V havde der været holdt Maskerader, og det var ikke uden Modstand fra Sofie Magdalenes og den pietistiske Gejstligheds Side, at Hoffets Sale igen aabnedes for dem (i December 1766). Snart skulde Dronningen her vise sig i Mandsdragt (Fru Gramm skriver: De kan ikke tænke Dem noget hæsligere end hendes Figur i Mandsdragt). Under Kongens store Udenlandsrejse (1768—69) havde det eneste, som man havde at udsætte paa Dronningen, været, at hun havde redet paa Københavns Gader, hvad der ikke var fine Damers Skik³; men saa saare hun kom under Struensees Paavirkning, steg Friheden i hendes Opførsel. Da kunde man se Dronningen paa Ridebanen paa Kristiansborg Slot ride paa Mands Maade og i hvid eller rød Frakke med Guldtrusser, Vest af samme Farve, gule Skindbukser, Mandstøvler med Sporer og Mandshat⁴. Det var i en saadan Dragt, at hun med Ridepisk under Armen besøgte Enkedronning Sofie Magdalene paa hendes Sotteseng; efter hendes Død gik hun i en saadan Paaklædning, med Struensee under Armen, omkring hendes Paradeseng. Struensees Paa-

virkning havde draget hende ned i det simple, den Kreds af Damer, som hun havde forefundet hos Hofmarskalk Holck, og som hun som »Conversations-Damer« indbød til sine intimere Selskaber, bar et anfægtet Rygte. Ved Hoffets Fester var Tonen ubetænksom fri. Prins Carl foreslog en Gang Kongen, at man skulde danse Kehraus — denne voldsomme Kædedans med skiftende Taktart gennem alle Stuer — og Dronningen blev saa udmattet derved, at hun besvimede. Fru Plessen bad da Kongen om at forskaane Dronningen for en saadan Dans, som hun ikke kunde taale, og som virkelig for hende var uanstændig, »De kan jo selv høre af Navnet, at det kun er en Dans for Stuepiger«. Kongen indrømmede det, og Dansen blev afskaffet⁵.

Struensee vilde være den store Reformator, men man vil jævnlige iagttage, at hans Anordninger ere fremgaaede af forefaldende enkelte Tilfælde⁶. En Præst havde ønsket at ægte sin afdøde Hustrus Søster. Om et lignende Tilfælde var kort forinden det teologiske og det juridiske Fakultet bleven hørt, og de havde fraraadet, at Bevillingen gaves, thi vel var saadan Forbindelse ikke mod den hellige Skrift, men den vilde vække Forargelse hos Almuen, eftersom der for Omgængelse udenfor Ægteskab med to Søstre var i Loven sat Livsstraf; desuden kunde det, hvis saadanne Forbindelser tillodes, give Anledning til Fortroligheds og Enigheds Ophævelse mellem Ægtefolk og Søkende. Nu blev det ved Frdg. 27. Decbr. 1770 tilladt at ægte Hustruens Søster eller Søsterdatter, og ligeledes blev der givet Søkendebørn og Næstsøkendebørn Ret til at indgaa Ægteskab uden Bevilling. Nogle Maaneder senere tillodes det, at alle Ægteskaber mellem beslægtede eller besvogrede, som ikke udtrykkelig er forbudte i Guds Lov, kunde indgaaes uden Bevilling (Frdg. 3. April 1771).

Stampe, der ikke var gunstig stemt overfor Lejermaalsbøder, havde nylig udtalt, at det dog ikke kunde gaa an helt at gøre Besvangrelser straffri; det vilde have Følger af uheldig moralsk Virkning og »hindre Ægteskab, som de borgerlige

Love i Særdeleshed meget bør opmuntre⁷. Men Struensee havde ingen Betænkelighed, og med den Begrundelse, at Forældrene ofte ved disse Bøder hindredes i deres Pligter med Hensyn til Barnets Opdragelse, afskaffede han dem helt og ligesaa det foreskrevne aabenbare Skriftemaal. Ved den samme Frdg. af 13. Juni 1771 blev det bestemt, at naar den ene af Ægtefællerne bedrev Hor, skulde kun den fornærmede Ægtefælle kunne rejse Klage derover. Endelig forbødes det, at nogen Plet maatte hvile paa et uægte Barn paa Grund af dets Fødsel; det skulde døbes paa samme Tid som andre Børn og den samme Betaling erlægges derfor, ved hvilken sidste Bestemmelse det synes overset, at der efter Loven ikke maatte ofres ved Daab af uægte Børn, saaledes at Bestemmelsen kom til at stille dem ugunstigere. Endelig ophævedes ved Frdg. 27. Juli 1771 Bestemmelsen i Frdg.en af 1745 om, at Børn kun under særlige Vilkaar maatte hjemmedøbes, og om at Forældrene faa Dage efter Fødslen skulde bringe Barnet til Kirken, hvad der ofte udsatte nyfødte Børns Helbred og Liv for Fare. Præsten skulde derfor ikke kunne nægte at foretage Hjemmedaab, og der blev ikke sat nogen Frist for Forældrene, inden hvilken de skulde bringe det hjemmedøbte Barn til Kirken. Mest saarende for den offentlige Følelse var dog maaske den for Hertugdømmerne givne Forordning om, at de, der havde bedrevet Hor med hinanden, kunde indgaa Ægteskab efter den krænkede Ægtefælles Død, eller naar Skilsmisse havde fundet Sted.

Nu er det vist, at flere af Struensees Bestemmelser vare rimelige og da ogsaa senere bleve gennemførte af Regeringen i mere velovervejete Form, men adskillige af dem vare saarende for Tidens moralske Følelser, og alle kom de Slag i Slag; de syntes, sammen med andre af Struensees Foranstaltninger, at have gjort sig til Maal at kuldkaste de overleverede Forestillinger om Sædelighed. De kom dernæst fra en Mand, som forargede ved sit Levned, og som samvittighedsløst havde tilrevet sig Herredømmet over en aandssvag Konge. Det var

intet Under, at Hævnen maatte komme, og at ved Struensees Fald det gode, som han havde bragt, ikke blev sigtet fra det onde, men at alt faldt i samme Grav.

6. Udøverne af dramatisk Kunst.

Skuespillerstanden var ikke anset, og hvorledes kunde ogsaa en Stilling agtes, der i økonomisk Henseende var saa usikker, som Skuespillernes var i Teatrets første Perioder!¹ Endnu ringere Agtelse nød Aktricerne, især de ugifte, Kvinde-roller blev derfor ofte udførte af Mænd; i Teatertruppen paa Holbergs Tid var der kun 3 Kvinder, alle gifte.

Forholdene ved det paa Frederik Vs Tid nyaabnede Teater kan vise os, hvilke Fordomme man dels med Rette, dels uden Grund nærede mod Skuespillerinder. Sachseren Thielo, som var Direktør for et Teater i Læderstræde, hvis Privilegium dog snart gik over til »de Danske Aktørers Komediehus« paa Kongens Nytorv, havde en Datter, Karoline Amalie, der debuterede 1749, knap 14 Aar gammel. Hun var en dejlig, rank og fyldig Skikkelse, med store, talende Øjne, fulde af Varme og Liv, og hendes rige og funklende Talent gjorde sig gældende baade i skælmske Kometer og i mere stilfærdige Ungpigens eller højtidelige Heltinders Roller. Men Døden afskar fem Aar senere pludselig hendes glimrende Bane (1754); det Rygte bredte sig i Byen, at hendes Elsker, den russiske Minister Baron Korff, skulde have ladet hende aarelade tildøde, fordi hun havde fralokket ham Hemmeligheder som Frimurer. Studenterne bad, om de maatte bære den beundrede Aktrice til Graven, og der var en overordentlig Tilstrømning til hendes Jordefærd.

Franskmanden La Beaumelle, som udgav »La Spectatrice Danoise ou l'Aspasie moderne« (1748) og »Mes Pensées«

(1751), udtaler om Teatrets Aktricer, at de ikke er Skønheder, men ganske nette og mere indtagende end egentlig gode; Publikum havde delt sig mellem Jfr. Thielo — der var stærkt applauderet og som Pariserne sikkert vilde finde lækker — og Jfr. Materna, som var mere afholdt. Anna Katharina Materna (1730—1757), der var Datter af Premierlieutenant v. der Lühe, kunde ikke føre sin Faders Navn ind paa Scenen; Forældrenes trange Kaar havde nødt hende til at forsøge denne Bane, og 16 Aar gammel havde hun debuteret. Jfr. Materna spillede vittige, elegante Elskerinder, saavel som værdige Damer eller endog Heltinder; det var hende, der som Philokyne i Holbergs Hundedrama »Melampe« aflokkede Folk Taarer. Men da hun 1753 indgik Ægteskab med Lieutenant v. Passow, maatte hun forlade Scenen; ganske vist medvirkede hun endnu 1757 i Bredals Syngespil »Gram og Signe«, men det var for en indbudt fornem Kreds. Sin Kærlighed til Teatret viste hun dog fremdeles ved at forfatte tre Teaterstykker, de første, som blev skrevne efter Holbergs Tid; de oversattes baade paa Tysk og paa Fransk, og et af dem blev opført her paa Teatret 1757, men da var den unge Frue død.

Efter at Jfr. Materna havde forladt Scenen, maatte Holberg skaffe en ny Elskerinde, og han henvendte sig til Mad. Rosenkilde, der tidligere havde vundet Bifald i Roller af denne Art, men var bleven afskediget paa Grund af et Sammenstød med Thielo. De andre Skuespillere rottede sig imidlertid sammen herimod, idet de vare forargede over, at en Kvinde, der for Lejermaal var dømt til at have sit Ægteskab forbrudt, skulde optræde sammen med dem. Holberg sendte samtlige Aktører et skarpt Brev, hvori han foreholdt dem, at saadant var hændt mange anselige Personer, som senere levede i Agt og Ære. Mad. Lund skulde erindre, hvordan Holberg i sin Tid havde taget hendes Parti, da andre beskyldte hende for lignende Ting, og det saa underligt ud, at ingen havde saa haarde Betæneligheder som Hr. Rose, hvis Levned var en Kæde af Uordentligheder. Man skal ikke af-

male En, som en Gang er falden, som æreløs. Men det hjalp intet. Skuespillerne arrangerede en Pibekonzert, Mad. Rosenkilde fik slet ikke Lov til at tale, og senere kom hun ikke til at optræde. Direktionen straffede Skuespillerne med at lade Sæsonen slutte og kun give dem halv Gage i 3 Maaneder.

Holberg var en Dag paa Besøg hos Guldsmed Böttger, som han kendte, og traf hans smukke Datter; han spurgte hende, om hun ikke kunde have Lyst til at gaa til Scenen. Pigen var forlovet og modtog Forslaget med Spot, men den yngre Søster udbrød muntert, at hun nok gad være Aktrice. Hun aflagde en heldig Prøve, og trods en Del Modstand kom hun til at optræde. Charlotte Böttger var kun lidt over 14 Aar, ikke smuk, men rank og velbygget, og hun vandt efterhaanden megen Yndest hos Publikum. I Lystspillenes muntre Roller gjorde hendes Talent sig især gældende, medens hun i Sørgespillene ofte virkede uheldigt af Mangel paa en inderligere Opfattelse, ved hendes kunstlede Bevægelser og langsomme eller skruede Diktion. Hun ægtede langt senere Enkemanden Skuespiller Rose.

Rose havde med sin første Hustru Datteren Mette Marie, der debuterede, da hun var 16 Aar gammel (1761). Hun var en stor Skønhed og havde et udpræget Talent for Scenen. Da blev den ærbare Piges Bane afbrudt ved, at Vellystningen Grev Danneskjold-Laurvigen med List og Vold lod hende bortføre til sit Palæ (1765). Politimesteren vægrede sig ved at blande sig i Sagen, da det var noget, der saa tidt hændte for Greven, og det jo kunde være sket med hendes Vilje. Jomfru Biehl traadte hjælpende til og affattede en Klage til Kong Frederik. Overfor Kongen benægtede Danneskjold frækt, at hun var hos ham, men man skred til en Husundersøgelse, og Jomfru Rose blev fundet. Kongen forviste Greven til hans Godser i Norge, og han maatte give hende en Erstatning. Senere ægtede Jomfru Rose, der ikke mere betraadte Scenen, Kammermusikus Schiørring.

I den Periode, der fulgte efter de rystende Begivenheder

ved Struensees Fald, mærkes der i mange Henseender en Rensning af Samfundets Luft, og denne kom ogsaa Udøverne af Skuespilkunsten tilgode. Livet bag Scenen begyndte paa den Tid at højne sig, Aktører og Aktricer at agtes ogsaa som Mennesker og Borgere, og den dramatiske Kunst bliver opfattet som en alvorlig Virken i Ideernes Tjeneste. Heraf har Frederik Schwarz (1753—1838) en uvisnelig Fortjeneste. Tidlig havde man faaet Agtelse for den unge Mands alvorlige og ideale Stræben, og Warnstedt (den senere Teaterdirektør), der havde lært ham at kende, fik Schwarz, den forhenværende Danser, optaget i Frimurerlogen, hvad der var noget uhørt. Efter den udmærkede Skuespiller Londe-manns Død (1773) arvede Schwarz hans Roller, og han var stadig under Udvikling, tillige optaget af at studere Dramaturgi. Sammen med Rosing og to andre Skuespillere stiftede han »Det dramatiske Selskab«, der satte sig til Opgave ved gensidig Vejledning at belære Skuespillerne om deres Kunst. Selskabet bestod dog kun i to Aar, men 1779 blev Schwarz udnævnt til Instruktør for de yngre Skuespillere. Mod det samme ideale Maal som Schwarz havde den unge Rahbek stræbt i sine »Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn« (1779); han hævder straks i de første Breve som Pligt for Skuespilleren: »vær dydig!«, saa sandt som Teatret har til Opgave at vaage over og forbedre Sæderne, og saa vist som Skuespillernes Vandel ofte svækker Kraften af de Lærdomme, som Dramaet forkynder. Ingen Kokette kan være Elskerinde, hendes Stemme vil ikke faa Ømhedens Klang, hendes Blik ikke Renhedens Ild, hun vil dele sit Spil mellem sine Medspillende paa Scenen og Tilbederne i Parterret. Det var iøvrigt paa den Tid paalagt Inspektøren paa Teatret ved hans Instruks »især at have Øje med Aktricernes og Aktørernes Forhold og Levemaade udenfor Teatret« (o. 1772).

Hvad Skuespillerne ofte kunde føle, vil fremgaa af et Hjertesuk som dette: »Vi Aktører — skriver Rosing — maa nu være saa retskafne, som vi kan og bør være, saa er vi dog foragtet for vore Kammeraters Skyld. — Nej, bort!

bort! jeg kan ikke holde det længer ud . . . og at blive som de øvrige! Gud bevare mig!«² Vi har allerede skildret Inderligheden i hans og hans Hustrus Kærlighed. Deres smukke og trofaste Familieliv vakte Publikum's Højagtelse, man følte, at her var en Idyl — i og for sig en frugtbar Idyl, thi Fru Rosing blev Moder til 17 Børn — der var i dette Hjem ingen Rastløshed eller kunstnerisk Uorden, intet hult eller snobbet. Som betegnende for Rosings Trang til at se sit Hjemliv uforstyrret kan anføres hans Ord i et Brev til Rahbek, hvor han bebudede sin Hjemkomst fra en Udenlandsrejse; han bad ham »afværge, at min gode Kjælling tager mig i Møde«, da »saa det hele Slæng vil være med, og hvad Glæde kan vi saa have?«³.

Den danske Skueplads havde i Aarhundredets Midte og i dets Slutning flere ypperlige kvindelige Kræfter i sin Tjeneste. Her var unægtelig det eneste Felt, hvor Kvinder, der øvede samme aandelige Gerning som Mænd, naaede helt i Højde med dem.

Jomfru Böttger (Mad. Rose) er foran omtalt. Det gjaldt om hende som om Jomfru Mette Marie Astrup og om Mad. Rosing, at de under den følsomme Tids Krav om svulmende Tale og stærk Ageren havde Vanskelighed ved at skabe Udtryk for en naturlig Varme. Jomfru Astrup, som Teaterchef Hauch ansaa for et betydeligt Talent, og som han holdt sin beskyttende Haand over, var dog i hvert Fald ved Holdning og Figur en stolt Skikkelse, og hun havde stor Rutine; hun debuterede som 13aarig Pige (1773) og op-hørte først 60 Aar senere at spille († 1834). Mad. Rosing slog især igennem, efter at Teatret havde begyndt at opføre Kotzebues Stykker, i dem fandt hun Udtryk for meget af, hvad der rørte sig i hendes varme Sjæl; hun arbejdede utrættelig videre paa sin Uddannelse og blev en fortrinlig Fremstillende af Skikkelser i Oehlenschlägers Dramer. Marie Kathrine Dewegge, der debuterede 1778 og som i samme Aar ægtede Skuespiller Preisler (1792 forlod han hende), hørte til Teatrets mest glimrende Kræfter; hun spillede især

de lystige, skalkagtige Kvinder († 1797). Men øverst blandt alle stod den Skuespillerinde, som Joh. Ewald kaldte »Thalias Karoline«. Jfr. Karoline Halle var af Almuestand, hun havde været Elev og Figurantinde ved Teatret, da hun 15 Aar gammel (1769) optraadte som Pernille og straks erobrede sig Plads i alle Soubretterollerne; da hun besad en ret omfattende og tiltalende Sangstemme, blev hun tillige Primadonna i Syngespillene. Med hele sin viltre, livlige Natur gav hun sig fuldt hen i disse Roller, uden dog nogensinde at røbe noget ufint, og i Syngespillet forstod hun paa en sjælfuld Maade at forbinde sin musikalske Sans med sit karakterfulde Spil. Desværre skulde huslige Forhold tidligt berøve Teatret den aandfulde Aktrice. Hun var bleven gift (1774) med Kommercesekretær Walter, men Ægteskabet var ikke lykkeligt og opløstes snart. Saa forlovede hun sig med den udmærkede tyske Violinist Müller, hvad der bragte Teatrets Tilsynskommission til at faa denne udvist af Landet. Karoline Walter flygtede saa til Sverige og ægtede her Müller (1780), og hun var fra nu af knyttet til Scenen i Stockholm, naar hun ikke var paa Koncertrejser. Under sit Besøg i København 1791 blev hun fejret ved en Fest paa Skydebanen, hvor Digtere og Kunstnere hædrede den haardt savnede og beundrede Skuespillerinde.

I Aarhundredets sidste Aartier var der vaagnet en almindelig Interesse for dramatisk Kunst. Medicinske og andre Studenter indrettede et privat Teater i Adelgade (1781), hvor Professorer ved Kunstakademiet, Søofficerer og andre Embedsmænd samt nogle Borgere var Tilskuere eller medvirkende (kun Landofficerer var udelukkede), men til at spille Dameroller havde man i Begyndelsen kun én Dame, de øvrige Kvinderoller maatte Herrerne overtage. Dette viste sig lidet tilfredsstillende, derfor blev det paalagt Damerne at spille, nemlig hver Dame mindst én Gang i Løbet af Vinteren. Tvingen havde en befriende Virkning. Damerne vare vel fornøjede med at skulle virke, selv de fornemmere undslog sig ikke; de havde naturligvis særligt Paaklædningsværelse,

og der forefaldt aldrig i de mange Aar, dette Selskab bestod, noget usømmeligt; efter Komeden samledes man til et Maaltid og til Dans⁴.

Dette var et sluttet Selskab fra de ret velstillede Kredse. Der opstod mange andre dramatiske Selskaber, saaledes omtaler Henrik Steffens, hvorledes han som ung Student blev optaget i et Selskab ved Vesterport, hvis Medlemmer vare unge Koner og Døtre af den jævne Borgerstand, Butiksvende, Studenter og Kandidater. Selskabets Primadonna var en køn Bagerkone, uddannet ved Romaner af den ringeste Slags. Steffens, der havde spillet mange Slags Roller, kom ved nærmere Eftertanke til at se, hvor fuldstændigt de udøvende var blottede for enhver Forstaaelse af Opgaven, og han trak sig tilbage⁵.

Her skal nu ikke fortælles om alle de dramatiske Selskaber, som opstod ikke blot i Hovedstaden, men rundt om i Byerne. Kun skal det nævnes, hvorledes det gik med Kvindernes Deltagelse i det Selskab, der i dramatisk Retning sigtede højest⁶. Det dramatisk litterære Selskab eller, som det efter sin Vært hyppigst blev kaldt, Borups Selskab var bleven stiftet af Rahbek 1780, og han var gennem lange Tider dets Leder; det talte snart i sin Kreds Mænd fra de højeste Embedsstillinger og Borgerkredse. Ingen Kvinde kunde optages i Selskabet, nogle yngre Mænd maatte paatage sig Fruentimmerrollerne, men det var ikke let at faa dem udførte. Man udstedte da en Opfordring til Tilskuereinderne om at bæere Selskabet med at overtage en Rolle og at indsende tillige med deres Tilbud deres Mænds, Forældres eller Foresattes Tilladelse; der vilde saa lidt som ellers udgaa offentlig Bekendtgørelse om Skuespillet, og Direktionen vilde sørge for, at den Person, som Damen kom til at spille med i Roller, der fordrede den nøjeste Fortrolighed, var hendes nærmeste Slægtning eller en Person, som havde Rollen med hendes Billigelse. Men hvad hjalp disse Forsigtighedsregler? Ingen meldte sig. Fire Mænd paatog sig da imod Kontingentfrihed at udføre de kvindelige Roller.

Men vi have set, at der fandtes Selskaber, hvor Kvinder optraadte, og i Aarenes Løb kom i det Hele en friere og naturligere Omgang mellem Mænd og Kvinder til at raade. Det Borupske Selskab var i 1809 i stærk Nedgang, og stadig følte man det utiltalende i at have Mænd i Kvinderoller. Der udgik da en ny Indbydelse til Damer om at udføre de yngre Roller, og nu meldte fem sig: Dr. Bergsøes og Koncertmester Timroths Hustruer — deres Mænd hørte til de musicerende Medlemmer — dernæst Fru Bang, Fru Bartholin og Jomfru d'Arbes. Disse Damer blev Selskabet til megen Nytte. Men udover 5 Damemedlemmer naaede Selskabet aldrig, lejlighedsvis fik man dog ofte Bistand af andre Damer.

Den dramatiske Lyst bredte sig som sagt med rivende Magt ud over alle Købstæder og over Hjemmene paa Landet. For blot at nævne ét Eksempel var der tre dramatiske Selskaber i Helsingør. Den dramatiske Klub talte udelukkende Mænd, dog deltog 2—3 Damer i Skuespillene, saaledes en Færgemands Hustru og en Modehandlerinde, stundom fik man ogsaa Hjælp af det kongelige Teaters Skuespillerinder af lavere Rang. Officererne skilte sig dog ud herfra, de dannede sammen med nogle Borgere et Teater i Telegraftaarnet paa Kronborg, men ingen af Officerernes Damer vilde spille med. Paa begge disse Teatre blev der givet Forestilling én Gang i hver Uge, og dog fandtes der endnu et tredje Teater. I Helsingør kendte man ogsaa Forestillinger, hvor Børn spillede; men for Børn anvendte man dog især Dukketeatre, som kunde have en betydelig Størrelse, et Scenegulv af 4—5 Alen i Dybde og Dukker paa mindst én Fods Højde⁷.

Som Dannelseselement og som Middel til at udjævne Samfundsulighederne havde denne dramatiske Rasen utvivlsomt Betydning og blivende Virkninger. Et og andet Talent for Scenen blev ogsaa opdaget herved, og nogen dramaturgisk Indsigt banede sig Vej hos Publikum. Men naturligvis laa der en Fare i den Tilnærmelse mellem Kønnene, som Skue-

spillet selv og Prøverne især gav Lejlighed til, og der lød i alt Fald i Begyndelsen misbilligende Røster, frem for alt fra Gejstligheden. Præsten Birch skriver i »Billedgalleri for Fruentimmer« (1793) i Anledning af de dramatiske Selskaber: »hvorfor ville I, ædle Mødre, ædle Borgerinder af Staten, spille Eders kostbare Tid, Eders gode Navn og Rygte, Eders Mænds Kærlighed og Efterverdenens Højagtelse for den daarlige Fornøjelse at agere Abinder for andre, som ere lastefuldere og ligesaa daarlige som I. I bør skælte for Eders og Eders unge Døtres Dyd«⁸. Fra samme Tid er en Udtalelse af den jyske Præst Brøndsted: »Det er en stor Skade for Sæderne i Provinserne; den simple Uskyldighed lider derved et ubodeligt Tab«⁹. Ogsaa Henrik Steffens dvæler ved denne Fare.

7. Kvinder, der virke i de skønne Kunster eller i Litteraturen.

Hvis Kvindernes Historie skal skrives ved at nævne deres Virksomhed paa Omraader, hvor ellers Mænd ere de udøvende — og dette har jo hidtil næsten været den gængse Opfattelse — vil man, hvad det 18. Aarh. angaar, naa til et Resultat, som vækker Undseelse. Kun i Skuespillet er der Navne at nævne, som kunne staa i Række med Navne paa berømte Mænd. Kvindernes Bidrag til Litteraturen skal ikke kaste synderlig Glans over Kønnen, og i de bildende Kunster er Kvindernes Ydelser saa smaa og begrænsede, at man næsten studser derover. Ikke blot er Tallet paa dem, der kunne komme i Betragtning, saare faa — fire eller fem, naar alle tages med — men ogsaa det Omraade, hvorpaa de her virke, er paafaldende snævert. Foruden Kunstsyning drive de Maling med Vandfarve eller Gouachemaling, men næsten ingen maler

med Oliefarve; de radere eller de stikke i Kobber, men de øve aldrig Billedhuggerkunst. Emnerne for deres Arbejder er Blomster, *nature morte* eller højst Kopier efter Kunstneres Værker. Og ikke mindst mærkeligt er det, at de mandlige Kunstnere, saaledes Akademiets egne Mestres, er saa nøjsomme i deres Krav, at de udtaler glad Tilfredshed over, hvad de udøvende Kvinder yder¹.

Den kgl. Overberider Schöffers Datter Magdalene Margrete (f. 1737) havde fra sine unge Aar Lyst til at rive Farver og tegne Blomster, hvilket var hendes Moder meget imod, saa i hendes Nærværelse turde hun ikke tegne eller male. Hun lavede ogsaa kunstfærdige Genstande, saaledes en Naalepude, der saa ud som en Melon. Da hendes Fader var den franske Billedhugger Saly behjælpelig, medens denne arbejdede paa Hesten til Frederik V's Statue, fik hun nogen Vejledning af denne Kunstner. Men efter at hun 24 Aar gammel havde ægtet Kammerraad J. G. Bärens, optoges hun helt af sin Husgerning og Børnene, saa at hun først, da disse blev voksne, paany kunde tage fat paa Kunsten, hvortil ogsaa Portrætmaler Vigilius Erichsen tilskyndede hende. 1779 blev hun agreeret af Akademiet, d. v. s. fik Lov til at udarbejde et Receptionsstykke, og hun blev ogsaa optaget til Medlem (1780) efter at have indsendt to Blomsterstykker i Gouache, ligesom hun fik Titel af kgl. Blomstermaler. Foruden Blomster malede Mad. Bärens Stykker med Frugter, Konkylier, Insekter og Fugle; med sorte, graa og hvide Cheniller (lodne Silkesnore) syede hun Landskaber i Kobberstikmaner, og hun forgyldte Glas. I Forventning om, at denne hendes Kunst eller Kunstindustri vilde finde Afsætning i England, drog hun og hendes Mand derover, men om hun end blev omtalt med stor Ros, bragte Rejsen ikke den ønskede pekuniære Fordel. Hendes Billeders Fortrin var den gode Sammenstilling og den botaniske Korrekthed. Mad. Bärens blev Enke 1802, og hun døde 1808. Et Portræt af hende, malet af Lorenzen, hænger i Akademiet mellem Billederne af dets Medlemmer. I sin Ung-

dom siges hun at have været smuk; Billedet viser os en høj, mager, melankolsk og ikke meget indtagende Skikkelse.

I Akvarelmaler og Raderer Jakob Fosies Hus samledes mange Kunstnere og Skønaander, og hans smukke, aandrige og begavede Datter Johanne (f. 1726) var Genstand for megen Beundring og Lovprisning, saaledes som det fremgaar af hendes endnu paa det Kgl. Bibliotek bevarede Stambog, hvor »Mesterinden« af mange berømmes som den, der har stillet Apelles og Raphael i Skygge. Der findes Raderinger af hende fra hendes 15. Aar, hun malede i Vandfarve eller Gouache efter hollandske Mestre, og hun var en heldig Kobberstikker. Hendes Giftermaal med Præsten Westengaard i Sværborg førte hende bort fra Hovedstaden (1758); hun døde ikke mange Aar efter (1764).

Jomfru Kathrine Marie Møller (født i Kolding 1744, død 1811) var meget dygtig i den Kunst at brodere med Silke og Perler. Efter at hun først havde anvendt flere Farver, besluttede hun kun at bruge to, graat og sort, saa Broderiet fik Udseende af et Kobberstik, saaledes syede hun en Gengivelse af Ferd. Bolls Radering af Rembrandts den hellige Hieronymus med Løven. Wiedewelt foreviste det 1789 for Akademiets Medlemmer, og Akademiet tilskrev hende: »vi kan ikke andet end admirere dette nye Fag i Kunsten. Da Kunsterne aldrig gøre store Skridt uden Gratiernes Hjælp [Jomfru Møller var dengang 45 Aar], maa vi bede Dem, højstærerede Jomfru, ikke at forlade dem, men i deres Selskab blive ved at bane den ny Vej, De har valgt«. Hun broderede senere to Hoveder af Raphael, der blev foreviste i Akademiet, og hun valgtes til Medlem (1790).

Det kan endelig nævnes, at en Søster til Miniaturmaleren Kristian Hornemann Jomfru Ottilie Pauline Hornemann (1764—1826), der var Medlem af Kunstakademiet i Berlin, sammen med sin Stifmoder Bolette Hornemann, født Riegelsen (1752—92), indsendte et af dem med forskelligfarvet Uldgarn broderet større Stykke (Vase med Blomster af Jan

van Huysum) og fremsatte Ønske om at blive optagne til Medlemmer af Akademiet (1790); dette blev dog afslaaet.

Man kan i det Hele undre sig over, at Kvinder udrettede saa lidt af Betydning paa Kunstens Omraade, selv om man kun vil betragte deres Arbejder som øvede af Dilletanter. Tegning og Maling hørte jo dog til de Fag, hvori unge Piger almindelig undervistes, naar de fik en mere omfattende Uddannelse. Saaledes dyrkede ogsaa Damerne i Kongefamilien Malerkunsten. Frederik IV's Søster Sofie Hedevig var en flittig Malerinde; der findes paa Rosenborg Landskaber, Blomstermalerier og Portrætter fra hendes Haand. Sammesteds findes et Blomstermaleri, der angives at være malet af Karoline Mathilde. Nogle Raderinger med Landskaber skyldes Kristian VI's Datter Sofie Magdalene og Frederik V's Datter Louise (1766). Ret almindeligt var det, at Damer købte umalet Porcellæn paa Porcellænsfabrikken (den var kgl. fra 1779), smykkede det med Blomsterbuketter, Frugter eller kongelige Slotte og lod det brænde. Kunstbroderi af al Art blev som foran fortalt vurderet højt, flere af Kongefamiliens Medlemmer vare saaledes gode Kunder for Bolette Hornemann², og man vil i de paa disse Tider saa meget yndede Stambøger finde, foruden talrige Akvarelbilleder, Silkebroderier udførte med smaa fine Sting.

Med Litteraturen stod det noget bedre til, om der end ikke kan nævnes Kvinder som Sofie Brahe, Birgitte Thott, for ikke at tale om Leonora Kristine, i de tidligere Tidsrum. Dog bør der ikke ske Uret mod to Kvinder, nemlig Charlotte Biehl og Madame Boye, alle de andre litterære Damer ere derimod rene Ubetydeligheder.

Charlotte Dorothea Biehl (1731—88) er den første »Blaastrømpe«, for at bruge et Udtryk, som først senere fik sit bestemte Indhold. Af Holberg lære vi ganske vist Arianke Bogtrykkers at kende, som var optaget af Bøgers Ydre, ligeledes den forskruede Else David Skolemesters, der benyttede Bøgers mest udsøgte Stil, men ingen af disse Skikkelser gik iøvrigt ud over det kvindeliges sædvanlige Grænse. Jfr. Biehl

er den første Dame, som helt vier sig til litterær Gerning, og for hvem meget af det kvindelige Tække er gaaet tabt. Ved Læsningen af hendes Skrifter paatrænger sig uvilkaarligt Billedet af hendes personlige Skikkelse. Paa det tidlige Tidspunkt, da hun blev voksen, »kaldte hele Verden mig smuk«, hun havde da ogsaa Friere, men selvfølende og ungdommelig hæftig, som hun var, vilde hun ikke binde sig. Den usalige Fedme, som i Datiden var Skønhedens værste Fjende, meldte sig tidlig, »den berøvede mig min overmaade fine og regelmæssige Skabning«. Hendes Ven Johan Bülow siger om den meget lille Dame, at hun var »overordentlig fed, som kom vel deraf, at hun ingen Bevægelse gjorde sig«. Men hun havde Ild i Øjet, var livlig, ikke mindst naar hun havde en Kreds omkring sig, hendes store Kundskabsrigdom og hendes Hu-kommelses overordentlige Styrke gjorde hende interessant, hun var sine Venners varme Ven, medens hun havde en skarp kritisk Brod rede overfor dem, hun ikke yndede. Hun besad et Jeg, som altid laa paa Vagt, og som den strænge Opdragelse, hun havde faaet, kun yderligere havde skærpet, hendes Talefærdighed virkede trættende og ligeledes hendes Selvbeundring, hendes Lyst til at læse sine egne Arbejder op og til at roses for dem. Stilen i hendes Breve til Bülow er jævnlig, som om hun kastede sig om Halsen paa ham; man føler, at den 20 Aar yngre Officer og Hofmand tager et langt Skridt tilbage fra den dobbelthagede Dame. »Min Bülow, min Sjæl smager en Vellyst i at være min Bülow forbunden . . min velsignede Bülow, tænk stedse med Ømhed paa Deres uforanderlige Dorothea . . Jeg lever og dør Din lykkelige Dorothea«.

Charlotte Biehl var en utrættelig Arbejder, og hendes Virksomhed strakte sig ud over mange Omraader af Litteraturen. Hendes Fortjenester som Forfatterinde ligge dog afgjort ikke paa det dramatiske Omraade. Det kgl. Teater opførte fire Stykker af hende — Den kærlige Mand 1764, Den forelskede Ven, Den listige Optrækkerske 1765, Den kærlige Datter 1768. Den Spidsborgerlighed, der ligger i disse Titler, svarer

godt til Stykkernes Indhold. Hendes Forbillede var den franske Lystspilforfatter Destouches's moralske og rørende Dramer med deres Forsøg paa en Karakterskildring. Men Jfr. Biehls lidet ejendommelige Komedier, hvor kun en enkelt Skikkelse kan siges udgaaet fra et originalt Syn, og kun et enkelt Udbrud har Friskhedens Farve, gjorde ingen varig Lykke. Som skrevne af en Kvinde vakte Stykkerne naturligvis Opmærksomhed, saa at man under Kristian VII's Udenlandsrejse i England og Frankrig rettede Spørgsmaal til ham om den Jomfru Biehl, som skrev Stykker. Heller ikke hendes »Moralske Fortællinger« og »Brevveksling imellem fortrolige Venner« havde noget Værd.

Derimod tilkommer der Ch. Biehl Ros for hendes gode, i holbergsk Tone holdte Oversættelse af »Don Quixote« (1776—77, en ny Udgave udkom 1865—69). Og hun har virkelig Fortjeneste ved sine efter Johan Bülow's Opfordring skrevne »Historiske Breve« til ham om Frederik IV, Kristian VI, Frederik V og Kristian VII, de give mange værdifulde Oplysninger om de Tidens Historie, skønt de maa benyttes med aarvaagen Kritik, især for de to første Kongers Regeringstid³. Paludan-Müller har gjort hende Uret ved at paasætte disse Arbejder et Stempel som Slots Sladdertaskens Anekdotskriveri⁴. Da Bülow saa hendes Evne for historisk Skildring, fik han med Kronprinsens Samtykke overladt hende forskellige Aktstykker (»Million Tak, min velsignede!«), saa at hun kunde skrive »Autentisk Beretning om Regeringsforandringen 1784«. Hun forfattede ogsaa »Mit ubetydelige Levnedsløb«, det er i Virkeligheden den eneste mere udførlige kvindelige Selvsildring fra det 18. Aarhundrede; ogsaa her er, som i alt hvad hun skrev, hendes Stil frisk, naturlig og dansk⁵. Naar Suhms Gravskrift over hende lyder: *Comedia Danorum Detouches, carmine Sappho*, skal dette kun nævnes som Prøve paa Tidens Usømmelighed i Lignelser og dens Forglemmelse af alle Størrelsemaal.

Et fuldkomment Modstykke til den lyttende, anspændte, af Omverdenen saa optagne Charlotte Biehl er den indad-

vendte, sirlige, ret afmaalte Madame Boye, der vist aldrig vilde kunne gaa ud over, hvad huslig Kvindelighed vilde tillade. Birgitte Cathrine Johannissen (1742—1824) var en Jagtbetjents Datter og blev 21 Aar gammel gift med Skovrider Hertz, efter hans Død (1775) ægtede hun 1778 Kontrollør ved Maltmøllen, senere Toldskriver og Justitsraad Boye. Hun havde som ung Hustru, samtidig med at hun smukt varetog sine huslige Pligter, lært sig fremmede Sprog for at kunne tilegne sig Udlandets Skønlitteratur. Da nu »De skønne Videnskabers Selskab« indbød til at indsende Arbejder i den hellige Poesi, sendte hun det 20 Salmer, der nærmest var Efterligninger af tyske Forbilleder; de vakte megen Opmærksomhed, om man end ikke tilkendte dem nogen Pris. Guldberg fik Interesse for hende, og derved tilskyndedes hun til en saa stærk Produktivitet, at den Guldbergske Salmebog (1778) kom til at indeholde henved halvandet Hundrede af hendes originale eller oversatte Salmer. Da paa denne Tid i Tyskland en Digterinde af Almuen vakte megen Opmærksomhed ved sine Salmer, blev Madame Hertz naturligvis kaldt »vor danske Karschin«. Enkelte af hendes Salmer vare ogsaa naturlige og inderlige, men som oftest skortede det dem paa Jævnhed, de svang sig let op til Svulst eller Besyngelse, i andre manglede der god Smag. Derfor tabte de ogsaa snart Yndest, i Roskilde Konvents Salmebog er deres Tal dalet til 13, og i den ny Salmebog for Kirke og Hjem findes kun 3, iøvrigt snukke Salmer af hende, deriblandt den yndede Bryllupssalme: »Du ledte frem, al Godheds Gud, til første Mand den første Brud i Paradisets Gange«.

Madame Boye forfattede ogsaa dramatiske Arbejder, saaledes Hyrdestykket »Melikerte«, der ikke er bleven opført, og det heroiske Sørgespil »Gorm den Gamle«; det skyldtes Hartmanns Musik, at det naaede til tre Opførelser. Ogsaa disse Arbejder vise os hende som den fra Virkelighedens Verden ret fjerntsiddende Dame, der ikke gerne blandede sig i det ufuldkomne Hverdagsliv. Endnu i sin Alderdom — hun blev 82

Aar gammel — var hun en statelig og smuk Dame med fin Ansigtifarve og kloge Træk⁶.

Saaledes har den danske Litteratur i det 18. Aarh. kun modtaget faa Bidrag af Betydning fra Kvindehaand. Denne Dom vil yderlig bestyrkes ved at nævne endnu nogle Navne, thi unægtelig var der en god Del Kvinder i Virksomhed som Forfatterinder.

Birgitte Kristine Kaas (1682—1761) var født i Norge, men hendes Fader var dansk, og hun levede i sin Ungdom i Danmark; her blev den livlige og begavede Pige, der digtede Sangviser og Arier, gift med den norske Generallieutenant H. J. Huitfeldt. Markgrevingen af Brandenburg-Kulmbach opfordrede hende til at digte Salmer, og 1734 udgav hun »Nogle aandelige Salmer«, der er oversatte fra Tysk. I den Landstadske Salmebog, der endnu er i almindelig Brug i Norge, er 7 af disse optagne⁷.

Sophie Louise Charlotte Baden, f. Klenow (1740—1824) var gift med Professor i Veltalenhed Jakob Baden. Da han 1782—83 holdt Forelæsninger over det danske Sprog og paa disse oplæste og kritiserede Arbejder, som indsendtes til ham, fandt hans Hustru paa anonymt at tilsende ham et lille Arbejde »Den fortsatte Grandison«, hvori hun som en Fortsættelse af den engelske Forfatters Værk og i hans følsomme Stil fortalte i Breve de i Romanen omhandlede Personers senere Skæbne. Professor Baden udtalte en meget rosende Dom over Bogen uden at vide, at den stammede fra hans egen Hustru, og den udgaves senere. Nutidens Læsere kan vanskelig tillægge den Værdi; de vil med mere Interesse læse de livlige moraliserende Smaastykker, som Charlotte Baden skrev i Datidens Tidsskrifter.

Magdalene Sofie Bentsen (1758—1825) tilhører Norge ved sin Fødsel i Skien og sine to Ægteskaber; hun var først gift med Skibspræst Castberg, senere med Toldkasserer Buchholm, men hun levede en Tid (o. 1780) i København og var da nær knyttet til Medlemmerne af det Norske Selskab. Dette udgav hendes Heroide »Adeluds til Thorkild Trondesøn«, som Rahbek fandt fortryllende og dejlig, og Forfatterinden blev kaldt Nordens Sappho. Hvad hun senere digtede, vandt kun ringe Yndest⁸.

TREDJE BOG

De frigørende Reformers Tidsrum, Revolutionen og Napoleonsstyret.

1. Tankerne om Lighed og Frihed vinde Indgang.

VOR Fremstilling er naaet til det Tidspunkt, da rundt om i Verden de saa længe udtalte Tanker om, at der i Samfundene maatte skabes større Frihed for menneskelig Rørelse og for borgerlig Virken, var ved at sætte Frugt. Man begyndte at sløjfe de mange Afspærringer, Samfundets Klasser nærmede sig tættere til hinanden, hvert Folk gjorde Forsøg paa at føle sig som Enhed, hvor stor end Modstanden kunde være fra de tidligere begunstigede Klasser. I Rigerne under den dansk-norske Konge fandt Udviklingen Sted uden blodig Kamp, og vi var tidligere med i Løsningen af mange Baand end de fleste Lande.

Kongefamilien og Hoffet var i de sidste Kongers Tid traadt Folket nærmere. Dronning Karoline Mathilde — skriver en samtidig — var den, som saa at sige lærte de københavnske Damer at gaa. Før end Kongen rejste udenlands, har jeg tidt set hende med sin Overhofmesterinde Plessen, ganske simpelt klædt, gaa til og fra Frederiksberg med en Løber efter sig. Med Undtagelse af Kristian VII som Kronprins og hans Broder, der imellem om Sommeren kunde gaa om Eftermiddagen over Volden til Rosenborg, havde man aldrig før set en kongelig Person gaa paa Gaden¹. Hovedstadens Borgere følte sig paa et noget senere Tidspunkt tiltalte af, at

Hertugen af Augustenborg og Prinsesse Louise Augusta hver Morgen Arm i Arm foretog Spadsereture paa Gaden².

I et Samfund som vort, hvor Standstrin, Rang og Titler havde en saa indgribende Betydning, trængtes der haardt til, at Tankerne om Menneskenes Lighed fik større Raaderum. Det var under vort absolutistiske og bureaukratiske Styre vel ikke muligt at undvære en Embedsrang, men de blotte Titler med deres Rangværdi var en Uting, da de tilmed kunde købes for Penge, og da Udgifterne derved og ved at leve paa den Fod, som Rangen nødvendig krævede, let bragte Folk i Nød. Ved de tildelte »Karakterer« forrykkedes ethvert rimeligt Standpunkt mellem Folk, og der var hos Kvinderne mindst en lige saa stor Attraa efter Titler som hos Mænd; man kunde se Koner faa højere Rang end deres endnu levende eller deres afdøde Mænd. Men det var næsten ikke tænkeligt, at nogen vilde vove at gribe ind i en saa rodfæstet Brug, og man læser med Forundring, at Schack Rathlou 1786 af Kronprinsen fik det Hverv at udarbejde et Forslag om Afskaffelse af alle Titler og om Indførelse af en Embedsrang i Stedet. Schack Rathlou var overbevist om Tankens Rigtighed, og han udarbejdede et Forslag, men Regeringen fremmede det ikke³. Schack Rathlous Ideer — skriver Præsten Laurids Smith — om de bleve udførte, vilde opbringe det hele Folk⁴.

En Maade, hvorpaa man ved Sammenkomster fjernede sig fra den stive Rangforordning, var ved at tildele Pladserne efter Lodtrækning. Det var bleven Skik ved Hove (o. 1786) ved Aftentaflet, til hvilket Hoffets Herrer og Damer tilsagdes, at Herrerne trak Lod om, hvilken Dame de skulde have til Bords; naar de unge Prinser ikke var tilfredse med den, som var tilfaldet dem, byttede de indbyrdes, og Kavallererne fulgte deres Eksempel⁵. I det Hele synes jævnlig ved Placeringen Loddet at have været afgørende, Kr. Reventlow d. y. fortæller 1789: »igaar kom Prinsen af Hessen; jeg dinerede ved Taflet og trak hans Nummer«⁶. Under Portrætmaler Hans Hansens Rejser i Provinserne finder han denne Ordning jævnlig an-

vendt, især er hans Skildring af det Bal, som blev holdt i Klubben i Odense paa Kronprinsens Fødselsdag 1796 karakteristisk, da der i dette deltog Herrer og Damer af den højeste Adel og Embedsstand. »Al Lejlighed til Rangstrid er her ganske hævet, man trækker Nummer ved Ankomsten om sin Dame til første Dans og til Bordet, og atter trækker man Nummer om Pladsen i Dansen, som bliver ved hele Aftenen, saaledes at det første Nummer staar øverst én Gang og nederst en anden Gang, og er i det Hele ikke mindste Spor af Aristokrati«⁷.

Det kan spores, at Samfundets Klasser er begyndt noget stærkere at blandes ved Gifter maalt. Man har et Vidnesbyrd derom i følgende Optegnelse af en Hofmand, der næppe ynder det. »Blandt flere Rariteter har man forrige Vinter [1812—13] set ved Hoffet: en Rebslagerdatter (Kammerjunker, Kaptejn Holsteins Kone), en Parykmagerdatter (Generalkrigskommissær Astrups Kone), en Gartnerdatter (Kammerherre Bülow's Kone), en Forpagterdatter (Kammerherre de la Calmettes Kone), Kammerjunker Morgenstjernes Kone, f. Scharfenberg, der har tjent, o. m. fl.«⁸. Tyskeren Ramdohr udtaler da ogsaa allerede 1791, at i Danmark er Grænselinierne mellem Stænderne ikke skarpt trukne⁹.

Tankerne om en Udjævning og Tilnærmelse kommer ogsaa frem i de Ændringer, som Regeringen paa disse Tider gennemfører i de Regler, hvorefter de adelige Klostre styredes, saaledes at de kom Borgerne tilgode paa en Maade, der mere stemmede med den nyere Tids Krav og Opgaver; uden at forgribe sig paa den af de private Stiftere i Fundatsen udtalte Vilje, fortolkede man dem efter en nyere Tids Aand. Af Stiftelserne var Vallø jo den, der mest havde fyrstelig eller aristokratisk Præg, for den blev Fordringen om de 16 Aner slettet (1799), saa at alle adelige kunde indskrives. Den tidligere for alle Damerne gældende Forpligtelse til at tage Bopæl paa Stiftet kom man saavidt bort fra, at der indrettedes overordentlige Pladser med Hæving, men uden denne Forpligtelse (1810, 1826), og desuden blev der af Stif-

telsens Midler uddelt Lodder til Enker efter og Døtre af Embedsmænd i de to øverste Rangklasser (1810—11). — Dette blev Begyndelsen til en Udvikling, som i det følgende Hundrede Aar er bleven fortsat i samme Aand. Vi skulle allerede her angive, at der er bleven dannet Pensionspladser for saadanne trængende Enker, som før deres Giftermaal havde haft Hæving (1829), et Pensionsfond for Embedsmænd under Stiftet, deres Enker og Børn, samt en Uddeling til Trængende (1828), endelig ogsaa et Brudeudstyslegat (1838). Vallø uddeler nu 192 Portioner til Enker efter eller Døtre af Embedsmænd, en Tredjedel under den gejstlige, $\frac{1}{3}$ under den militære, $\frac{1}{3}$ af anden Stand.

For Vemmetoftes Vedkommende blev Indskrivningen udvidet til Døtre af Mænd i de 3 øverste Rangklasser (1809), og det ordnedes som ved Vallø saaledes, at der var to Slags nydende Damer, idet der tillagdes de 16 ældste af de indskrevne Hæving (1795); senere er dette udvidet, saa at i alt o. 450 Damer, inddelte i 6 Afdelinger, have en større eller mindre Hæving. Den Forpligtelse, som Fundatsen havde paalagt Damerne, at hver af dem skulde opdrage et forældreløst Barn, var for Klosterdamerne (kort efter 1800) bleven ændret til et Afdrag i Hævningen, hvilket dog ophørte 1835, idet Jordebogskassen overtog denne Forpligtelse; ved de andre Hævninger var der forlangt et mindre Afdrag, men Forpligtelsen blev hævet 1861 og overtaget af den nævnte Kasse, som nu yder Hjælp til 450 forældreløse og trængende Børn fra det hele Land. Ogsaa ved dette Kloster er der oprettet Legatpladser for Indskrevne, som er blevet Enker.

Saaledes er ved begge disse Stiftelser Hævningen og ikke Forpligtelsen til at tage Bopæl bleven Hovedsagen, og medens Stiftelserne tidligere især skulde yde Hjælp til ugifte Piger, virke de nu i høj Grad ved at understøtte Enker eller Trængende og som Brudeudstyr, desuden som Belønning paa Godserne for Skolefiid og Fremme af Agerbrug og Industri.

Ved kgl. Resolution af 22. Maj 1824 bestemtes det, at Reglen om, at Døtre af Mænd af de tre første Rangklasser staa paa

lige Trin med adelige, skulde gælde for alle Jomfruklostre, dog ikke for Vallø, vistnok fordi det var stiftet ikke som et »adeligt Kloster«, men som et »kongeligt Frøkenstift«¹⁰.

Om end enkelte Kvinder hyldede Revolutionens Ideer, mærkes det ingenlunde, at nogen ønskede at fremtræde som de franske Borgerinder, ja der tagès endog Afstand derfra. Saaledes udtaler Tyge Rothe følgende, da han skildrer sin Hustru Karen Bjørn. Hun yndede ikke Navnet Borgerinde og kunde ikke forstaa, at det kunde bruges i rigtig Tale. Min Mand — sagde hun — er Statsborger, og han har som saadan sine Rettigheder, i dem ere mine indbegrebne, til ham overlades det at forsvare dem, og dermed har jeg fuldt Værn. Intet ædelt Folk kan lade sig regere af Kvinder, det er en Forvendelse af Guds Ordning. Den, der taler til Kvinderne som Borgerinder, vil vist benytte sig af dem paa samme Maade, som man brugte Kvinderne fra Fisketorvene i Paris. For Kvinden vil Politik blive et Middel til at intrigere og til at spille svage Mænd over til et eller andet Parti. Huset er Kvindens Verden, hun skal ikke træde op til Skue for det offentlige, ikke hige efter at glimre ved Mands Færd, og hun gør sig latterlig ved at synes lærd.

Imidlertid er det karakteristisk for Tiden, at Hustruen fik Lov til frit at udvikle sin Personlighed. Werner Abrahamson, den yndede Forfatter og Lærer ved de militære Højskoler, var bleven gift (1779) med Major Rothes Datter; han var en stor Ven af Tidens Frihedsideer, men lod sin Hustru frit følge hendes egen Opfattelse, saaledes jublede han, da Ludvig XVI blev henrettet, medens Fru Abrahamson iførte sig Sørgedragt med Snip ned i Panden¹¹. Der kan nævnes et andet smukt Eksempel paa aandelig Frihed i Forholdet mellem Ægtefæller, forbundet med den inderligste Kærlighed. Chefen for Søkadetakademiet, den senere Admiral Hans Kr. Sneedorff havde 1789 ægtet Kontreadmiral Tønders Datter Marie Elisabeth Tretten Aar derefter skriver hun til sin Mand: »Om jeg holder af Dig? Ja det gør jeg. Men Du veed, at jeg derom mangler Ord, *det* kan mine

Breve aldrig sige Dig tiende Delen af. Thi jeg elsker Dig ikke saadan fornøftig, som andre Koner elsker deres gode, ærlige Mænd, som de har trukket med i 13 Aar. Nej, som en forelsket 16 Aars Pige, hvis hele Sjæl er fuld af én elsket Genstand, inderlig, varmt, lidenskabelig. Men ser Du, det passer sig lige saa lidt for den 32 Aars Kone som at danse. Derfor tier jeg smukt stille og lader saa fornøftig, som jeg kan; men, mellem os sagt, elsker jeg Dig med al Ungdommens Varme og tillige med den modne Alders Uforanderlighed«. Og Kaptejnlieutenant Sneedorff skriver (1796) ombord paa sit Kadetskib: »Kun de Mænd, hvis Raahed i Tænkemaade gør, at de anse deres bedste Selskab, troeste Raadgiver og inderligste Ven for et subordineret Væsen, der som en Sattelite [Drabant] evig bør dreje sig om deres absolute Viljers vacillerende [vاكلende] Centrum, kun de Mænd, der ikke kunne indse den totale Indflydelse paa Menneskeheden, Kvinderne have, særdeles naar de have opnaaet det store, vanskelige Embede at være Mødre — kun saadanne Mænd kunne være enfoldige nok til at betage dem deres Frihed og gøre dem deres pligtfulde, med Efterslægts Skæbne betyngede Vandel mindre behagelig«.

»Jeg takker Himlen — skriver Sneedorff videre — for en fin, herlig Kvinde, jeg havde til Moder, og jeg takker min Fader [Professor Jens Schielderup S., g. m. Etatsraad Thestrups Datter Øllegaard Vilhelmine] for, at han havde *bon sens* nok til at lade hende beholde sin Uafhængighed. Thi kun den independente [uafhængige] Kone er kapabel til at gøre sig i højeste Maade elskelig, og kun den Mand, der er gift med en saadan Kvinde, kan være stolt af hende. Naar hun ikke kender anden Afhængighed end af sin egen Moralitet og sin egen Klogskab, da først kommer disse fine Kvinde-Egenskaber til at udvikle sig, som man sjælden ser i vore Dage, fordi Manden i Regelen kender saa faa sande Kvinder, at han som oftest kun forstaar sig saare lidt paa Kvindelighed, hvorfor han i Følge den Stærkeres raa Ret uberettiget kaster sig op til Diktator og til Lovgiver i Sager, han ikke forstaar.

Jeg har ofte lidt sært ondt ved at se herlige, til sublim Finhed anlagte Kvinder i Armene paa Mænd, der, skønt baade ædle og elskende, have haft den skæve Idé, at den lige saa fri-baarne Kvinde skulde være mere afhængig af Manden end han af hende. Naar hun saa har tabt sine ubortskænelige Rettigheder, har hun tillige tabt den Finhed, den Elasticitet, den Selvstændighed og den Sødhed, der endog med Sølvaar fortryller. Hun kan blive en ærlig, mandig Matrone, der kan sørge godt baade for Mad og Renlighed, men hun bliver ikke Mandens Forædlerske og Lyksaliggørerske«.

Det er utvivlsomt, at Sneedorffs skønne og rige Familieliv har haft stor Betydning for hans Stilling paa Søkadetakademiet og givet sit vigtige Bidrag til at fremme den fædrelandskærlige Aand og Pligtfølelse, som han vidste at indgyde de unge Mennesker, og som satte sit Præg paa Akademiet længe efter Sneedorffs Død. Men Sneedorff forstod da ogsaa, hvad det var, der særlig formede Drengen og Ynglingen: »Fru Hedemann spurgte, om det forholdt sig, som hun havde hørt, at jeg, naar en Dreng blev mig overantvordet, altid undersøgte, hvorledes Moderen var« (1798)¹².

2. Bedsteborgerlige og akademiske Frierier.

Det var kun langsomt, at en større Frihed i Valget af en Brud arbejdede sig frem, og i enkelte Samfundslag gik man endnu helt ind i det følgende Aarhundrede til Værks paa den gammeldags Maade, da allehaande praktiske Hensyn toges, og da Afgørelsen mest var betroet i andres Haand. Selv blandt vore udmærkede Mænd var der desuden Naturer, som intet havde tilovers for følsomme Sjæle som Klopstock eller Rousseau, og til dem hørte Fr. Suhm. I »Trondhjemske

Samlinger* (1763) har den 35aarige Lærde paa en Bedsteborgers Maade givet en Vejledning for unge Mænd. Man bør aldrig overlade sig til hæftig Elskov, og man bør undersøge vel det Fruentimmers Rygte (hvad der undertiden bedst sker gennem Tjenerne), som man har fundet Behag i; hun bør altid være yngre end Manden. Uden at have Forældrenes Samtykke tør Pigen ikke gifte sig, men disse ere Bødler, hvis de tvinge hende mod hendes Vilje. Søger en Hustru fremmede Guder, kan Manden paastaa Skilsmisse, hvorimod det tilsvarende Forhold fra Ægteemandens Side ikke kan have denne Følge (det var praktisk for Suhm at betinge sig dette). Et godt Ægteskab er et Himmerige paa Jorden, men det er saa sjældent som den Fugl Fønix, og dertil ere Aarsagerne den store Hast, hvormed Ægteskaber slutes, men ogsaa den Vægt, der lægges paa Stand, Ære, Rigdom, Forældrenes Tyranni, især mod Døtrene, og Ungdommens, især Pigebørnernes slette Opdragelse¹.

Der findes nogle Skildringer af, hvorledes Ægteskaber i de sidste Aartier af Aarhundredet blev stiftede og Frierier foregik; de kaste i mange Henseender Lys over Kvindens Stilling.

Johan Henrik Tauber har vundet et betydeligt Navn som udmærket Skolemand; han besad sjældne Kundskaber og var fordomsfri i sin hele Opfattelse af Skolegerningen. 30 Aar gammel var han bleven Rektor i Horsens (1773), og Tiden var derfor inde, da han burde gifte sig; hvordan han gik til Værks, kende vi af hans udførlige Selvbiografi og Dagbog. Han købte sig Guldringe, Halssmykke, Spænder og Haarkam, men til hvem skulde han forære alt dette? Ganske vist var der strømmet Tilbud ind, men han var en sindigt overvejende Mand, og han besluttede at betro sig til Biskop Rottbøl i Viborg. Man kan skimte, at Tauber havde haabet, at Bispen skulde bringe sin Hustrus Selskabs-Jomfru, Provstedatteren Gregoriana Begtrup i Forslag, Tauber havde truffet hende og havde tidligere anbefalet hende som Hustru til en anden; men Bispen ytrede intet derom. Kancelliraad L. i Horsens havde

faaet Konsistorialraad K.'s Datter i Kommission, men han havde ogsaa paa Haanden en Datter af Kancelliraad F. (med 1000 Rdl., foruden Udstyr); hun var dog tilsagt N. N., men »vil De have hende, som er den bedste, saa skal N. N. have den yngste«. Tauber havde endvidere et Tilbud om Vejer-mester S.s huslige og fornuftige Datter, men Tauber maatte spørge sig selv, om hun kunde hædre ham i alle Selskaber, og om hun, hvis han blev forflyttet, vilde passe i en anden Egn. Ogsaa Professor Balle havde tiltænkt ham en »Schatz«. Tauber overvejede videre, han satte paa Afganglisten, og saa skrev han til Biskop Rottbøl og forespurgte ham om Jomfru Begtrups Karakter og Dueligheder, og om han troede, at de var skabte for hinanden. Bispen vilde helst være udenfor det hele, men Jomfru Begtrup kunde han rose i alle Maader, hun manglede intet af hvad der kunde gøre en Mand lykkelig, med Undtagelse af Formue.

For Tauber stod det saaledes, at om end de andre tilbudte ikke manglede huslig Dygtighed eller Midler, maatte han hos dem savne Sjæls Dyrkelse, en god Smag, den udvortes Kultur, som gaar under Navn af god Levemaade. Desuden vilde han jo ikke vælge en Kone til Tidsfordriv eller til sanselig Mættelse for nogle Aar, men han maatte ved sit Valg sørge for det forventede Afkom. Han skrev derfor til Bispen, at Jomfruen var den eneste, han kunde tænke at vælge, men han bad ham om at opgive, hvad hun vilde faa i Udstyr af sine Forældre, saa han kunde lægge sine Planer for Husholdningen. Og næste Gang bad han Bispen, idet han opgav sine Indtægter, om at fri for ham hos Jomfruen og hendes Forældre.

Tauber rejste derpaa til Aarhus, hvor Provst Begtrup og hans Hustru, Bispen og Jomfruen kom sammen i Prof. Worms Hus. Han fremsatte sin Bøn til hende, men hun svarede ikke; dog tillod hun ham at kysse hende paa Kinden. Bispen trængte imidlertid paa og sagde, at Rektoren maatte have et afgørende Svar den næste Dag; ogsaa Forældrene bearbejdede

hende, men hun beraabte sig paa, at hun jo saa lidt kendte Tauber.

Den næste Dag, en Søndag, mødtes de da paany, og de Ord, som faldt imellem dem efter hans fornyede Anmodning, var disse; hun: ja det er ikke saa godt at afgøre; han: jeg forlanger ikke Ja, kun ikke Nej; hun: jeg har just ingen Modbydelighed til Dem; han: Ja, saa er det godt, saa ere vi skabte for hinanden. Efter at have kysset hendes Haand føjede han til: nu først vil jeg betro Dem en Hemmelighed, som maaske vil glæde Dem; efter min Moder har jeg arvet 1000 Rdl., som kan hjælpe til at grundlægge vor fælles Lykke.

Den næste Dag blev Jaordet fejret. Rektoren havde sin smukke røde Magisterkjole paa med blaåt Taft under og Guldknæbaand, baade Kjolen og Vesten havde guldtraadede, med Silke overtrukne Knapper. Jomfruen derimod, som endnu bar Sorg for sin Mormoder, var kun klædt i en gammel sort Taftes Kjole. Blandt de »Morsomheder og Oprømtheder«, som da forefaldt, kan nævnes en lille Scene, som tegner den brave, kluntede Skolemester. Udenfor Professor Worms Have sad paa en Bænk paa Havbakken Bispedatteren Frøken Bildsøe, Jomfru Begtrup og en Del andre Jomfruer, medens Herterne stod ved Siden. Da siger den 10aarige Margrete Begtrup: »Nu ere vi her 6 Jomfruer«; Rektoren: »Hvad regner De da Frøken Bildsøe for?«; »Ja, hun er ikke Jomfru«; »Det gør mig ondt for Frøken Bildsøe, ifald hun ej skulde være Jomfru«; »Nei, hun er Frøken«; »Er en Frøken ingen Jomfru?«; »Jo, Jo«, sagde Pigebarnet og blev blussende rød; »Deres Mening er, at Frøken Bildsøe er mere end Jomfru, en fornemmere Jomfru, en Jomfru af Stand og Rang, som man kalder en Frøken«².

Orientalisten Professor Johan Chr. Kalls tre Døtre fik en Dag i 1769 af deres Moder Besked om at indfinde sig i Professorgaardens Storstue Kl. 10 og medtage Rammerne med deres Silkebroderi; paa den Tid sad de da i deres Pynt paa de højryggede Ruslæderstole, og Faderen førte Lægen

Dr. Aaskov ind. De nejede sig dybt og stift for ham, medens han mindre tvungent bukkede for Damerne. »Ja, her ser De mine Døtre«, sagde Professoren, »nu maa De selv se at insinuere Dem«, hvorpaa han forlod Stuen. Konversationen begyndte, og for den berejste og kundskabsrige Mand, der havde nemt ved at tale med andre Personer end Patienter, gik Samtalen med de to ældre Søstre ogsaa let, den yngste Datter, den nydelige Anna, sad derimod uden at sige et Muk, og da den belevne unge Mand, som de to ældre Søstre fandt tiltalende, var gaaet, dansede hun rundt af Glæde over, at alt var overstaaet. Dr. Aaskov opsøgte Professoren i hans Arbejdsværelse for at berette om Resultatet, og til Prof. Kalls store Overraskelse bad han om, at den yngste Datter maatte blive givet ham til Hustru. Hun var den mindst begavede af Døtrene, og Rækkefølgen burde jo helst have været iagttaget, men Professoren gav sit Ja og hans Hustru ligesaa. Forlovelsesselskabet blev fastsat til fjorten Dage derefter, og Doktoren anmodedes om i disse Uger ikke at komme i Huset. For den i Professorgaarden forsamlede Kreds deklarerede saa Professor Kall Forlovelsen, og Doktoren kyssede Anna og satte hende en Ring paa Fingeren. Umiddelbart derefter maatte han imidlertid som Skibslæge med en Eskadre til Middelhavet. Han skrev under sit Togt meget varme Breve til hende, men Anna kunde ikke bekvemme sig til at skrive, hvor meget end Familien paamindede hende derom; man lagde ogsaa Mærke til hendes tavse Væsen og blege Udseende, og at hun i Stilhed græd om Natten. Imidlertid nærmede den Tid sig, da Brudgommen skulde komme hjem, man søgte en Dag Anna paa hendes Værelse og fandt hende siddende med Pen i Haand og Brevpapir foran sig, men hendes Hoved var sunket ned paa Bordet, og hun var død. Paa Papiret havde hun kun faaet skrevet: Jeg vil saa gerne sige Dem . .

Den ældste Søster Anne Marie gav Dr. Aaskov Meddelelsen om, hvad der var sket, hun skrev baade smukt og trøstende. Endnu inden sin Hjemkomst friede han til Anne Marie og

fik hendes Ja. Men Aaskov blev hende en kold og stræng Husband³.

En knap Menneskealder derefter havde en Broder til de tre Søstre, Historikeren Professor Abraham Kall, tre giftefærdige Døtre. Metropolitanskolens Rektor Skule Thorlacius fandt, at hans kære Søn Lektor Børge blev en altfor distrairt Lærd og burde søge sig en Hustru, hvorfor han foreslog ham en af de tre Professordøtre. Thorlacius kom da saa paa et Besøg i den førnævnte Professorgaard; dér sad de tre Døtre stive og forlegne med nedslagne Øjne, og det var ikke muligt for den unge Lærde at faa Munden paa Gled. Slukøret gik han hjem til sin Fader og bad ham om at vælge for sig. Rektoren forhandlede saa med Fru Kall, og hun prøvede sig for hos Døtrene. Den ældste Datter vilde ikke gifte sig, hun havde mest Hang til Læsning og Studium, og den yngste viste ingen Lyst, den mellemste, den 24aarige Benedikte, havde ikke heller nogen Tilbøjelighed, men hun blev overtalt af Forældrene, og efter at hun og Lektoren havde truffet hinanden nogle Gange og han skriftlig havde friet, gav hun ham sit Ja. To Aar derefter stod Bryllupet (1803), Thorlacius var da bleven Professor i græsk og latinsk Filologi. Men ogsaa paa Bryllupsdagen skulde Thorlacius vise sin Skyhed og sin boglige Drift. Efter Vielsen i Frue Kirke og Selskabet paa Skydebanen tog han hjem til sin Studerestue paa Metropolitanskolen, hvor en videnskabelig Undersøgelse ventede ham, medens Bruden maatte føres af sin Broder til de nygiftes Hjem i Raadhusstræde, derpaa hentedede han paa Skolen den læsende Thorlacius.

Dette Ægteskab blev imidlertid lykkeligt; den lærde Mand var en god Ægtefælle og ridderlig af Sind. Hvert Aar paa Forlovelsesdagen fæstede han sin prægtige Hustru paany med en Guldring; paa Auktionen i Boet efter dem var der 27 saadanne 23 Karats Forlovelsesringe⁴.

3. Friere Valg og lettere Tilmærmelse mellem Kønnene. Opfattelsen af Ægteskabet.

Tidens Løsen var ikke desto mindre, at de unges Hjerter selv maatte finde hinanden og tage Beslutning. Men da kunde det hælde, at de, som droges inderlig mod hinanden, ikke bleve vár, at der i Stand og Kaar var Hindringer, som ikke lod sig overvinde.

Professor Abraham Kalls foran nævnte Datter Benedikte fik, da hun var 20 Aar gammel, i sit Hjem Undervisning i Musik af en Lærer, og han blev hæftig forelsket i den smukke og velbegavede Pige; han friede til hende, og hun gav ham sit Ja, dog paa Betingelse af, at deres Forlovelse skulde holdes hemmelig (1796). Det vilde jo ogsaa være utænkeligt, at en anset Professor skulde kunne give sin Datter bort til en, der levede af at undervise i Musik i Husene. Sine Følelser for Læreren havde Benedikte imidlertid betroet til en Dagbog, og denne kom ulykkeligvis den ældre Søster i Hænde. Hun ansaa det for sin Pligt at give Meddelelse derom til Moderen. Uden at der blev sagt et Ord, enten godt eller ondt, til Benedikte, fik Musiklæreren straks sin Afsked tillige med en Trusel om, at man, dersom han nogensinde mere betraadte Professorgaarden, vilde gøre hans Opførsel bekendt og saaledes skille ham af med alle hans Informationer. Ingen Udvej stod ham aaben, han skrev kun et fortvivlet Brev til sin Elskede. Men dette Brev fik Benedikte aldrig at se, Familien skjulte det for hende. Nogle Dage efter, at dette var hændt, fandt man Læreren Lig i Peblingesøen¹.

En lignende Kærlighedssorg og mørk Skæbne ramte netop da vor største Komponist paa de Tider; den bragte ham ikke i Døden, men den blev afgørende for hele hans Liv. Weyse var Lærer i Musik for den rige Købmand P. Tuteins Døtre, han kom næsten daglig dér i Huset og virkede med i dets musikalske Sammenkomster (1800). Den 17 Aar gamle Julie Tutein var ikke blot en smuk, aandfuld og vittig Pige, men hun

havde en afgjort musikalsk Begavelse, hun sang dejligt og hun komponerede. Det var intet Under, at den 26aarige Weyse betoges af Kærlighed til hende, og hun besvarede da ogsaa hans Følelser og lagde ikke heller Skjul derpaa. Men da Weyse en Gang aabent udtalte sine Ønsker for hende, var hendes Svar undvigende, og hun føjede til: »vel var hun ingen Prinsesse, men . . .«. Weyse bedrøvedes dybt, men han harmedes ogsaa ved at sættes saa langt under hende; han skrev et alvorligt Brev til hende om deres Forhold og udtalte, at han med dyb Sorg følte, at hun ikke elskede ham længer. Dette Brev kom ved et Uheld i Faderens Haand, og han tilskrev samme Dag Weyse, at hans Informationer var hørte op, og at han ikke ønskede at se ham tiere i sit Hus.

Weyse havde dog tolket Julies Ord for haardt, hun havde kun villet udtale sin Faders Opfattelse af hendes Værdi og hans Modstand mod en saadan Forbindelse. Weyse mødtes snart efter med Julie i Selskaber, og han blev endog indbudt til hendes Hjem. Endnu i nogle Aar hængte Julies Hjerte i Stilhed ved Weyse, og hun gav ham det ogsaa tilkende; først 1804 ægtede hun en hollandsk Købmand. Weyse fortæller i sin Selvbiografi, hvordan en Plan for hans Livs Lykke, som han havde omfattet med Lidenskab, uventet var slaaet fejl for ham, hvad der havde styrtet ham i den sorteste Melankoli, først efter flere Aars Forløb arbejdede han sig igen noget i Vejret. I disse Aar komponerede han intet; kun fra selve Tiden for det vaandefulde Brud stammer hans skønne Komposition til Theklas Sang »Der Eichwald brauset«².

Lykken kunde dog ogsaa følge de elskende, uagtet Standsforskell var tilstede, og det er fornøjeligt at mærke den friskere Luftning for to andre unge, som gav hinanden deres Tro. Den norskfødte Søren Tybring, der 1790 var bleven Student fra Herlufsholm, og som 1794 virkede som Hører ved Kristianssands Skole, forlovede sig med en ung adelig Dame fra Als Karoline Bülow, der da var paa Besøg i Norge. Faderen modsatte sig Partiet, der dog havde Moderns hemmelige Billigelse; hun tillod Datteren at skrive til

Tybring, og Lina skrev til »sin usigelig elskede Ven«: »Jeg beder Dem indstændig, at De ikke smerter Dem over, at jeg har sendt Dem Deres Ring tilbage. . . Skulde min bedste Fader nogensinde være saa mild at kalde sin Dom tilbage, saa tro, at jeg kan være Dem lige saa bestandig, som om jeg havde hundrede Ringe i Eje«. I et senere Brev siger hun ham »uendelig Tak, fordi Du ganske uden Undtagelse frikender mig for alle mulige Fordomme og Abekatterier og ikke tiltror mig at være befængt med de allermindste af dumme Adelsnykker«. Fire Aar efter, da »Søren Skolemester« var bleven teologisk Kandidat og Aftensangspræst i Drammen, kunde deres Bryllup holdes³.

Den, som undersøger, hvorledes Datiden i det Hele betragtede Ægteskabet, vil let finde, at man dengang i langt højere Grad end nu ansaa Ægteskab for Livets rette Maal. Derfor var det, at man tillod Mænd og fremfor alt Kvinder at indgaa Ægteskab i en mærkelig tidlig Alder; en Brud paa 14 Aar eller yngre var jo intet Særsyn. De Ægteskaber, som Hofmarskalk Grev Konrad Holck indgik — han er bekendt fra Kristian VII's vildeste Periode — kunne være et Eksempel derpaa. Holck havde ved sit letsindige og ødsle Levned bragt sig i en saadan økonomisk Stilling, at han havde Grund til at søge Forstærkning ved et godt Parti. 26 Aar gammel ægtede han den ikke fuldt 17 Aar gamle, rige Kristiane Stockfleth; hun døde 5 Dage efter Brylluppet, men efterlod ham en Formue, som han hurtigt forødede. Han friede derpaa forgæves til to fornemme udenlandske Damer, men inden et Aar var omme, skinnede paany Lykken for ham, i Maj 1769 blev den 12 Aar gamle Komtesse Juliane Sofie Danneskjold Laurvigen i de høje Herskabers Nærværelse konfirmeret i Slotskirken, og Dagen efter Konfirmationen deklareredes hendes Trolovelse med den bedaarende Hofmarskalk; fem Maaneder senere stod Brylluppet (Rantzau Ascheberg skrev: »Holck mener, at næst Gud har han den første Ret til Smaapigerne«)⁴. — Vi erfare da ogsaa, at Leop. Th. Barner til Alkestrup med sin 15aarige Brud tillige hjem-

førte hendes Lærerinde og hendes Dukke⁵, og at Professor C. A. Borchs Hustru, f. Rosenstand-Goiske, der var bleven gift 1778 16 Aar gammel, legede med Dukker endnu i sin første Barselseng⁶.

Opfattelsen af Ægteskabet som det sande Maal for Livsbanen viste sig ogsaa i den almindelige Bestæbelse efter ikke at blive »gammel Jomfru«, selv om den opnaaede Stilling som Hustru lidet stemmede med ens tidligere Forhaabninger eller Kaar, endelig deri, at naar Ægteskabet opløstes ved Ægtefællens Død eller ved Skilsmisse, den efterlevende eller fraskilte i et overvejende Antal Tilfælde søgte en ny Forbindelse, saa at Enkernes og især Enkemændenes Antal blev mindre end i Nutiden⁷. De overvejende praktiske Hensyn, som toges ved dette andet Ægteskab, førte ogsaa med sig, at der i dette ofte fandtes stor Aldersforskel mellem Ægtefællerne. Et almindelig forekommende Tilfælde, som Tidens Økonomer standhaftig ivre imod som en Forsyndelse mod Borgernes Pligt til at forøge Folkemængden, var saaledes dette, at en aldrende Gaardmandsenke tog en ganske ung Karl til Ægte, eller at en Gaardejer i Oldingealderen førte en purung Pige som Brud til sin Gaard. Eller det nye Ægteskab kunde have samme Grund, som naar den aldrende Enke efter en af Helsingørs Færgemænd giftede sig med en Sømand, der havde faret i Lauget som Færgekar, hvorved hun skaffede en udenforstaaende den eneste Mulighed for at kunne blive Medlem af det privilegerede Laug, hvor Stillingerne ellers altid gik i Arv til den ældste Færgemandssøn. Paa denne Maade blev den 23aarige smukke Karl Lorenz Justesen Færgemand, idet han ægtede Ingeborg Greis's, som var mellem 90 og 95 Aar⁸.

Man kan næsten oprøres ved at se, hvad Familier af økonomiske Hensyn fik bragt i Stand af denne Art Forbindelser. Den 79aarige Enkemand Gehejmerraad Adam Christopher Holsten til Holstenschus indgik 1796 Ægteskab med den 22aarige Komtesse Klara Charlotte Trampe. Nogle Maaneder efter Brylluppet opholdt Portrætmaler Hansen sig paa

Holstens Gaard Langesø, og han skriver: »Gehejmraaden er en gammel Nathue, for hvem man kan gøre og lade som man vil [det maa dog bemærkes, at han var en dygtig, reformivrig Godsejer]. Fruen er en særdeles god og dydig Dame, menneskekærlig, venlig og ligefrem mod alle. Hun morer sig med sine huslige Forretninger, spinder, syr, vinder Garn, ler lidt af Excellencen, naar han er altfor komisk, og spiller undertiden paa Guitar for at fordrive melankolske Griller, som hun ofte har Aarsag til at blive angreben af. Jeg talede iaftes med hende om det menneskelige Livs Foranderlighed. Ja, Hansen, sagde hun, ti Gange hellere dø, end nok engang at gennemvandre mit sidste Aars Skæbne«⁹.

I Modsætning til al denne Beregning er det værdt at høre, hvad en dygtig Husmoder og lykkelig Ægtefælle udtaler om Ægteskaber. Jeg holder ikke af de tidlige Ægteskaber — siger Grevinde Reventlow, f. Beulwitz (1792). Forældres Valg, hvor klogt det end kan være, og hvor meget det end maatte sigte til Børnenes Velfærd, er dog endnu ikke eget Valg. Jeg ønsker, at mine Døtre enten maa blive lige saa lykkelige som jeg, eller ogsaa aldrig maa blive gifte; jeg føler, at der for mig ikke kunde gives nogen Middelvej i dette Stykke. Jeg finder, at der til et fuldkommen lykkeligt Ægteskab hører ubegrænset Fortrolighed, og at man maa dele Glæde og Sorg med hinanden, fordi jeg af Erfaring véd, at dette sympatiske Fællesskab i Følelse hos ligestemte Sjæle formindsker hver Sorg og forskønner hver Glæde¹⁰.

Uagtet man tillod de tidlige Ægteskaber og disse i visse Klasser af Folket var hyppige, vilde det dog være vildledende at opfatte det som et for Befolkningen som Helhed karakteristisk Forhold. Vor Tids Haandværkssvende og Arbejdere i Fabrikker er nu i Reglen gifte, medens Svenden dengang ventede dermed, indtil han blev selvstændig, og Karle og andre Hjælpere var oftest ugifte. Bønderne giftede sig ligeledes sent. En Karl, siger Westenholz 1772, gifter sig sjældent, førend han er 30 Aar gammel, ofte er han 40

eller 50 Aar, en Pige bliver sjælden Brud, før hun er 26—28 Aar, som oftest er hun over 30 og tidt 40 Aar¹¹. Det udtales af flere Forfattere, at Godsejerne søgte at hindre, at deres Bønder indgik tidligt Ægteskab. Karlene skulde helst være 40 Aar gamle eller mere, da de efter saadan Ventetid kunde have »lagt sig noget retskaffens til bedste, hvormed de kan sætte en øde Gaard i Stand eller betale et dygtigt Fæste af en god Gaard«¹².

De angivne Forhold kunne nærmere belyses ved Hjælp af Folketællingen af 1787, hvis Opgivelser vi sammenholde med Tilstandene et Hundrede Aar senere¹³. Der fandtes i 1787 10 flere Ægteskaber for hvert Tusinde Personer end der fandtes 1890, altsaa 20 flere Ægtefæller for hvert Tusinde. Dog var der indenfor den Del af den mandlige Befolkning, der som Svende, Tyende, Soldater og lignende var uselvstændige, i Aldersklassen 20—30 Aar et forholdsvis mindre Antal gifte end hundrede Aar senere i Aldersklassen 25—30 Aar. Det er især paa de højere Alderstrin, at Forandringen viser sig; i Alderen 40—60 Aar var der dengang flere gifte, idet Enkemændene bestemt stræbte efter nyt Ægteskab, i Alderklassen over 60 Aar var en Ottendedel flere Mænd indtraadte i Ægteskab end i 1890.

De fra vor Tid afvigende Forhold maatte ogsaa virke ind paa Antallet af Fødsler. Den senere Alder, hvori Ægteskabet blev indgaaet, førte til, at Tallet af uægtfødte blev noget større. Derimod har det ikke virket til at formindske Fødselshyppigheden; der fødtes aarlig for hvert Tusind Indbyggere 33, hundrede Aar senere fødtes kun 31. Da Dødeligheden, ikke mindst ved Barselsenge, var langt større, havde Ægteskaberne kortere Varighed, men de vare mere frugtbare, Fødslerne fulgte hurtigere efter hinanden. Dødeligheden, som dengang, især i de spæde Aar, var saa langt betydeligere end nu, har i de forløbne hundrede Aar næsten tabt Halvdelen af sin Styrke.

Vi har set, at det paa mange Maader var naaet, at Mænd og Kvinder bevægede sig friere i Omgang med

hinanden. Den større Grad af Offentlighed, som Samfundslivet havde faaet, Klubberne og Foreningerne havde banet Vej derfor¹⁴. Kvinder kom dog stadig ikke paa Kaffeusene, i hvert Fald kun i Følgeskab med deres Mænd, unge Piger var paa Gaden under Ledsagelse, i Skolerne holdtes Dreng og Piger adskilte. Paa Landet var Forholdet anderledes, og det maa erindres, hvorledes den stigende Forpligtelse til at søge Almueskolen her havde bragt Piger og Dreng i en mere stadig og stærk Berøring med hinanden, da det jo var en Selvfølge, at i Skolen de to Køn kun for saa vidt kunde være adskilte, at de sad i Stuen paa forskellige Bænke. Men dernæst førte Konfirmationens Indførelse med sig, at de halvvoxne unge kom til at deltage i en fælles Undervisning, thi ikke alene paa Landet, ogsaa i Købstæderne og Hovedstaden var det fast Skik, at Piger og Dreng forberedtes af Præsten samlede. I en saadan Overgangsalder har erotiske Følelser jo let ved at opstaa, og der er da ogsaa mange Vidnesbyrd om, hvorledes Bekendtskaber, ledsagede af et uskyldigt Koketteri, blev stiftede, medens man gik til Præsten, og at mange allerede da fik et Hjærtetung eller saa den, som blev den udvalgte¹⁵.

Man nærrede dog stadig Frygt for at lade de to Køn frit mødes paa offentlige Steder. Biskop Balle havde begyndt at holde Bibellæsninger i Waisenhusets Kirke, men det blev betydet ham, at de benyttedes i løsagtigt Øjemed. Paa et Kobberstik fra den Tid ser man Bispen, staaende foran Kirkens Alter, tolke Skriften for en andægtig Forsamling, men enkelte ere optagne af Erotik; i Forgrunden lader en gammel Dame en Blændlygtes Lys falde paa et elskende Par¹⁶. Ved Ildebranden 1795 brændte Kirken, og Balle valgte da Garnisons Kirke, hvor der formentlig ingen skjulte Kroge fandtes, men han modtog et Brev fra en navngiven fornem Dame om, at der foregik skammelige Ting under Bibellæsningen, og at alle Byens Skøger her holdt Stævne. Dette var utvivlsomt en uhyre Overdrivelse, fremkaldt ved det uvante ved en saadan fri Sammenkomst; derom var da ogsaa

Balle overbevist, men han vovede ikke at fortsætte. Efter at en Snæs Personer havde meldt sig som frivillige Tilsynshavende, begyndte Balle dog Bibellæsningerne paany¹⁷.

Henrik Steffens tænkte med Glæde tilbage paa den kvindelige Ungdom i Hovedstaden i 1790erne. Der var over de unge Piger en Ro, forbundet med en stille Ynde og Blidhed, der henrev; deres Holdning var aldrig udfordrende eller opmuntrende. Jeg har aldrig kendt en By — siger han — hvor Koketteriet traadte mindre frem hos den kvindelige Ungdom, og dog forekom de mere dannede Pigers Undseelse lige overfor unge Mænd mig aldrig som Snærperi. Paa Landet var Pigerne lidt mere fri og kunde nok paa en naiv Maade spille Ynglinge alle Slags Pudser¹⁸. Hvor gerne man end vil tro, at Steffens Udtalelse om Københavnerinderne var rigtig, lader det sig ikke nægte, at ogsaa Revolutions-tidens friere Sæder mærkedes her og førte megen erotisk Legen og ogsaa Letsind og Usædelighed med sig. Af Fru Prams Breve til Olufsen under hans Udenlandsrejse midt i 1790erne høre vi derom, og man skræmmes helt ved en Udtalelse af Schack Staffeldt i hans Rejsedagbog fra den samme Tid¹⁹. Da han i Wien paa Ballerne ser Herrer og Damer fjernt fra hinanden og tavse, slaar Modsætningen til København ham, hvor Ynglinge og Piger flagre om hinanden. »Men maaske er der dér igen for fri en Omgang, thi hvor mange Piger, selv Piger af Stand, bliver dér ikke besvangrede?«

4. Hjemliv og Dragt.

For Børns Opførsel var det en Hovedregel, at de skulde vise Respekt for Forældrene, og derfor holdt disse sig i Afstand fra Børnene, saa saare de vare ude over de første Aar. I. C. Drewsen (f. 1777) kan ikke mindes, at

hans Fader eller Moder, som dog elskede deres Børn, har vist dem noget Kærtegn. Fr. Paludan-Müllers ældre Broder mindedes som en enestaaende Begivenhed, at hans Moder, som han elskede, havde taget ham paa Skødet og kælet for ham, da han en Gang havde revet Haanden paa et rustent Søm. Færgemand L. Bache kunde lege med de smaa Børn, men til den store Dreng talte han jævnlig i en barsk Sømandstone; det kom ikke af Mangel paa varme Følelser overfor ham, hvad der bedst viste sig, naar Drengen fejlede det ringeste¹.

Afstanden mellem Børnene og Forældrene var ogsaa betegnet ved, at de ved Maaltiderne maatte staa op — ligesom Tyendet og Læredrengene — medens Forældrene sad, saaledes var det til Eks. Skik hos Præsten i Kerteminde, Skolelæreren i Kolding, Skomagermesteren i Rudkøbing². Selvfølgelig maatte Børnene tie, indtil de blev spurgt.

Det lille Barn kunde endnu sige Du til sine Forældre, men dette hørte op, naar Alderen for Skolegang begyndte. Da Karsten Hauch (f. 1790) var 6 Aar gammel, blev han erklæret for at være for stor til at kunne sige Du til sine Forældre, hvad der voldte ham Taarer, især overfor Moderen; først i 1830erne bad Faderen ham om at sige Du til sig, saaledes som det var bleven Skik³. Dog var der Familier, hvor en nyere Tids Opfattelse gjorde sig gældende. H. B. Dahlerup (f. 1790) sagde saaledes Du til sin Fader; denne, der var Hospitalsforstander i Hillerød, var stærkt paavirket af Tidens nye Ideer⁴. Da Portrætmaler Hansen 1794 opholder sig hos Kammerherre Gersdorff paa Merringgaard, bliver han helt bevæget ved at se den voksne Datters inderlige og dog ærbødige Forhold til Forældrene. »Her er ogsaa den gode Maade, som jeg saa vel lider, at hun siger Du til sine Forældre, thi det maa unægtelig opvække Fortrolighed«⁵. Lars Baches Børn havde hidtil sagt Du til Forældrene, men ved at omgaas en falleret Købmands Børn lærte de at omskrive det til »søde Far«, »søde Mor«, saaledes som det derefter blev Skik hos dem, ligesom ogsaa at kysse paa

Haanden efter Maaltidet, eller naar de kom eller gik⁶. Den her omtalte Børnebetegnelse for Faderen lader os erindre Ordene i Baggensens berømte Digt »Da jeg var lille«, der saa let kunne vildlede: og sad til Hest paa bedste Faders Knæ. Det var meget almindeligt at kalde sin Fader »bedste Far«⁷.

Hvordan det religiøse Liv i Hjemmene ofte var i denne Rationalismens Tid, derpaa er Færgemand Baches Hus et Eksempel. Lars Bache gik aldrig i Kirke, han vilde ikke høre Præsternes Vrøvl og hadede dem, men han ærede Gud og udtalte aldrig et Spotteord, om han end kun i Kristus saa den overordentlig store Mand. Det forekom ikke hans Hustru passende at gaa i Kirke, naar hendes Mand ikke var med, men i Hjemmet læste hun andægtig og bevæget i Evangeliet og sang ofte Salmer⁸. Mærkeligt er det, at der mellem Præstegaard og Kirke ofte fandtes en lignende Skyhed, saa at kristelig Tale, Bøn og Sang saa sjælden hørtes i Præstens Hjem. Ingemann fortæller om Faderens falsterske Præstegaard, hvordan Moderen havde i Stilhed lært Børnene deres Morgen- og Aftenbøn, og at Bordbønnen blev læst højt af Børnene, men ellers fandtes der ingen fælles Husandagt; udenfor Kirken hørtes næsten aldrig Salmer eller Bibelsprog, hvorimod muntre Sange, Dans og selskabelig Glæde ofte genlød fra Præstegaarden⁹. Om Præstegaarden i Varde fortæller Pastor Brøndsteds Datter fem og tyve Aar senere, at det ikke var Skik at tale om Religionen, man ligesom skammede sig derved; da hun som Barn talte med den syge Kartemagerkone om aandelige Ting, svarede denne: »det har jeg og Vorherre jo mellem os selv«. I hendes Hjem blev der hverken læst Bordbøn eller Stykker af Biblen, saa lidt som nogen Morgen- eller Aftensang, Faderen kunde læse højt for dem, men mest af Holberg. Ikke heller var der Tale om Konventer eller religiøse Møder, om Fritænkere eller Sekter¹⁰.

Præstesønnen Fr. L. B. Zeuthen (1805—74) retter den ene Bebrejdelse mod sin fortræffelige Moder, en Søster til Henrik

Steffens, at hun aldrig har lært ham som Barn at bede, det forekommer ham uforstaaeligt, men han forklarer det ved, at hun ved sin Moders Død tidligt var kommen i Omgivelser, hvor der ikke var Tale derom¹¹. En Menneskealder senere høres om det samme fra Ørslev Præstegaard, Vilhelm Beck (1829—1901) havde i sin alvorlige, retskafne Faders Hjem, hvor en Ed ikke vilde blive taalt, aldrig lært at bede¹².

I denne Sammenhæng kan nævnes som et andet Vidnesbyrd om Rationalismens Indvirkning, hvad der i Aarhundredets Slutning var bleven Sædvane ved Vielser, i alt Fald i Hovedstaden, og hvorved den hellige Handling nærmest fik Karakter af en rent borgerlig Akt. Man holdt ikke Bryllup i Kirken, og med Navn af Hjemmebryllup kunde det som oftest heller ikke betegnes; Præsten kom til Stede paa et eller andet Traktørsted, som Skydebanen, Alleenberg eller Bellevue, og her blev Parret viet ved en kort og nøgtern Handling. Umiddelbart derefter eller den følgende Dag samledes man til et Bryllupsgilde i det samme Lokale eller paa et andet offentligt Sted¹³.

Hvad Kvindedragten angaar, kunde der allerede i 1780erne og især i den sidste Del af dem mærkes Bestræbelser for at gøre Klædningen naturligere. Man følte for stærkt Modens Baand, Retten til at røre sig frit i alle Forhold var begyndt at blive Løsenet, endog med Tilbøjelighed til at trodse det blufærdiges Grænser¹⁴. Foruden at man paa denne Tid efter engelsk Mønster gik over til at lade Overkjolen og Skørtet bestaa af ét Stykke (Liv og Nederdel), gjordes den hele Dragt simplere og bekvemmere. Fiskebensskørtet var allerede tidligere begyndt at vige, og Pocher (Hoftepuder) og en Udstopning bag paa bar Nederdelen ud. I et ret vittigt lille Skrift fra 1775 »Poschernes Triumpf og Fiskebensskjørternes Landflygtighed« fører Venus sin Krig igennem mod Fiskebensskørterne, og Jupiter paabyder alle at bære Pocher. Disse kunde vist iøvrigt være mere besværlige end Skørterne. Da Købmand Hammerich 1776 holdt Bryllup med en anden Handlendes Datter Jomfru Sacco, bar Bruden

en orangegul Atlaskes Kjole med saa store Pocher, at hun maatte stige sidelænds ind i Karetten, efter at først begge dens Døre vare aabnede, og da hun fik sat sig ned, stak alligevel Pocherne ud af Vinduerne¹⁵. Paa denne Tid kunde Damerne bære en Art Trøje i Lighed med Herrernes med nedfaldende Krave og derunder have Herrevest og Kalvekryds. Den tunge Frisure forlodes — Herrerne bar jo nu sædvanlig Nakkepisk — Haaret sattes op i en Toupé med Bukler ved Siden, men det var stadig pudret. Paa Hovedet bares en Straahat med bred Skygge, gerne pyntet med Fjer.

Er det nu end vist, at Moden stadig besad et skadeligt og tillige kostbart Herredømme, maatte det være betænkeligt for Regeringen at blande sig deri ved Regler og Forbud. I sine »Erklæringer« havde Stampe advaret imod, at man greb for stærkt ind i Borgernes Ordning af deres private Liv, særlig ogsaa ved saadanne Bud om Klædedragten, der drog Forskel mellem de enkelte Stænder¹⁶. Det var først i Slutningen af den Guldbergske Periode, at Regeringen ved Frgd. 20 Jan. 1783 og ved en anden, særlig for Bondestanden gældende Forordning (se S. 165) kom ind paa endog saare detaillerede Bestemmelser om, hvad man maatte eje af Guld og Sølv, hvilke Klæder man turde bære, og hvad der maatte være den højeste Pris, som de kostede.

Paa Kvindedragtens Omraade blev forbudt: alt Fløjel, alle Klædningsstykker af Brokade eller hvori Guld og Sølv var indvævet, alt, hvad der var indfattet med fremmede Stene eller Perler, udenlandske Kniplinger, Plumager, alt Pelsværk, naar det anvendtes som Bort, Garniturer, gjorte af andet end Tøjet selv, alle indførte kunstige Blomster. Silke var ikke forbudt, dog maatte Tjenestepiger kun have Kaaber og en sort Kjole af Silke, Tjenestepigerne var det ogsaa forbudt at have et Hovedsæt, der havde kostet mere end 9 Mark, og de maatte ikke have Ørenringe.

Den hele Forordning, med dens mange Undtagelser og dog ringe Hensyntagen til Særforhold, maatte det synes

uoverkommeligt at faa efterlevet, om der end var sat en Overgangstid paa to eller tre Aar. Den fik da ogsaa kun en kortvarig Virkning. Pram udtaler nogle Aar derefter i sit Værk om Klædedragten, at et af Hoffet givet Eksempel vist havde kunnet udrette lige saa meget som en Forordning. Fløjl, som var bleven forbudt ved Forordningen, blev ikke længer baaret, men det havde Hoffet ogsaa aflagt. »Derimod forbyder samme Forordning Fruentimmerne at bære Fjere, men Hoffets Damer bære alligevel Fjere, og se, alle Landets Døtre bære Fjere, Loven til Trods«¹⁷.

Iøvrigt havde Regeringen været opmærksom paa, hvorledes Pigebørn ved Konfirmationen vare besynderligen pynkede og ofte meget blottede, hvad der fæstede deres Opmærksomhed paa Pynten til Skade for Andagten, og desuden bidrog til at sætte fattige Forældre i en tyngende Udgift. Derfor bestemtes det ved Plakat af 27. Febr. 1784, at Konfirmationsdragten for alle udenfor Bondestanden kun maatte bestaa af hvidt eller sort Taft eller af linned eller uldent Tøj af disse Farver, paa Kjolen eller om Hovedet maatte kun bruges simple røde eller hvide Baand, og Halsen skulde være bedækket af et hvidt Tørklæde.

Man kan vist sige, at da Revolutionen kom og lærte Folk, at Samfundet burde beskæftige sig med andre Opgaver end disse Smaaligheder, var alle enige om at ryste den Slags Paabud af sig. Moderne fra Paris lod sig ikke afvise, og i dem havde Omvæltningen og Frigørelsen givet sig Udtryk. Især Direktorialregeringens Tid førte med sig, at Dragten omdannedes i Stil med Antikens Simpelhed i Linier og Enkelthed i Farver, Snørlivet forsvandt, Bæltstedet sattes saa højt som muligt op under Armene, og disse blottedes helt op til Skuldrene, hvad der ikke havde været kendt siden Oldtiden, Kjolen gengav nøje Legemets Former, idet alle Skørter var fjernede. Hvidt var Yndlingskulør, og Kjolens blide Hvidhed traadte end stærkere frem ved til Modsætning at have Livbaandets saavel som Haarbaandets varme eller glødende Farver, endvidere ved det Sjal med stærke Kulører

eller med brogede Borter, hvormed Damerne forstod kunstnerisk at drapere sig. Ogsaa ved Haarets fri Ordning, med Krøller eller Lokker, søgte man at efterligne Oldtidens Frisure.

5. Trolovelsens Afskaffelse. Lejermaalsbøderne ophæves. Skilsmisse ved Bevilling.

Man var i Aarhundredets midterste Del kommen bort fra Trolovelser¹. Trolovelse ved Præsten — siger Stampe 1765 — bruges ikke nu om Dage uden af Folk i den allernederste Klasse². Stampe sigter herved nærmest til København, thi paa Landet var man ikke veget fra den gamle Skik. Men Røster lod sig jævnlig høre om, at man helt skulde afskaffe Trolovelse³. Det var forvirrende og lidet tilfredsstillende, at Ægteskabet stiftedes ved en dobbelt Akt, der syntes at staa paa ret lige Trin, og hvor der efter Ritualet gjordes de samme Spørgsmaal til Personerne, ligeledes lokkede Trolovelse Folk til at begynde Samlivet inden Vielsen, endelig var det forbundet med Udgift at holde Trolovelsesgilde, saaledes som Folkeskikken mange Steder fordrerede det, hvorfor der ofte blev ansøgt om Bevilling til at lade sig vie uden Tillysning.

Kancelliet var ogsaa stemt for helt at afskaffe Trolovelse, men det indhentede dog først Erklæringer derom fra verdslige og gejstlige Embedsmænd. I Danmark gik Udtalelserne enstemmigt ud paa, at Trolovelse burde afskaffes, medens man i Norge næsten lige saa enstemmigt holdt paa den gamle Skik og Ret. Regeringen følte da Betænkelighed ved helt at fratage Trolovelsens dens kirkelige Karakter, og saaledes kom Forordningen af 19. Februar 1783 til at lyde paa, at Trolovelsesgilder ikke maatte holdes, at der skulde lyses til Ægteskab næste Søndag efter Trolovelsen, og at Vielsen skulde

finde Sted inden den 6te Søndag efter at der tredje Gang var lyst; trolovede maatte under Straf ikke flytte til hinanden og bo under samme Tag. Men endvidere gav Forordningen den vigtige Bestemmelse, at trolovede, som vare enige i at forlange Trolovelsen ophævet, kunde opnaa dette ved at indføre deres Begæring derom i Ministerialbogen; da skulde Trolovelsen være hævet og Bekendtgørelse derom læses fra Prædikestolen næste Søndag, de kunde da ikke senere uden kgl. Bevilling indgaa Trolovelse eller Ægteskab sammen.

Dette var alligevel halvgjort Gerning. Trolovelse havde endnu delvis et Skin af at stifte Ægteskab. Almuesfolk vedblev jævnlig efter Trolovelsen at flytte sammen, og Bevillinger til, at frugtsommelige Piger, hvis trolovede døde, maatte anses som Ægtehustruer, blev ofte givne. De korte Frister for Vielsen, som Forordningen satte, kunde ikke heller overholdes. Derfor androg baade Præster og Bisper om, at der helt maatte blive gjort Ende paa Trolovelse. Dette skete da ved Frdng. af 4. Jan. 1799, hvorved Trolovelser aldeles blev afskaffede, da de er i sig selv en uforøden Ceremoni og ikke sjælden er til Byrde for den arbejdende og nærende Klasse af Undersaatterne formedelst den Tidsspilde og de unødvendige Bekostninger, som derved forvoldes.

Den udvidede Adgang for Slægtninge til at indgaa Ægteskab, som Struensee havde indført, burde det Guldbergske Ministerium have opretholdt. Det var jo ret kuriøst, at det før Struensees Tid i nogle tilfældige Egne var Befolkningen tilladt, hvad der i andre Egne skulde søges Bevilling til. Paa Hjarnø var det saa almindeligt, at man giftede sig med hjemmefødte, at hele Befolkningen udgjorde én Familie; derfor var det her tilladt at gifte sig i 3dje Led uden Bevilling (5. Juni 1761). Det jyske Pottemageri bevirkede noget lignende. Kvindekønnet i Thorstrup og Horne Sogne i Ribe Stift var oplært i at forarbejde Jydepotter, Pigerne giftedes derfor sjælden uden for Sognet, hvis mandlige Befolkning næsten var nødt til at søge sig en Hustru blandt dem, naar de skulde ernære sig med deres lille Jordsmaal; samtlige Be-

boere vare derfor indbyrdes beslægtede, og de nødvendige Bevillinger tilstodes alle uformuende gratis (1762)⁴. Paa Anholt var det Næstsøskendebørn tilladt at ægte hinanden⁵.

Regeringen vilde imidlertid vende tilbage til Tilstanden før Struensees Tid, og en ekstraordinær Kommission for Finanserne udtalte, at Kongens Kasse ikke kunde undvære Indtægten ved de tidligere meddelte Bevillinger. Forordningen af 14de Dec. 1775 genindførte da i det Hele de ældre Regler. Det teologiske Fakultet var bleven hørt og havde udtalt, at ikke blot Ægteskab med Faster og Moster, som udtrykkelig nævnes i 3. Mosebog, men ogsaa det dermed ligestillede Ægteskab med Broder- eller Søsterdatter burde være forbudt. Stampe holdt derimod paa, at kun de af Gud givne Forbud skulde efterkommes, ellers kom man ind paa Fortolkninger efter et vilkaarligt Skøn, og Forordningen tillod da ogsaa, at der kunde gives Bevilling til, at en Kvinde ægtede sin Farbroder eller Morbroder⁶.

I Spørgsmaalet om Skilsmisse holdt den danske Lovgivning sig paa et mærkelig strængt og gammeldags Trin i Sammenligning med de andre protestantiske Lande. Selv danske Kirkefædre, som den liberale Niels Hemmingsen og den dogmestærke Jesper Brochmand, havde udtalt sig i mildere Aand end den, hvorefter der styredes i Danmark baade efter Frederik II.s og Kristian V.s kirkelige Lovgivning, og i andre Stater var en lempeligere Opfattelse bleven raadende, især i den senere Halvdel af det 17. Aarh. Danske Lov kender kun tre egentlige Skilsmissegrunde: Hor, længere Tids Flugt fra Hjemmet (*desertio*), Domfældelse til Landsforvisning paa Livstid eller til Fredløshed, og der var endda i disse Tilfælde sat strængere Vilkaar end til Eks. i de fleste tyske protestantiske Stater. Men var vor Lovgivning stræng og stiv, har Kongen som Kirkens Overhoved i Tidens Løb faaet en saadan Magt til at undtage fra Loven ved Bevillinger som næppe i noget andet Land.

Det tidligst kendte Eksempel paa en Skilsmisse ved kgl.

Bevilling er fra 1682. Baade under Kristian V og Frederik IV var det ikke let at opnaa Skilsmisse ved Bevilling, hverken naar der fandtes lovbestedte Skilsmissegrunde, som man kun nødig vilde have undergivet den offentlige Prøvelse ved en Domstol, eller naar Ægteskabet ønskedes opløst af andre Aarsager.

Under Kristian VI gik det helt af Brug at give Bevilling til Skilsmisse, men selv under Frederik V var det kun ganske enkelte, der blev tilstaaede. Lidt hyppigere blev de i Tiden 1770—1790, men i en Tredjedel af disse 43 Sager var der fuldt oplyste Skilsmissegrunde, saa at Parterne kun undgik Proces, og i en Fjerdedel af dem gjaldt det kun om en Forkortelse af Ventetiden. Resten drejede sig om Tilfælde, der i alt Fald i Vægt havde megen Lighed med de nævnte, og saaledes kan det siges, at Bevillinger stadig vare sjældne Undtagelser. Det er ogsaa karakteristisk, at Stampe i sine »Erklæringer« intetsteds omtaler Skilsmisse ved Bevilling, og at de heller ikke er nævnte i den juridiske Litteratur, førend Nørregaard 1784 omtaler dem i sin Privatret. Men saa kommer den franske Revolution med dens Overhugning af Baand, og fra 1790 tager i den danske Praksis Bevillingerne til med rivende Fart, saaledes at det faa Aar efter er kommet dertil, at Ægteskabers Opløsning ved Bevilling finder langt hyppigere Sted end Opløsning ved Dom.

Vi skulle nu se, hvorledes det samtidig var gaet med Bevillinger for Ægtefæller til at leve adskilte fra hinanden. Efter den katolske Kirkeret er Ægteskabet uopløseligt, men den kender en Separation af Ægtefællerne paa Livstid. Hos Protestanterne var dette ukendt, men det var dog til Eks. i tyske Lande bleven muligt, at man ved en Retskendelse kunde faa tilstaaet en midlertidig Separation (saaledes naar Hustruen blev mishandlet). Vort teologiske Fakultet havde stillet sig strængt paa det uopløselige Ægteskabs Standpunkt. Selv om Ægtefællerne uforsonlig hade hinanden, udtaler det 1737, kan hverken Skilsmisse eller Separation tillades, men man maa ved de kirkelige disciplinære Midler

bevæge dem til Bod og Bedring, og frugte de ikke, maa man anvende verdslig Straf. Dette var dog imod, hvad der havde været i Brug paa Frederik IV.s Tid, især efter 1720, da ikke helt sjældent Separation blev tilstaaet, stadig uden Tidsgrænse, og baade naar Ægtefællerne vare enige derom, og ikke enige. Under Kristian VI blev Bevillinger af denne Art sjældne, men efter hans Død gaves de hyppigt, efter 1768 var det end ikke nødvendigt, at Kongen selv underskrev dem. Men stadig var der den Forskel mellem Danmark og andre Lande, at her ikke fandtes nogen Ret til ved Rettergang og Dom at faa Separation for en vis begrænset Tid; dette var dog kendt i Hertugdømmerne og ligesaa i Sverige.

I det forannævnte betydningsfulde Aar 1790 begynder man at anerkende, at Separation igennem en vis Tid kunde give Grund til at tilstaa en endelig Skilsmisse. To Sager af denne Art var blevne forelagte Hof- og Stadsretten og Højesteret til Erklæring. Højesteret henviste til, at protestantiske Lærere i Kirkeret i Udlandet og ligesaa Kongslev i sin Privatret havde fremstillet, at naar Kristus udtalte de strænge Ord om Ægtefællers Skilsmisse, havde han derved kun haft »privat Skilsmisse« uden Statens eller Fyrstens Mellekomst for Øje. Sund Statsklogskab vilde ikke kunne bryde Staven over Skilsmisse, selv hvor alene Ægtefællernes uforsonlige Sind var Anledning dertil, kun bør man vise forsigtig Betænkksomhed ved at bevilge den og især iagttage en vis Langsomhed. Kancelliet nøjedes dog med at henstille de to Sagers Afgørelse til Kongens Godtbefindende, og Ansøgningerne blev derpaa bevilgede. Dermed var Vejen brudt, og fra nu af blev Skilsmisser saare almindelige, endog efter en kortere Frist end 3 Aar. I en enkelt Sag blev en uheldig Afgørelse truffet, idet det var paalagt Ansøgeren at betale 400 Rdl. til et offentligt Øjemed — ligesom naar der i Preussen kunde fordres »noget anseligt til Waisenhuset i Potsdam« — men herfra kom man straks bort; kun Gebyr skulde erlægges, og Ubemidlede kunde endog fritages derfor. Den hele Praksis fik en fastere Ordning ved en kgl. Resolution af 1796, der

fastslog en Separationstid af 3 Aar og paabød, at Mægling ved Øvrigheden skulde være forsøgt, inden den endelige Skilsmisse tilstodes; ønskede Parterne Ret til at indgaa nyt Ægteskab, maatte de indgive Attest om deres Vandel. Til Skilsmissebevillinger krævedes Kongens egen Underskrift, hvorimod Separationsbevillinger oprindeligt underskrevs af Kancellipræsidenten (*ad mandatum*), fra 1795 af Magistraten i København og fra 1800 af Amtmanden, dog kun hvis Ægtefællerne vare enige og Mægling forgæves var forsøgt af Øvrigheden.

Hidtil var dette bleven ordnet som et rent verdsligt Anliggende. Vistnok under Paavirkning af en Henvendelse fra Biskop Münter om, at Regeringen vilde modvirke den Letsindighed, hvormed Ægtefæller til Skade for Folkets Sædelighed opløste deres Forbindelse, paabød Regeringen ved Frdg. 18. Okt. 1811, at Mægling skulde prøves af de Vedkommendes Sjælesørger, baade naar der ansøgte om Separation og om endelig Skilsmisse, og at Attest derom skulde medfølge Ansøgningen.

Saaledes har den Bevillingspraksis uddannet sig, som nu er den raadende, og som senere kun har modtaget nogle ubetydelige Tillæg. De Principer, hvorefter det bedømmes, om et Ægteskab kan hæves, er stadig de samme som de i Tiden før 1790 anvendte, det er kun den langt stærkere Brug af Bevillingerne og den hyppige korte Frist, der udgør Forskellen⁷.

For Lejermaal d. e. legemlig Omgang, som har haft Besvangrelse til Følge, var der ved Lovene fastsat en dobbelt Straf, dels at staa aabenbart Skrifte, dels at betale Bøder. Begge Dele kunde virke saare uheldigt, og de havde, som Stampe udtaler (1761), haft langt flere, eller i det mindste langt kendeligere onde end gode Virkninger⁸. Der var allerede overgaaet Kvinden Skam ved, at hun fødte et uægte Barn, men Vanæren fik et Tillæg ved det aabenbare Skriftemaal, naar Præsten efter at have prøvet, om hun viste sand Anger, offentlig fra Prædikestolen afløste hende og derpaa tog hende

til Alters. Et stakkels fattigt Fruentimmer kunde kort efter Barselfærden bringes for Øvrigheden for at tinge om Bøderne, og hvis hun ikke kunde betale, sættes i Børnehuset eller paa anden Maade straffes paa Kroppen ved Fængsel eller Gabe-stok. Den Ret, som D. Lov gav den besvangrede uberyg-tede Kvinde, at kunne paastaa Ægteskab, var bleven be-grænset ved Frdg. 5. Marts 1734, der forlangte, at Manden skulde være 25 Aar gammel og skriftlig have forpligtet sig til at ægte Kvinden med to gode Mænds Underskrift til Vitterlighed, eller han skulde mundtlig i to gode Mænds Over-værelse tydelig have lovet hende Ægteskab, hvorhos disse Mænds Vidnesbyrd skulde være førte inden Aar og Dag. Manden havde ingen Forpligtelse til at hjælpe til Barnets Underhold, og Bøderne kunde let forringe hans Evne dertil. I Reglen til-faldt Bøderne Proprietæren — i Præstegaarden Enkekassen — og det var en offentlig Pligt at indfordre dem, hvorved der ofte vistes en Del Haardhed. Endelig var det lidet opbyggeligt, at Frdg. 29. Dec. 1696 fritog alle Underofficerer og Menige, som tjente til Lands eller Vands, for baade at staa offentlig Skrifte og at udrede Bøder, naar Lejermaal første Gang var begaaet⁹. Mænd og Kvinder af enhver Stand kunde end-videre opnaa Fritagelse for at staa aabenbart Skrifte ved en kgl. Bevilling, men for den skulde der atter betales, og der var saaledes givet de heldigere stillede en Begunstigelse.

Omsider bestemte Frdg. 8. Juni 1767, at det aabenbare Skrifte for Lejermaal skulde være ophævet, men at de skyl-dige skulde sættes 8 Dage paa Vand og Brød, medmindre de erhvervede en Bevilling til 10 Rdl., der fritog dem herfor. Dette var imod Stampes Forslag, men Kancellierne vilde ikke give Slip paa Indtægterne ved disse Bevillinger.

Struensee afskaffede Bøden for Lejermaal, men allerede en Maaned efter hans Fald indførtes den paany. Plakaten af 27. Febr. 1772 udtalte, at den tidligere Forordning ikke havde virket efter Kongens Hensigt, men tværtimod givet Anled-ning til Overtrædelse af Ærbarhed og gode Sæder og hindret Stiftelsen af Ægteskaber. Af et i det samme Aar ved offent-

lig Foranstaltning udgivet Prisskrift om Folkemængden i Bondestanden vilde dog Regeringen have kunnet se, at denne Sag havde sine mørke Sider. Husbonden faar saa mange Penge i Bøder fra de ugifte Forældre — skriver den jyske Præst Westenholz¹⁰ — at saavel de selv som deres Barn bliver forknækkede og satte tilbage. 20 Rigsdaler er en stor Kapital. Er der ej rede Penge, tager han Karlens og Kvindens Kiste og Gangklæder eller tvinger dem til at tjene og borttager deres Løn. Hvis Guldberg har haft nogen Andel i Plakaten, maa han en Del Aar senere have skiftet Anskuelse, idet han da fandt, at for saa vidt Straffene ramte ugifte Piger, var de ligefrem tyranniske¹¹. Regeringen søgte ogsaa ved enkelte Bestemmelser at nedsætte Bøden og at lade den helt bortfalde for uformuende eller naar de vedkommende giftede sig. Ved Frdg. 23. Maj 1800 § 3 opgaves den nævnte Straf paa Vand og Brød, og endelig afskaffedes Bøderne helt ved Pl. 12. Juni 1812.

Som alt sagt, paahvilede der ikke Faderen nogen Forpligtelse til at bidrage til det uægte Barns Underhold. Heri var sket en betydningsfuld Forandring ved Forordning af 14. Okt. 1763, der paalagde ham lige med Moderen at bære Omsorg for Barnets Opdragelse; efter hans Vilkaar og Formue skulde han erlægge mindst Halvdelen af Omkostningerne ved dets nødtørftige Underholdning, efter Øvrighedens Skønnende, indtil Barnets 10. Aar. Da Militære vare fritagne for Bøder for det første Gang begaaede Lejermaal, formente de, at de ogsaa maatte være fri for Pligten til at underholde Barnet, men der blev af Kancelliet svaret det danske og norske Krigsdirektorium, at her ikke var Tale om Straf, men om en Forpligtelse, som Naturens Lov paalægger alle Forældre overfor saavel ægte som uægte Børn (1765)¹². Ved Lejermaalsbødernes Ophævelse 1812 indskærper Regeringen paany Forældres Forsørgelsespligt overfor Slegfredbørn.

FJERDE BOG

Tilbageblik paa Tilstandene i det 18. Aarhundrede og Forholdene indenfor de enkelte Stænder.

1. Undervisning og Uddannelse for Kvinder.

EN Skildring af Almueundervisningens almindelige Tilstand er det sikkert ikke muligt at give; der fandtes intet, som kunde betegnes som fælles, Forholdene vare afvigende ikke blot indenfor hver enkelt Egn, men indenfor hvert Sogns Grænser¹. Der kunde være Steder, hvor Bønderne selv vare blevne enige om at bygge en Skole, holde den vedlige og lade en ustuderet Skolemester undervise i den, eller de kunde have tinget en Pige eller en Kone til at undervise Smaa-børnene eller endog ældre Børn, hvis de boede ret afsides. Degnene vare jo forpligtede til ved Katekisation at bibringe Børnene Religionskundskab, og denne udvidedes yderligere af Præsten ved Forberedelse til Konfirmationen, efter at denne var indført. Af Proprietærer og Godsejere var der paa flere Steder bleven bygget Skoler og sørget for Lærernes Underhold; der kunde nævnes flere Enker, som havde været virksomme i den Henseende. Kong Frederik IV havde ladet opføre Skolebygninger paa Ryttergodset, hvor saadant fandtes i de enkelte Landsdele, hans Søn fortsatte ad denne Vej, da han ved Frdg. 23. Jan. 1739 paabød at bygge Skoler overalt i Landet, og da han indførte Skolepligt. For Undervisningen i Læsning og Kristendom skulde der ikke betales, men de Børn, der vilde lære at skrive og regne, skulde betale et Par

Skilling om Ugen, naar de ikke var helt fattige. Imidlertid fremkom der fra Proprietærernes og fra Menighedernes Side saa mange Indsigelser mod den trufne Ordning, hvis Gennemførelse man af økonomiske Grunde fandt umulig, at Regeringen ved Plakat af 29. April 1740 ændrede Bestemmelsen derhen, at det beroede paa Proprietærens Skøn, hvor mange Skoler der skulde oprettes, og hvordan Lærerne skulde lønnes. Dermed var der bragt Forstyrrelse og Standsning ind i den hele Plan. Nogen Fremgang havde vel Almuens Undervisning faaet, men de store lokale Forskelligheder vedblev at bestaa, og Kundskaber og Læsefærdighed trivedes maaske bedst i de Egne, hvor Skoler ikke fandtes, men hvor Hjemmenes gamle Følelse af Pligten til at lade Børnene oplære havde holdt sig.

I København blev der paa Frederik IV's Tid gjort Begyndelsen til et ordnet Almueskolevæsen, hvad der højlig trængtes til, især efter Pestens Tid². Ved Bækkener foran Kirkedørene og Tavler i Kirkerne, men især ved andre frivillige Bidrag blev det muligt at oprette Skoler i de enkelte Sogne eller for Kommunen i sin Helhed. Foruden fri Undervisning kunde der i dem ogsaa gives Børnene Mad og Klæder. Undervisningen bestod i »Børnelærdom samt Regne- og Skrivekunst«; Pigerne lærte tillige at sy og spinde. Dette sidste var dog betinget af Barnets Flid. Pigebørnene i Vor Frue fattige Skole kunde saaledes ikke faa Undervisning i Haandarbejde, naar de ikke kunde Skriftstederne (1718), eller naar de ikke kunde læse udenad Katekismi egne Ord og svare paa Spørgsmaal om Budene, Skabelsen osv. (1756). Læremødrene i denne Skole skulde være ugifte og i en Alder af 40 Aar eller derover. Det var paalagt dem at holde Pigebørnene til Tugt i Lader og Adfærd, til Nethed og Renhed i deres Klæder, »saasom Kvindekønnet ikke alene selv bør være renlige, men maa og desforuden holde Mandkønnet rene«. Det skulde paases, at Drengene ikke kom sammen med Pigebørnene, heller ikke udenfor Skoletiden »for at drive Abespil eller andre Usømmeligheder«. Det var dog ingenlunde altid muligt at give Undervisningen for Piger i et særligt Værelse; i Helligaands-

kirkes Skole maatte man nøjes med at anbringe et Gitter mellem dem og Drengene. Først 1799, da det kommunale Skolevæsen blev ordnet som en Del af Fattigvæsenet, blev det bestemt, at Drengene og Piger skulde have Timer og Værelser hver for sig, og at snarest mulig særlige Skoler for hvert Køn skulde indrettes. Dette Program blev paa Grund af de store Udgifter derved og Tidens Vanskelighed kun i ringe Grad gennemført.

Overfor alle andre Skoler i København var det ved Forordning af 12. Juni 1716 bestemt, at Kvinder, som allerede havde nedsat sig som Skoleholdere, kunde vedblive dermed, naar de af Præsterne var overhørte og godkendte af Øvrigheden, men at for Fremtiden Kvinder »ikke lettelig« kunde antages som Skoleholdere for andre end Piger og for Drengebørn under 4 Aar. Dog kunde i en Skole for Drengene og Piger Skolemesterens Hustru, naar hun var kyndig i Guds Ord og overhørt af Præsten, undervise Pigebørnene i Guds frygt i et særligt Kammer. Det var iøvrigt ikke forlangt, at Drengene og Piger skulde sidde i særskilte Værelser, men de maatte i hvert Fald ikke sidde blandt hverandre eller paa Bænk sammen. Drengene skulde sidde paa den ene, Pigerne paa den anden Side af Skolestuen.

For os i Nutiden, der i saa væsentlig Grad ved at danne Foreninger eller Selskaber enten hjælpe med til Samfundsforhold eller søge et personligt Udbytte, er det vanskeligt at forstaa en Tid, da saadant saa lidet kendtes, naar man da bortser fra Klubberne. Desto større Opmærksomhed vække de enkelte Eksempler paa Sammenslutning i Foreninger, der dog fandtes. Man ser saaledes Forsøg paa ad denne Vej at skabe Skoler eller Undervisningsanstalter for Pigebørn.

En saadan Sammenslutning var det, da Kammerherreinde Louise v. Plessen, der senere blev Overhofmesterinde hos Karoline Mathilde, formaaede en Del andre af Hoffets og Stadens fornemste Damer, ialt 25, til at forene sig om at oprette og understøtte en Opdragelsesanstalt paa Kristianshavn, der tillige modtog en betydelig Hjælp af Prinsesse Charlotte

Amalie, Frederik IV's Datter (1755). Den optog fattige Pigebørn og underholdt dem fra det fyldte 4. til det 15. Aar, de fik Bolig, Kost og Klæder og lærte at læse, skrive og regne, de undervistes i Kristendom og dernæst i al Slags Haandarbejde. Hensigten var især at uddanne dem til dygtige Tjenesstepiger. Ogsaa andre Børn kunde mod Betaling blive optagne som Kostbørn i Anstalten. Den begyndte med 25 Børn, men havde 1767 120 Børn; da var Fagene, hvori der vejleledes, blevne udvidede med Spinding og med Illuminering (af Flora Danica)³.

Da Kronprins Frederik skulde holde Bryllup med Marie Sofie Frederikke (1790), fandt den virksomme Samfundsvæn, Revisor ved Tallotheriet Emm. Balling, at den glædelige Begivenhed burde give Landets Døtre Anledning til at yde et lille Offer af deres Sparebøsser eller Pyntepenge; naar blot 100 Piger vilde give 1 Rdl. aarlig, kunde 10 fattige Pigebørn faa fri Skolegang. Hans Opfordring fandt saadan Tilslutning, at han ved Brudeparrets Indtog kunde meddele, at Stiftelsen var sikret. Det søsterlige Velgørenhedsselskab aabnede saaledes ved Nytaar 1791 en Skole med 10 Elever. Selskabets Medlemmer skulde være ugifte Kvinder, dog kunde de vedblive at være Medlemmer, naar de giftede sig; først 1799 fandt man det rigtigt ogsaa at optage gifte, og Medlems-tallet steg da til henimod 1000. Men med det lille Kontingent (det forhøjedes 1811 til 1½ Rdl., 1818 til 2 Rdl.) kunde Skolen jo ikke blive stor (1801: 25 Elever). I Skolen fik Børn af ubemidlede Forældre af Middelstanden fri Undervisning fra det 10. Aar til Konfirmationen, delvis Hjælp med Klæder og andre Fornødenheder, endvidere Udstyr til Konfirmationen og mulig Hjælp til videre Uddannelse. Betegnende for, hvad der ansaas for fornødent ved disse ældre Organisationer. er det, at Medlemmerne oprindeligt — det samme var Tilfældet ved Skolen paa Kristianshavn — var medbestemmende ved, hvem der optoges i Skolen. Grupper paa 10 Medlemmer, senere paa 40, 50, valgte hver sit Barn; først ved en nyere Ordning er dette overgaaet til den samlede

Direktion. Selskabet bestaar endnu og underholder en Skole med Fripladser (i St. Kannikestræde)⁴.

En bekendt Filantrop paa denne Tid var Hof- og Stadsratsassessor J. H. Bärens (han var Søn af Malerinden, jfr. S. 111). Han havde arbejdet fortrinlig for en bedre Ordning af Fattigvæsenet i København, han omfattede ogsaa Skolevæsenet med stor Interesse. Med egne Midler og med Bistand af andre oprettede han en Undervisningsanstalt for Piger, som var Børn af Embedsmænd (1804), nogle Timer om Ugen gav han her selv Undervisning uden Betaling, fordi han vilde »ved Erfaringer berigtige eller bekræfte sine Ideer om Kvindekønnets hensigtsmæssige Uddannelse«. For Kunstfid, for Udbredelse af Sans for Sang og Musik var han ligeledes virksom, og det var paa hans Foranledning, at det Wærnske Institut blev stiftet⁵.

Martha Haslef, Datter af en rig Købmand i Kristiania, havde været gift med den fortjente Embedsmand Generalkrigskommissær Morten Wærn af jysk Slægt; fra 1781 var de bosatte i København. Wærn døde 1796 og havde indsat sin Enke til Universalarving. Hun bestemte ved sit Testamente, at en stor Del af hendes Formue skulde anvendes til Oprettelse af det Institut, som to Aar efter hendes Død (1812) traadte i Virksomhed, »Det Wærnske Opdragelses- og Undervisningsinstitut for fattige Pigebørn af Borgerstanden«. Eleverne skulde undervises i Borgerskolens Fag og dernæst dygtiggøres i Madlavning og Husgerning; de, som optoges, skulde være Døtre af fattige Borgere i Kristiania eller København eller Døtre af afdøde civile eller gejstlige Embedsmænd i de to Riger. Institutet var beregnet paa Pigebørn, der kom til at indtage jævner Stillinger i Samfundet, og det har virket i Stifterindens Aand og i udvidet Skikkelse gennem de forløbne hundrede Aar; kun er den stærke Vægt, der lagdes paa Husholdningen, traadt noget tilbage, da i den nyeste Tid unge Piger i saa stort et Tal gaa over i Kontorpladser eller lignende Stillinger⁶.

Holberg fortæller i Anden Sang af »Peder Paars« om

Gunnild, denne ærlige, meget gamle Kvinde, der krumpen gik med Krykker, »hun Børen lærte og en Puge-Skole holdte«. Men Per Degn var ikke Kærtingen god, »det, Degnen sagde, mod mit *jus docendi* er, og at hun deri gaar mit Degne-Amt for nær«, dog mente Folk, at Gunnild var nok saa dygtig som Degnen. Saadanne Pogeskoler fandt man rundt om i det hele Land, og meget ofte var det ældre Koner, som holdt dem, de havde indtil langt ind i det 19. Aarh. en ret ensartet Karakter. Vi kan som et Eksempel nævne den Skole i Helsingør, hvori H. Steffens (f. 1773) sattes. Drengene og Pigerne fra alle Samfundsklasser var samlede i et Tal af næsten halv Hundrede i én Stue. Først maatte Drengene vise deres Hænder frem for den lille, tørre Mand, Pigerne deres for den bydende, store Kone, og vare Hænderne ikke vaskede, vankede der Smæk af Linealen⁷. En Snes Aar senere bliver en Skole i den samme By hos »Madammen bag Kirken« skildret saaledes. Lars Baches Søn, som gik i sit 5. Aar, mødte med en ny Skammel i Haanden. Den gamle Matrone, der bar en stor hvid Kappe med brede Strimler, sad i en Lænestol foran et lille Bord, hvorpaa der blandt andet laa et Ris saa stort som en lille Kost. Eleverne var mest Piger, de sad rundt i Stuen hver paa sin lave Skammel, nogle læsende højt, andre syende⁸. Af de mange Skildringer af saadanne Pogeskoler ser man, at de lignede hinanden, hvor de saa fandtes, i København, i Købstæderne eller paa Landet; man lægger Mærke til den tidlige Alder, hvori Børnene sendes i Skole, og dernæst den høje Alder hos Skoleholderen samt de ringe Fordringer om Dannelse, som stilledes. Hvad man tog til Takke med i den Henseende, er næsten forbavsende, da mange af Børnene kom fra gode Hjem, en Underofficer, en Sømand, en forhutlet Student, en aldrende Kone eller Enke, der maaske talte et gebrokkent Dansk, toges for gode.

Maaske der i det næste Slægtled blev taget lidt mere Hensyn til Skoleholderskens moralske Soliditet, men næppe i stærkere Grad til den boglige Dygtighed. Bruun Juul Fog (f. 1819), den senere Biskop, blev fire Aar gammel sat i en

Skole i Stege hos Madam Gregorius. Hver Dag blev Børnene stillede op ved hendes Stol med deres Smørrebrød, og hun udtog det bedste Stykke af hvert Barns medbragte Mad som sin Del. Forældrene sørgede derfor for, at der altid fandtes et saadant fint Stykke. Efter et Aars Forløb erklærede Drengen, at han vilde ud af Skolen, da Madammen »kan kun læse i sin egen Bog, men jeg kan læse enhver Bog«⁹.

De Familier, der ønskede, at deres Døtre skulde have en mere omfattende Undervisning, særlig i fremmede Sprog, sendte dem til de Anstalter eller Hjem, der fandtes i København og i flere Provinsbyer, saaledes Nyborg, og som under en dygtig Kvindes Styrelse havde vundet Anseelse¹⁰.

I 1780erne, da man var ivrig for at bringe Borgerne til at leve tarveligt og sparsommeligt, stiftedes der i København et Selskab for Borgerdyd, af hvis Lovregler enkelte kunne bringe os til at smile (ingen maa bære to Ure, have en Sal eller Stue blot til Stads, holde Bal efter Midnat eller køre til Dyrehaven i Kildetiden)¹¹. Heldigvis paatog Selskabet sig en Opgave, hvortil der var stor Trang; det stiftede Borgerdydskolen, med Undervisning baade for studerende og andre (1787). Allerede Aaret før havde Efterslægtsselskabet oprettet en højere Realskole. Det var paa Tide, at der ogsaa tænktes paa en vel indrettet Skole for Pigebørn, og 1791 anlagdes en saadan i Klareboderne af Selskabet for Døtreskolen, en lignende Skole blev oprettet 1799 paa Kristianshavn. Endvidere havde Hoffet stiftet »Indføds-Skolen«, hvis Elever især vare Døtre af Militære; paa Kulturvet holdt Md. Thonboe en højere Pigeskole. Oplysningens Tidsalder gav sig saaledes tydelig nok tilkende. 1801 fandtes der i København 25 Læreanstalter for Piger, foruden 3 Skoler, hvori baade Dreng og Piger undervistes. I Byens Pigeskoler virkede ialt 39 Lærere og 46 Lærere. Kun Halvdelen af Stadens Børn i en Alder af 7—14 Aar søgte dog til Skolerne.

Om Skolerne for Piger gælder det samme som om Drengeskolerne, at man tilsyneladende lagde i højere Grad Vægt paa en mangesidig, end paa en grundig Uddannelse. Der

undervistes saaledes i »Døtreskolen« i over 20 Fag; foruden i de fra Almueskolen kendte Fag i 3 fremmede Sprog, Historie, Geografi og Naturhistorie, fremdeles i Tegning og mange Arter af kvindeligt Haandarbejde, Blomstertilvirkning efter Naturen, Fruentimmernetheder og Dans¹².

Endelig var det almindeligt i mere velstaaende Familier at have en Huslærerinde, der ofte kunde være en Udlænding; deres Titel var gerne Mademoiselle. Portrætmaler Hans Hansen (Maleren Konstantin Hansens Fader), som i Aarene 1793—97 rejste rundt om i Landets forskellige Provinser og som paa Herregaarde og i højere Embedsmænds Huse malede Portræter, synes at have truffet en hel Type af Mamseller, Huslærerinder og Selskabsdamer. Han fandt i Huset hos Stiftamtmand Kammerherre Schøsted paa Rydhave »en Mamsel, som skal være et af de lærdeste Fruentimre, der nogen Tid har eksisteret i Verden«; hun forstod Græsk og Hebraisk, foruden at Fransk og Latin var for hende som et Smørrebrød. Hun var eksemplarisk af Karakter, men af Væsen i højeste Grad pedantisk og stiv, og hun forsømte ganske det udvortes. Hos Kammerherre Gersdorff i Horsens traf han en Jomfru Amberg; hun var vist fra Hamborg, men talte godt Dansk, og hun havde det tilfælles med alle Française, at hun var lærd, hvorfor hun trods sine dejlige Øjne var lidt ejendommelig. Paa en fynsk Herregaard er han sammen med en Mamsel eller Selskabsdame, der er stiv som en Pind: »Jeg gad dog vide, hvorfor alle Mamseller ere saa stive«¹³.

2. Piger og Koner i Bondestanden.

Bøndernes Døtre havde aldrig været vornede eller stavnsbundne. Ifølge Frdg. 19. Februar 1701 skulde den Pige, som forlod sin Tjeneste, især naar hun drog bort fra Sognet, have et af Præsten underskrevet Pas, hvorpaa hendes Husbond foroven havde skrevet sin Tilladelse til Flytningen, men dette var en Bestemmelse, som til Eks. ogsaa gjaldt for en Haandværksmands Datter i Byerne. Passet skulde skrives paa stemplet Papir til 12 Sk. (for en Karl var det 24 Sk.), men det kunde ikke nægtes hende, og Manglen af Pas foranledigede ikke, at hun søgtes tilbage eller at hun udvistes fra sit nye Opholdssted, det kunde kun volde hende Vanskeligheder, naar hun vilde gaa til Guds Bord, da Præsterne skulde paase, at hun havde Pas.

Biskop Wøldike i Viborg fremdrog i en Skrivelse til Kongen de Vanskeligheder, som Tjenestefolk af denne Grund havde ved at komme til Alters, og da Regeringen lod indhente Erklæringer herover hos de Deputerede ved Sessionerne i de enkelte Landsdele, viste det sig, at i alt Fald i Nørrejylland Husbonderne mente sig berettigede til at nægte Pigerne Pas, medens de sønderjyske Deputerede vare klare over, at dette var mod Loven. Et kgl. Reskript af 7. Decbr. 1742 indskærpede da, at der med Hensyn til Kvindekønnet skulde forholdes efter D. L. 3—19, hvis Artikel 9—11 udtaler, at Tyendet efter lovlig Opsigelse frit kan forlade sin Tjeneste. Men dette Reskript bestemte tillige, at Husbonden kunde give en Karl en Følgeseddel paa slet (ustemplet) Papir, der tillod denne midlertidig at søge Tjeneste andensteds, saaledes at Husbonden kunde kalde ham tilbage, efter at han var lovlig opsagt fra sin nye Tjeneste. Nogle Præster begyndte da at give Piger lignende Følgesedler paa ustemplet Papir, medens andre fandt, at Loven ikke gav Hjemmel dertil. Biskop Brodersen i Aalborg indsaa, at der i saadanne Følgesedler, som jo forudsatte Stavnsbaand, laa en Fare for Kvindekønnets

Stilling, han skrev derom til Stiftamtmanden og denne atter til Regeringen. Der kunde paa den Tid saa meget lettere opstaa Misforstaaelse, som en Forordning (1762) netop da forbød Kvinder at forlade Landet¹.

Denne Sag forelagdes Generalprokurøren, og Stampe skrev da herom en af sine skønne og klare Erklæringer. Han vidste vel, at der i Provinserne og især i Jylland var udbredt et Rygte, at nu skulde ogsaa Bøndernes Døtre bindes til Stavnen, og at adskillige Proprietærer havde taget Anledning til at nægte Bønderpiger Pas. Men Stavnsbaandet var indført af Hensyn til Landmilitzen, og Kvindekønnet »brugtes jo ikke til at rekrutere Militzen«. Kvinden i Danmark hverken er eller har nogensinde været bunden enten ved Vornedskab eller Stavnspligt, og de af Loven tilladte Følgesedler havde kun den stavnsbundne for Øje. Det vilde være den største Hindring for Befolkningens Tilvækst, om man gav Proprietærer en saadan Ret overfor Kvinden, som ingen Grund har i vor Forfatning. »Jeg tænker, at nogle Snese og maaske hundrede Giftermaal aarlig blive hindrede ved den Rettighed, som Proprietæerne have over deres Bønderkarle«; udstraktes den ogsaa til Kvindekønnet, vilde Virkningen blive endnu mere følelig. Kancelliet tilskrev derpaa Stiftamtmanden og Bispen i Overensstemmelse med Stampes Erklæring, at Følgesedler ikke ere anvendelige paa andre end stavnsbundne, og at ingen Husbond kan nægte Kvindfolkene Pas².

Der har saaledes til enkelte Tider og af forskellige Grunde været Bestræbelser fremme for at hindre Piger i at flytte; man har nægtet dem det Pas, som de kunde forlange, eller man har ladet sig betale for at udstede det. Man kendte jo ogsaa Regeringens Bestræbelse for at standse utidig Flyttelyst hos Bønderne. Derimod findes der sikkert intet Eksempel paa, at en Pige, som var flyttet uden Pas, er ved Proces søgt tilbage.

Ifølge den nævnte Frdg. 2. April 1762 kunde ugifte og ledige Kvinder ikke rejse ud af Riget, medmindre de havde et Pas, der viste, at de havde en lovlig og billig Aarsag til

at drage bort. Efter Stampes Opfattelse er denne Forordning »nyttig og billig«; den angiver selv, hvorfor den blev udstedt, idet det baade paa Landet og i Købstæderne kunde være vanskeligt at faa kvindeligt Tyende, hvortil Grunden ogsaa var, at mange Kvinder sad paa egen Haand uden at tage stadig Tjeneste, idet de foregav, at de ernærede sig ved at sy og spinde, men i Virkeligheden levede i Lediggang. Den indskærper derfor Bestemmelsen i D. L. 3—19—16 om, at Overøvrigheden skal lade saadanne ledige Piger tiltale, og at de efter Omstændighederne skal dømmes til Tugthuset (Arbejds-
huset). To Aar senere fik Stavnsbaandet for Karlene sin sidste Udvidelse (1764); der var hørt Røster om, at der ogsaa burde paalægges Bønderpiger Pligt til at forblive indtil op i Tyveaarsalderen paa det Gods, hvor de vare fødte, men derpaa vilde Regeringen dog ikke gaa ind³.

Bønderpigerne levede altsaa ikke direkte under nogen Ufrihed, men indirekte kunde de dog i høj Grad mærke Stavnsbaandet, da det efter Landmilitsens Oprettelse var befalet (1734), at ingen Landsoldat kunde gifte sig uden med Proprietærens Samtykke. Saaledes kunde Proprietæren vilkaarlig hindre et Giftermaal, han benyttede sig maaske til enkelte Tider ikke af sin Magt — 1738 siges over Halvdelen af Landsoldaterne at være gifte — men først 1764 fik Landsoldaterne Ret til at gifte sig, kun maatte de ikke medtage deres Koner ved Regimentet. Og vist er det, at Proprietærerne ofte blev beskyldte for at hindre Karle, hvad enten de vare indrullerede eller ikke, i at indgaa Ægteskab i en tidlig Alder (S. 135)⁴.

Men saa kom Landboreformerne med deres store og dristige Omdannelser. Udflytningen, Udparcelleringen og Letheden ved at faa Jord at købe førte til, at talrige mindre Ejendomme opstod — Husmandsklassen steg i en halv Snes Aar med over Hundred Tusind Personer — og derved blev en Mængde nye Ægteskaber mulige. Hver enkelt Bonde var bleven sat i en friere Stilling; uhæmmet af Bylaget kunde han holde sit Jordbrug i Drift, og hans hele Husholdning fik en mere selvstændig Karakter. Hustruen eller Malkepigen skulde

heller ikke have Dagen optaget af de lange besværlige Vandringer til fjerne Malkesteder, hvor de møjsommeligt maatte oplede Kørerne⁵.

Af Piger og Koner var der paa mange Steder krævet et betydeligt Arbejde. Hoveriet var paa ingen Maade den haardeste Gerning; det var vel bekendt, at hvad der udførtes som Hoveri, gik lindt og sløjt, baade for Karle og Koner. Men ved Bondens eget Arbejde maatte Piger og Koner tage stærkt fat. Det anføres fra Herrederne ved Kolding (o. 1700), at Tjenestepigerne ofte kørte baade Plov, Harve og Møgvogn⁶, og paa Læsø var Kvinderne saa godt som ene om Agerdyrkingen; om Foraaret behandlede de Jorden med Spaden, om Efteraaret pløjede de med 14—16 Heste for den tunge Plov⁷.

En ejendommelig Gruppe udgjorde de vestjyske Pottepiger. Gaardmænd saavel som Husmænd lejede Piger, som var oplærte i at lave Potter, til at arbejde for sig; Arbejdet krævede ikke saa lidt Færdighed. De fik frit Ophold og en vis Andel i Fortjenesten. Efter at Pigerne med deres bare Fødder havde æltet Leret, der var opbevaret Vinteren over, anbragte de en Klump Ler paa et over deres Skød liggende halvmaaneformet Brædt (Grydefjælen) og tildannede Karret paa fri Haand. En saadan Grydepige kunde gøre indtil 3 Snese af disse sorte Potter paa en Dag. Saa kørte Bonden (Grydemanden, Pottemanden) med sin Vare vidt om i Landet, ja langt Syd paa, baade hinsides Kongeaaen og Elben⁸.

I den Guldbergske Periode var der ivrige Bestræbelser fremme for at lære Befolkningen at spinde Hør, Uld eller Bomuld og at faa Spinderier i Gang. I Næstved stiftedes »Det patriotiske Selskab« med det Formaal at anlægge Linnedspinderier og at udbrede Høravlen i Landet, det leverede Inventar, lønnede Lærerinden og betalte Børnene Spindeløn. Lærerinden skulde tillige tage sig af Børnenes Opdragelse, fortælle dem lærerige Ting og synge med dem; der udkom da ogsaa Visebøger og i dem særlige Spindeviser. Regeringen tog sig ogsaa af denne Sag og lønnede Lærerinder; baade i flere

Købstæder og paa Landet oprettedes der Spindeskoler, men de gik efterhaanden over til at blive Skoler i kvindeligt Haandarbejde⁹. Som Eksempel paa, hvordan Kvinders Industri i denne og den følgende Tid blev paaskønnet, kan nævnes, at Bondekonen Ane Marie Jensdatter af Vester Skjærninge 1795 blev offentlig belønnet for at have forfærdiget 900 af de malede og ferniserede Solhatte af Pap, hvormed den fynske Bondekarl sædvanlig gjorde sin Kæreste den første Present¹⁰.

Westenholz udtaler sig i sit Prisskrift om Bondestanden (1772) ikke gunstigt om, at Bønderpiger søger Tjeneste i Herskabs-huse. Barnepiger, Stue- og Vaskepiger — siger han¹¹ — due sjælden til Bondekoner; de er blevne altfor kræsne til at ville ægte en ærlig Bondemand, og ingen fornuftig Bondemand tager dem til Hustru. Dette er dog vistnok for strænge Ord, men Tjenesten som Amme havde i flere Henseender betænkkelige Sider for Bondestanden. Rousseau havde ganske vist lært, at Mødre selv burde amme deres Børn, og nogen Fremgang i denne Henseende mærkedes vel ogsaa her i Landet. Men Ammer vedblev dog stadig at benyttes, og de toges som oftest fra Landet, selv om der var en Tid, da man stærkt benyttede Ammer fra Byerne¹². For disse Koner eller Piger fra Landet var det altid en tvivlsom Fordel at blive Amme, og Ulemperne mærkedes især i Hovedstadens Nærhed, Hedeboegnen. Junge klager i sin »Nordsjællandske Almue« over, at Bondekoner tage sig Plads som Ammer i Hovedstaden¹³. De forsømme for Vindings Skyld deres eget Barn, og de vende laskede, forvænte og magelige tilbage til deres Hytte, ikke mere skikkede for Landet. Man kan straks i et Hus paa den hyppigt anvendte Kaffekedel mærke, at Moderen har været Amme. Hvordan Følelsen af at have sveget sit eget Barn ogsaa paa de Tider kunde komme frem, bliver levende belyst ved Fru Heibergs klassiske Oplevelse i Hellebæk, da den gamle værkbrudne, men sjælefine Ane fortalte hende, hvordan hun som ung Kone havde svigtet sin egen Søn for at tage Plads som Amme paa Herregaarden; hun

havde da svoret, at Sønnen aldrig i Livet skulde kalde hende Mor, han skulde kun kalde hende Ane¹⁴.

Bonden i Danmark (dog ej han alene, men ogsaa andre) gifter sig ej af Kærlighed, det anses for Ungdoms Daarlighed, siger Westenholz¹⁵. Pengehensynet er mangan Gang det bestemmende, og Midler anses i det Hele for en Hovedsag; i hvert Fald spørger Bonden altid efter, hvad Bruden kan medbringe. Om den nordsjællandske Landalmue vidner Junge¹⁶ (1798), at den ikke ser efter det glimrende, men efter det varige, thi Bonden maa have en Medhjælperinde i sin Hustru; ogsaa dér kan der findes unge Mænd, som frier til en Gaard, uanset at dens Ejerinde efter sin Alder kunde være deres Moder. Det er foran omtalt (S. 133), hvorledes alle de Forfattere, der skrive om Bondestandens Opkomst, dadle den almindelige Skik, at gamle Enker toge unge Karle til Ægte, hvad der ansaas for en af Grundene til, at Folkemængden saa lidt tiltog. I Danske Atlas (1763) klager Pontoppidan over, at en gammel Gaardmandsenke og en Haandværksmands Enke i Købstaden, naar hun er langt over sine Børneaar, gifter sig med en ung Karl, der ægter hende uden Kærlighed og alene for Gaardfæstets eller Haandværkslaugets Skyld, »lever siden gemenlig misfornøjet i et absolut ufrugtbart Ægteskab, undrages fra en yngre Brud, fristes maaske til syndige Afveje, men, ihvor det gaar, berøver Fædrelandet sin Affødning«¹⁷.

Bondepigernes Dragt bliver berømmet af alle. Den viser os Figuren paa det fordelagtigste — siger Pram¹⁸ — Armene ere passelig blottede, Fødderne ligesaa, Kjolen er maadelig snørt og holder Livet rankt. »Vor Skueplads har næppe vist nogen tækkeligere Dragt end en dansk Bondepiges. Jeg har hørt ægte kunstforstandige at have været af samme Mening«. Kun Hovedets Pynt mishager ham, den er tung, indsnærende, for meget varmende og laver en døsigt Hjerne, og saa skjuler den Kønnets sandeste Prydelse, det smukke blonde Haar, som er Nationen eget.

Bondekarlenes Dragt fandt Pram kluntet og plump, og han dadler især Klædningsstykkernes Antal og Tyngde, hvad der

gør Bonden saa lidt adræt. Han finder iøvrigt, at ogsaa Kvinderne i Bondestanden klæde sig for tungt, »adskillige Lag af Vadmel's Skørter give Lænderne en stor Byrde at slæbe paa«. I denne sidste Henseende skulde ikke Regeringens Forordning om Overdaadigheds Indskrænkning i Bondestanden (12. Marts 1783) bringe nogen Hjælp. Det blev forbudt, at man bar Klæder af andet end hjemmegjort Tøj (Vadmel, Værken og lign.), dog maatte Bonden have en Trøje eller Vest af Kramtøj. Kvinder maatte ikke have Trøjer, Skørter eller Tørklæder af Silke, kun en Silkehue tillodes, og de kunde have Trøje og Skørt af Kramtøj.

Yndlingsfarverne hos Almuen og maaske hos Befolkningen i det Hele synes Rødt og Grønt at være. Udlændingene lagde Mærke dertil. Svenskeren Lidén optegner paa sin Rejse 1768, at i København ere Rødt og Mineralgrønt Yndlingsfarver, saa at de fleste Folk af Stand var klædte deri¹⁹. Tysskeren Küttner bemærker paa sin Rejse 1798, at flere Landboere bære Grønt, men hos andre, og det er de fleste, er den røde Farve den herskende; han finder det røde, tætsiddende, strikkede eller vævede Korset, som Bøndernes Piger og Koner bære, meget tiltalende²⁰.

For at give et Indblik i Kvindernes Gerning i Bondestanden paa de Tider skal her hidsættes, hvad den nidkære Emm. Balling udtaler herom. Han havde vundet Landhusholdningsselskabets første Sølvmedaille for et Skrift »Husmoderen eller den værdige Landbokvinde« (1792), der udkom i et Par Oplag. Han tiltalte deri de kære Koner og Piger af den agtbare Bondestand med venligt formanende og med vejledende Ord. Kan I barestens komme saa vidt, at I kunne rive Eder løs fra alle Fordomme, fra gamle, indgroede Meninger og Vaner! Balling fortalte som et Forbillede om Bondekonen Marthes Vandel. Hun vilde have Renlighed og Orden i sine Stuer og sørge for, at der kom frisk Luft i Værelserne, og at de fyldtes af god Lugt, hvorfor hun havde efter Aarstiden i Vinduerne Viol eller Bukkar eller i Lerpotter Roser og Lavendler, Krusemynt og Ambra. Hendes Linned var gemt i det rummelige

Skab, og der var en særlig Kiste til at lægge Skidentøj i. Hun lærte Tjenestepigerne, at Linned ikke maa bæres for længe, da man saa aldrig ved Vasken fik Grund i det og Tøjet fik Skam af den megen Gniden. Naar ellers hos Bønder Køkkenet oftest ser ud som en Svinesti, holdt hun det i Orden; her turde Gaardens Kreaturer ikke komme ind, men alting maatte være, som det var blæst. Sine Børn pakkede hun ikke ind i Bylter af Klæder og gjorde Bomsakker af dem, hun lod dem daglig skylle deres Mund med Vand, og hun lærte dem at være gode mod Dyrene. Naar Pigebørnene vare i deres 6. Aar, bleve de sendte i Skole, og Skoleholderkonen lærte dem at sy og strikke; for dette fik hun en lille aarlig Understøttelse af Herskabet og desuden af Faderen i Skilling ugentlig for hver Datter. Men for Resten sørgede Marthe for, at Pigebørnene ogsaa lærte at væve og at farve, at slagte og at avle Bier. Marthe vidste vel, at hendes Mand var hendes Husbond og Husets Fader, men derfor kunde hun godt gøre fornuftige Indvendinger mod hans Bestemmelser og paa en saadan Maade, at han ikke kunde stødes derved. Meget af Husets Ordning og Indretning var netop udsprunget af Marthes Eftertanke, men dog hed det alle Tider: det er Faders Vilje.

3. Haandværkere, Købmænd og andre Borgere. Soldater og Tyende.

Indenfor Haandværkerstanden fandtes der Regler, der næsten virkede som et Bud om Cølibat. Mestre kunde gifte sig eller, rettere sagt, det var næsten en Pligt for Mesteren at gifte sig, foruden at Værkstedsforholdene og Stillingen til Svende og Drengene gjorde dette omtrent til en Nødvendighed. Derimod maatte i de fleste Laug Svendene ikke gifte sig. I

enkelte Fag, som hos Stenhuggere og Murere, blev det kun forlangt, at de først havde rejst udenlands i to Aar. Indenfor Murerlauget og Tømmerlauget fandtes der gifte Svende, hvad der stod i Forbindelse med, at disse Virksomheder ofte blev drevne i det Store, saa at Mesteren ikke lod Svende faa Bolig og Underhold hos sig, ligesom der for mange af Svendene ikke kunde være Udsigt til, at de naaede ud over Svendestillingen. Det var dog ikke vel set, og i Tømmerlauget klages der 1714 over, at det er uzünftigt og mod Haandværksgewohnheit, saa at Svende herfra ikke ville blive holdte for gyldige i Tyskland. Naar vi bortse fra disse Laug, er det en Hovedregel, at Lauget ikke taalte gifte Svende; Mesteren maatte ikke antage saadanne Wifver-Karle, som vil hindre fremmede kommende Svende i at faa Arbejde og gøre de herværende Svende afspænstige fra Lauget. Denne Regel gælder saaledes Blytækkerne, Hjulmændene, Smedene, Blikkenslagerne og Glarmestrene.

Ved et Reskript af 1761 blev der givet Københavns Magistrat Paalæg om at tage de gifte Svende under Beskyttelse. Men hvor lidt endog Regeringen formaaede, skulde et kgl. Reskript af 1781 vise. Dette paabød, at alle Snedkersvende, baade gifte og ugifte, skulde udgøre ét Selskab og have én Kasse og én Lade, de skulde selv bære deres Værktøj paa Gaden, og de havde ikke Begærvalg (d. e. ikke Ret til selv at vælge deres Mester). Men hvad hjalp det den enevældige Kongemagt, at den satte sig op mod dens Herre og Mester, den internationale Zünft, eller mod den Haandværksgewohnheit, der fandtes i »hele det romerske Rige«! Svendene endes om en Strike, og Halvdelen af dem forlod København. Regeringen blev saa bange, at den et halvt Aar senere ved et nyt Reskript billigede, at de gifte Svende ikke skulde være sammen med de ugifte, men have en Lade for sig.

Under hvilken Tvang den gifte Svend var stillet, vil kunne ses af, at det ved Tiden 1800 for Skomagere, Skrædere og Feldberedere gjaldt, at den gifte Svend ikke alene skulde rykke Stol for den ugifte (indtage den mindre gunstige Plads

paa Værkstedet), foruden at han skulde overlade ham det bedste Værktøj, han kunde tvinges til helt at opgive sin Plads paa det Værksted, hvor en ugift søgte Arbejde, og vilde Mesteren afskedige en af Svendene, maatte den gifte gaa først.

Saaledes var den gifte Svend, hvis han vilde blive ved sit Haandværk, nødsaget til at ansøge om at blive Frimester, altsaa indrette sig paa egen Haand, uden at være Medlem af Lauget og uden at have nogen Medhjælper¹.

Som Svend rykkede man op paa et nyt Samfundstrin. Friborg, der havde været Urtekræmmerlærling, fortæller, hvordan han, da han Nytaarsdag 1769 blev Svend, iførte sig en ny kanelbrun Dragt, lod sig frisere for 24 Sk. og hængte en Sølv-Kammerkaarde ved Siden; fra den Dag sagde Principalen I (ikke Du) til ham, Madammen og Tjenestepigen Han (ikke I) og Jomfruen De (ikke Han)². En saadan Værdighed skulde Svenden tillige være sig bevidst, hvad der stadig indskærpes, saaledes naar Oldermændene taler til Klejnsmedesvenden: »Lover Du, at Du fra nu af aldrig vil gaa over Rendestenen uden Frakke, ikke bære Vand for Pigen eller forrette anden Drengbestilling og ikke søge kammeratlig Omgang med Lærlinge?« (Odense 1822). Ved Indtrædelsen i den ny Stilling var det en almindelig Skik, at Oldermændenes Datter eller Herbergspigen rakte Svenden en Kridtpibe med flagrende hvide og røde Silkebaand og gav ham et Kys³. Til Standens Ære hørte naturligvis ogsaa, at den Hustru, som han valgte, ikke var nogen berygtet Kvinde. Saaledes siger Oldermændene i Københavns Tømmerlaug (o. 1756) til Læredrengen, som har udlært, at han skal opføre sig som en Tømmersvend egner og anstaar, »og naar Du engang (ved Guds Forsyn) vil gifte Dig, da maa Du ingen Hore, Amme eller berygtet Fruentimmer tage til Ægte«.

Indenfor Laugene var det en fra gammel Tid bestaaende Regel, at en Enke beholdt sin Mands Virksomhed, saa længe hun var ugift og holdt sig ærligt. Giftede hun sig med nogen udenfor Lauget, skulde denne kun betale halvt for sin Ind-

trædelse i Lauget, og den, der ægtede en Laugsbroders Datter, fik ogsaa Begunstigelser med Hensyn til Afgiften.

Om Kvinders Liv i Familier af Købmandsstanden vil der være fremsat mangan Oplysning i det foregaaende. Købmænds Hustruer tog jævnlig Del i deres Mands Arbejde baade i Butiken og paa Kontoret, og dette gjaldt endog de store Handelshuse. Sara Katharina Trellund (født 1695) var bleven opdraget i den rige Vinhandler Abraham Lehns Hus og havde her lært Huslighed, Orden og mange nyttige Kundskaber. »Hun fortalte, hvorledes denne rige Bankiers Kone sad, med sit grønne Raskes Forklæde og Ærmer, ved Siden af fire Skriverkarle for at sortere Mynter og tutte Dukater, Specier, Tiskillinger, foruden at hun førte meget af sin Mands Korrespondance, medens Manden var paa Børsen eller i Vin-kælderen«. Sara blev gift med Købmand Colleir i Bergen og fik god Lejlighed til at anvende, hvad hun i Ungdommen havde lært. »Enhver, som kender den norske Husholdning, véd, hvor meget Fruentimret har dér at bestille, langt mere end i Danmark«. Da Manden var sygelig, maatte hun forestaa baade Handel og Husvæsen⁴.

Efter at den store Købmand Baron Iselin var bleven ramt af et apoplektisk Slag, fik hans Hustru, der var Datter af Direktøren for det Asiatiske Kompagni Fabritius, Bevilgning til i sin Mands Sted at lede Handelen og til at styre hans Ejendomme, af hvilke hun, i Overensstemmelse med et af ham tidligere udtalt Ønske, oprettede de to Stamhuse Iselingen og Rosenfeld. Da hun var bleven Enke, indgik hun nyt Ægteskab med Generalmajor Classen (1783), men ved Ægteskabskontrakten vedtog de den fuldstændigste økonomiske Uafhængighed af hinanden, for sig og Arvinger, og Fruen skulde være berettiget til med Lavværgen at slutte alle Kontrakter, Køb, Salg og Forpligtelser af hvad Art nævnes kan⁵. — En anden Fru Iselin var Datter af den velstaaende Raadmand Søren Jørgensen (S. 53); hun havde ægtet Købmand Iselin, der havde faaet en beskeden Stilling som Speditør i Kiel, og maatte tage faa i Forretningen, hun var Mandens første og

eneste Kontorist og bidrog ikke lidt til at føre deres Hus frem fra Knaphed til gode Kaar⁶. — Men man vil finde mange lignende Eksempler paa, at Hustruer og Enker deltog med megen Dygtighed i Forretningslivet⁷.

Vi skulle endnu kun nævne en Del mindre Næringsveje, hvori Kvinder vare virksomme, og som gav Livet i Byerne en ejendommelig Farve.

Handel af omløbende Personer, især Kvinder, kunde ikke undværes i en større By som København, men der rettedes ganske vist mange Klager over dem fra de Handlendes og Fabrikanternes Side. 1695 havde Kongen paabudt, at de, som vilde ernære sig ved at løbe om og sælge Høns og andet Fugleværk, Frugt osv., skulde melde sig hos Magistraten og af den faa et Tegn, der skulde være syet paa højre Arm. Om dette blev gennemført i Længden, er vel tvivlsomt, men der var desuden mange andre Arter Sælgekoner. Laugene paastod, at Mængden af dem bevirkede, at man ikke kunde faa Arbejdersker til Fabrikkerne eller Tyende og Vaskekoner til Hjemmene. Kvinderne vilde hellere løbe gadelangs end gøre stadig Gerning i Huset, Tjenestepigerne foretrak at gifte sig med en Soldat eller Baadsmand (Matros), da de saa fik Ret til at løbe om med Varer. Regeringen maatte imidlertid sørge for, at Matros- og Soldaterkonerne fik Underhold, fremfor alt i Krigens Tid; det var dem derfor tilladt at sælge enkelte Slags Fødevarer, eller de fik Lov til at have bestemte Stader ved Kanalen, saaledes mellem Vejerhuset (nær ved Assistenshuset) og Blaataarn⁸.

Nede ved Gammel Strand sad Rødstenskonerne ved deres Bankesten, paa den knuste de med en Hammer røde Teglsten til Pulver. Det var en meget anvendt Artikel, da man dermed skurede Husets dengang talrige Kobbergenstande blanke, derfor bragte Tjenestepigerne fra deres Torvegang gerne en Forsyning med hjem paa Bunden af deres Kobbereller Messingspand. Pulveret kunde man jo ogsaa købe hos Smaahandlende, men det var billigere hos Rødstenskonerne, hvis Bestilling iøvrigt ansaas for en af Samfundets laveste,

og for deres grove Mund og Skændelyst vurderedes Koner-
 lig med Fiskekællinger. Efter at Kristiansborg Slot var brændt
 (1794), tog en Del Koner Plads ved dets Ruiner, hvor Ma-
 terialet var saa nær ved Haanden, og der kunde her fore-
 komme djærve Scener mellem de bankende Kællinger⁹.

I Hovedstaden og i Provinsbyerne fandtes der Rendekæl-
 linger. Saaledes skildres det i Begyndelsen af det 19. Aarh.,
 hvordan Rendekærlinger i Helsingør kom i alle Huse med deres
 store Kurve fyldt af Sy- og Knappenaale, Spejle, Kamme og
 andre Smaating, paa Bunden laa Cyprianus omhyggelig skjult¹⁰.
 Fra samme By og Tid berettes, hvordan der var Koner, som
 levede af at gaa fra Hus til Hus og fortælle Eventyr; saa-
 ledes kom i Færgemand Lars Baches Hus Mor Stine paa
 bestemte Aftener om Ugen, hun fik sin Aftensmad og et Par
 Skilling, og Børnene sad i Tusmørket omkring den pæne,
 gamle Kone og lyttede andægtig til hendes smukke og smukt
 fortalte Eventyr om fortryllede Prinsesser og Slotte, talende
 Fugle osv. Stine havde sin Kundskab mest fra »Tusind og
 én Nat«.

En bekendt Skikkelse var ogsaa Visekællingen, der
 sang et Vers eller to som Prøve paa den Vare, hun falbød. Vel
 var 1738 al Omløben med ikke censurerede Viser bleven for-
 budt, men dette Bud blev næppe paaset, og Visekoner vedblev
 i hvert Fald at findes i Gaderne. Henrik Steffens fortæller
 fra sin Ungdom om en Kone, tidligere Statistinde ved Teatret,
 der stillede sig op paa Gadehjørnerne og sang eller rettere
 brølede nogle Vers af den Vise, som hun solgte, idet hun
 ledsagede sin Sang med overdrevne mimiske Bevægelser. Først
 ved Plakat 18. Oktbr. 1805 blev »al Udraaben og Syngen
 paa Gaden med Viser, Bøger og Fortællinger forbudt under
 Straf«¹².

Af andre ejendommelige Stillinger, som Kvinder kunde
 have, vil vi nævne: Bælgetrædersken ved Orgelet¹³, Vaage-
 konen paa Byens Blegdam, der om Natten vogtede Tøjet og
 sad i en Kasse; i Horsens var der 1794 en Kone, som gik
 om i Husene for at barbere og frisere Herrerne¹⁴. »Kloge

Koner« og Spaakællinger øvede endelig deres Gerning dengang som i lange Tider derefter og i vor Tid.

Naar vi derefter gaa over til at betragte Embedsmænds Hustruer, fortjener det at erindres, hvorledes det for den hele Embedsstand i mange Henseender havde Betydning, at der ikke fandtes nogen Pensionsret for Enker, og at Enkekasser endnu kun var i deres første Udvikling¹⁵. Som Følge deraf kunde der blive tinget med den, som søgte et Embede, om han vilde give Enken en aarlig Pension, eller han opnaaede kun Stillingen ved at ægte Enken eller Datteren. Det er bekendt, hvorledes Præstekald ofte paa disse Vilkaar blev givne bort af den, som havde Kaldsret, hvor meget end Regeringen ved flere Anordninger havde sat Hindringer derfor¹⁶; dog bleve Præstekaldene i dette Aarhundrede besatte ved et langt friere Valg end i den forud gaende Tid. Men ogsaa ved Besættelse af en saadan Stilling som Postmestertjenesten mærkedes Hensynet til Enken, saaledes at kun den, der tog hende til Ægte, fik Embedet. Iøvrigt kunde dette ogsaa gives til selve Enken; der kan fra en halv Snes Købstæder, endog saa betydelige Byer som Aarhus, Horsens og Korsør, nævnes Eksempler paa, at en Postmesters Enke eller Datter havde denne Stilling¹⁷.

Der staar tilbage at omtale Forholdene i Soldaterstanden. Om Retten til at gifte sig for de Karle, som hørte under Landmilitsen, er talt i det foregaaende (S. 161). For den hvervede Soldat gjaldt, at det ikke var ham forbudt at gifte sig, kun maatte han først skaffe sig en Friseddel af sin Kompagnichef og af Regimentets Chef, og denne blev ikke givet, naar allerede en Tredjedel eller en Fjerdedel af Folkene i Kompagniet var gifte; desuden fordrede Regimentets Ære og Standens Tarv, at den valgte Brud hverken var et liderligt Fruentimmer eller en Person, der ikke kunde forsørge sig selv ved sine Hænders Arbejde, saa at Soldatens Tilstand i alt Fald kunde ved Ægteskabet blive forbedret. Disse Soldaterægteskaber frembød dog næsten som Regel de alleruheldigste Forhold, idet Manden følelsesløst forsømte Hu-

struen, medens hun maatte slide for ham og tjene Brødet til sig og Børnene, hvilket maaske ikke sjælden skete paa en skændig Maade. I Eksercertiden sad hun tilbage med en Flok hungrige Børn. Efter at Regeringen i den senere Del af Aarhundredet havde begyndt at bygge Kaserner, fik en Soldaterkone Plads i hvert Kammer for at sørge for Renligheden¹⁸.

Naar Soldaterne sendtes til Lejrtjeneste eller rykkede i Felten, paahvilede det Kommunen at skaffe Konerne frit Kvarter eller Kvarterpenge, og de stod i den Tid under civil Øvrighed. Og hvilken Kvindeskare kunde ikke saadan en Udrykning lade bagved sig! Da Prins Karls Regiment 1709 drog over til Skaane, efterlod det 800 Kvindfolk og Børn, som levede af at tigge, og da den kronborgske Bataillon rykkede bort under Krigen 1788, maatte der skaffes frit Kvarter til 128 Koner og Børn. Ofte fulgte Konerne dog med, idet de indlemmedes i Trosset og dér førte et lystigt Liv. Mere end 6 Koner for hver 150 Mand maatte der ganske vist ikke medtages, og de skulde være stærke, udholdende paa Marschen, dygtige og helst uden Børn, de skulde nemlig vaske for Kompagniet og være til Nytte; som Regel fulgte der dog mange flere med, hvad der foraarsagede megen Uorden.

Soldaterbørnene hørte til de mest forsømte. Det var kun en ringe Hjælp, der kunde flyde til deres Undervisning af de Bækkener, som Frederik IV til dette Øjemed lod opstille ved nogle Kirker. Kristian VI lod dog i Garnisonsbyerne oprette Friskoler for Soldaternes Børn; de stod under militært Opsyn, men Børnene forsømte Skolerne i en uhyre Grad. Da fandt Regeringen paa af Drengene at danné en indfødt Stamme for Hæren i Fremtiden; der lovedes Underofficerer og Menige en Rigsdaler om Aaret for hvert Drengébarn fra hans 5. til hans 9. Aar (»den daglige Skilling«), dog ogsaa efter den Tid, hvis Drengen tegnede vel og voksede til Kongens Tjeneste. De Soldater, der ikke gik ind derpaa, blev der nægtet frit Kvarter til deres Koner. Efter Hærord-

ningen 1764 gik man videre ad denne Vej og med skærpet Tvang. Hvert Drengbarn optoges allerede ved Daaben i Regimentet og nød en Seksling daglig, indtil han, 15 Aar gammel, traadte ind i Regimentet¹⁹.

Denne Ordning maatte dog efter faa Aars Forløb opgives. Naar efter den Tid Forældrene ikke kunde forsørge Børnene, bragte de dem til Kristians Plejehus. Denne vigtige Indretning var bleven stiftet 1765 efter St. Germain's Forslag, idet man slog forskellige militære Skoler og Plejehuse sammen. Ved Indvielsen 1769 rummede den 160 Invalider, 40 gamle Soldaterenker og 100 forældreløse Soldaterbørn, som Regimenterne sendte hertil. Baade Invaliderne og Enkerne skulde, for saa vidt de var i Stand dertil, undervise Børnene i Haandværk eller Haandarbejde, og Pigebørnene kom efter Konfirmationen ud at tjene. For at fremme den militære Aand var alle, Mænd, Kvinder og Børn, inddelte i Kammeratskaber og Korporalskaber og alle klædte i blaagraat Tøj, og de samledes til fælles Maaltider. Det var en vellykket, af Tidens filantropiske Aand udgaaet Anstalt, den efterlignedes ogsaa i andre Dele af Landet²⁰.

Fra vor Omtale af Soldaterstanden ledes vi ikke uden Grund til at fremstille det kvindelige Tyendes Forhold, især som disse fremtræder ved Overgangen til det 19. Aarh., da især Hovedstaden frembød uheldige Tilstande. I den danske Befolkning som Helhed har sikkert, paa de ulige Alderstrin, Antallet af Mænd i Forhold til Kvinder været det samme som i Nutiden. Men København viste den Gang et helt afvigende Forhold. I Byens Befolkning var blandt Børn under 11 Aar Talforholdene som nu, men i Alderen fra 11—41 Aar havde Mændene et lige saa stort Overtal, som Kvinderne har nu, og ogsaa blandt Indbyggerne over 41 Aar var dengang Mændene stærkere repræsenterede end nu. Grunden dertil var den, at Byen rummede Hoffet, Universitetet og især en talrig militær Stand, saa at det kvindelige Element var forholdsvis langt mindre repræsenteret end nogensinde

senere i Byens Historie, og at de voksne ugifte Mænds Antal var betydeligt²¹.

Dette kunde ikke være godt for Sædeligheden, og det var særlig uheldigt for Tjenestepigerne, derom lyder der stadig Klager. Medens I. S. Holten, Lærer for Arveprinsens Børn, 1804 opholder sig i Hamburg skriver han til sin Hustru, at de hamburgske Tjenestepiger ikke overgaa de københavnske i Skønhed, »men, I gode Københavns Tøser, de allerfleste jeg saa, havde ikke dette indbydende, som staa skrevet med store Bogstaver i Eders Øjne«, disse vare renlige i høj Grad, pæne, men klædte efter deres Stand paa en fordelagtig Maade, de løb ikke, som i København, i Et med en vis anden Klasse Fruentimmer²². Det siges faa Aar efter²³, at Tjenestepigerne ikke brød sig om Løn, naar de kunde faa Lov til nogle Nætter at gaa paa Dansebod, hvor de kunde tjene tilstrækkeligt. 1811 lyder der fra en Mand ved Hoffet Klage over Tjenestepigernes urimelige Fordringer om Løn og deres slette Opførsel, især i Hovedstaden, hvor det ørkesløse militære Levned gør, at næsten alle Piger blive forførte; man kan paa mange Steder i Provinsen næsten ikke faa Piger, naar man ikke vil tage mod deres Horeunger og føde dem. »For mange Soldater have vi«²⁴. Det synes sikkert, at det kvindelige Tyende i Hovedstaden var nede paa et Lavpunkt, og det fik Skyld for den Udbredelse, som den veneriske Syge da havde faaet. Man vilde lade en Kommission foreslaa Forholdsregler mod Udbredelsen, bl. a. ved at Politiet førte en stærkere Kontrol med Tyendets Til- og Fraflytning, men Kongen bestemte, at der skulde dannes to forskellige Kommissioner, for at man ikke skulde kaste Skygge paa den hele Tyendeklasses Moralitet²⁵.

Under de følgende af Feltlivets Uro prægede Aaringer har Standen ikke hævet sig. Herom er der mange Vidnesbyrd, og endnu i December 1816 skrives der fra Fyn til et københavnsk Blad, at en af Krigens Følger har været den overordentlige Frugtbarhed blandt Tjenestepigerne; de komme som oftest frugtsommeligt i deres Tjeneste, og mangan Hus-

moder nødes til for at faa en Pige at tage et Barn med, saaledes havde en Herregaard maattet paatage sig at føde 10, men Naboherregaarden 14 Børn for at faa Malkepiger og andet Tyende²⁶.

Grevinde Schimmelmänn skriver i et Brev 1815, at hun vilde ønske, at man vilde oprette »en Stiftelse for at danne gode og nyttige Tjenestepiger, thi den Klasse er altfor fordærvet og gaar stadig mere ned ad«; det er hendes Haab at den nystiftede Dameforening vil paatage sig denne Opgave²⁷. Hun sigter til det til Minde om Dronning Maries Sølvbryllupsfest stiftede Kvindelige velgørende Selskab, og Grevinde Schimmelmännns Ønske skulde gaa i Opfyldelse, som det vil ses af Selskabets første Aarsberetning. »Den første Genstand, som Selskabet besluttede at værdige sin Opmærksomhed, var at oprette en Skole for at danne delige og skikkelige Tjenestepiger. Hertil havde den almindelig savnede Grevinde af Schimmelmänn givet Anledning ved at indsende et særdeles vel skrevet Forslag desangaaende«. Selskabet, hvis Medlemmer og hvis Bestyrelse saa godt som udelukkende bestod af Damer, gjorde sig til Hovedopgave at arbejde paa de kvindelige Tjenestefolks Forædling. Det oprettede den Tjenestepigeskole, der endnu bestaar (i Østersøgade), det sørgede for de Pigers Udstyr, der udgik fra Skolen, og deres Anbringelse hos agtværdige Familier, og det uddelte — som det sker den Dag idag — Præmier til Tjenestepiger for lang og tro Tjeneste²⁸.

4. Jordemødre. — Sædelighedsforhold i Hovedstaden.

Det kunde synes, som om forskellige Bestemmelser fra Kristian Vs Tid havde bragt en bedre Ordning ind i Jordemodervæsenet. Tidligere havde denne Stilling nærmest

været af gejstlig Art, Sognepræsterne skulde overhøre Jordemødrene, om de kunde de ti Guds Bud, Troen og Fadervor, og de ældste og ypperste Kvinder i Sognet skulde skaffe sig Erfaring, om Kvinden havde Indsigt i sin Gerning. Ved Kirkeritualet 1685 forordnedes derimod, at Jordemødre af erfarne Medici eller Kirurger skulde flittig eksamineres, og naar de af dem var erkendte dygtige til deres Gerning, skulde der af Magistraten i København, af Amtmændene paa Landet udstedes en Attest om, at de maatte udføre dette Embede. Hvor lidt dette Bud var bleven efterkommet, vil ses af, at Politimesteren i København 1701 udtaler, at han ikke troede, at der i det hele Land fandtes tre Jordemødre, der var eksaminerede og som opfyldte Kirkeritualets Bestemmelser. Samtidig erklærede Byens Magistrat, at der endnu aldrig havde været nogen Jordemoder, som var taget i Ed og havde faaet Attest. Den gjorde et Forsøg paa at faa at vide, hvor mange Koner der virkede i København, men man havde i Magistratens Retsomraade kun kunnet opspørge et Par Stykker; det viste sig ogsaa snart, at de fleste andre var Soldaterkoner, der hørte under militær Jurisdiktion. Nogen Tid derefter fik Stadens dygtige Fysikus Johan Eichel en Eksamination af Byens Jordemødre gennemført (1713), men den førte til et tarveligt Resultat.

Saa udkom i det følgende Aar den vigtige Forordning om »Jordemødres Eksamen, Antagelse og Forhold«. Den anordnede for Københavns Vedkommende en Eksamenskommission, især bestaaende af det medicinske Fakultet; andendets skulde Eksaminationen foretages af Medicus eller den nærmestliggende Bys praktiserende Læge. Fra den Tid udgjorde Jordemødrene et Slags Laug med Eneret, det paa lagdes dem indbyrdes at holde godt Venskab og hjælpe hverandre med Raad og Daad, de skulde i København have et vist Tegn hængende over deres Bolig. Vi se dem ogsaa danne en Hjælpekasse for gamle fattige Jordemødre (1753). Vel vedblev Soldater- og Matroskoner at gaa Barselkoner tilhaande, men der blev holdt Øje med disse Kvaksalvere,

og da det var Skik, at Jordemoderen fulgte Barnet ved dets Kirkegang, kunde man her opsnappe og overbevise de uberegtigede, der løb Fare for at blive dømt til Børnehuset.

Der blev ogsaa gjort et Forsøg paa at oprette en Fødselsstiftelse, idet Bestyrelsen for de fattiges Væsen lejede af Jordemoder Inger Petersen to Huse, som hun forsynede med Senge og alt andet Bohave (1750); denne Stiftelse blev i de 9 Aar, den bestod, saa stærkt benyttet, at 2841 Børn her kom til Verden. Da saa Mad. Petersen døde, flyttedes Stiftelsen til Frederiks Hospital, hvis sydlige Bygning ud mod Amaliegade blev overladt den, og Anstalten overgik (1761) til det medicinske Fakultet for at kunne tjene som praktisk Skole for Uddannelse i Fødselsvidenskab. Dens Anseelse steg overordentlig under de udmærkede Professorer Chr. Johan Berger og Mathias Saxtorph, og efter at Juliane Marie havde købt en Naboejendom og ved et Gavebrev skænket den til Stiftelsen, opstod den som en selvstændig Institution (1787)¹.

Der fandtes mange usædelige Huse i København, og der var Bydele eller Gader, som var særlig berygtede². I Holbergs »Maskarade« omtales Anne Hattemagers Bataillon, hun var en af de mest berygtede Værtinder og Ruffersker og var netop Aaret før blevet kagstrøget, havde staaet i Halsjærn 3 Dage paa Nytorv og var derpaa for en Tid sat i Spindehuset, men hun optog snart sin Virksomhed paany og blev pisket og sendt ud af Landet. Politiet saa paa hele dette Væsen som uundgaaeligt og tog i det Hele ret lempe- ligt derpaa. Men Befolkningen greb stundom ind, stormede og plyndrede Husene og sønderslog Ruderne; herpaa har man Eksempler 1714 og 1725, og et Stormløb mod »Frøkenkontorerne« fandt som bekendt ogsaa Sted den Dag, Struensee var bleven fængslet.

Man søgte dog ved forskellige Regler at komme den skjulte Usædelighed til Livs. Det var forbudt Soldater og Matroser at have Tjenestepiger og ledige Kvindfolk i Logis,

og der blev ført Tilsyn med, hvor mange Piger der blev holdt i Værtshusene. Regeringen forordnede ogsaa i Anledning af »den Mængde af berygtede Huse og letfærdige Kvindfolk«, der fandtes i Residensstaden, at intet fremmed Kvinde-menneske maatte komme til Byen uden at medbringe Pas fra sin tidligere Husbond. De ankomne skulde melde sig hos en af de tre ærlige og skikkelige Mænd, som Byen valgte dertil, og disse maatte saa skaffe dem en god Tjeneste (1728). Disse edsvorne Fæstemænd skulde være eneberettigede til at tage sig af de tilvandrede, med hvem de almindelige Fæstekoner ikke turde befatte sig.

En til Kristian VI 1737 indgivet udførlig Klage skildrer København som Fortabelsens By og Syndens Sæde, og der blev i den Anledning affordret Politimester Erik Torm en Betænkning³. Han redegjorde for, i hvilken Grad den velmenende Klager var fejl underrettet eller overdrev de mørke Sider. Der fandtes Sypiger, som levede letfærdigt, men det viste sig altid saare vanskeligt at finde Beviser imod dem; Rendekærlinger, som lokkede Tjenestepiger til sig, var gerne Matros- og Soldaterkoner, som man ikke kunde formene at opholde sig i deres Mænds Bolig, og de havde Lov til at falbyde Varer i Husene. Iøvrigt blev det 1751 forbudt Piger i en Alder fra 12 til 40 Aar at ernære sig ved at løbe om med Sælgekurve.

Ved Aarhundredets Slutning og endnu mere under Napoleonstiden synes Usædeligheden at være steget stærkt, vi har allerede i det foregaaende Kapitel haft Lejlighed til at berøre uheldige Forhold i Hovedstaden. Et tysk Skrift fra 1796 har en udførligere Redegørelse for Tilstanden og angiver med Støtte af en Politilæge Skøgernes Antal til 5000⁴. Dette Tal er maaske overdrevent, dog fandtes der 1810 efter en anden Læges Opgivelser over 300 offentlige Fruentimmer, og Antallet af de hemmelig prostituerede (»Salsjomfruene«) ansloges til 3000⁵.

5. Kvindernes Forhold til Staten og deres Medvirken i Statslivet.

I det foregaaende har der ofte været Lejlighed til at dvæle ved danske Dronningers Gerninger og til at se den Indvirkning, som de har øvet paa Folkets kulturelle og religiøse Liv, i moralske eller sociale Forhold. Hvad vi her skulle betragte, er, om de ogsaa har deltaget i Landets Styrelse og særligt haft Indvirkning paa Udenrigspolitikken eller i nationale Spørgsmaal¹.

Vi begynde med en Dronning, som nødvendig maa for vor Opfattelse staa i usikre Omrids, fordi hun af sin Ægtefælle blev aldeles holdt i Skygge, og fordi hun ikke besad Kraft til desuagtet at træde frem. Allerede tidligt under sit Ægteskab var Dronning Louise bleven forsømt og tilsidesat af Frederik IV. Hendes Interesser syntes udelukkende religiøse af asketisk Art, og hverken ved Aandsevner eller Karakter havde den forpinte Dronning Styrke til paa anden Maade at gøre sig gældende.

Helt anderledes var hendes Efterfølgerske ved Kongens Side Anna Sofie stillet, idet Kong Frederik elskede hende inderlig, og hun med den dybeste Kærlighed hængte ved ham. Hun maatte ogsaa efter den Maade, hvorpaa hun, efter at have været den bigame Konges Ægtefælle, var naaet op til Tronen, ønske at vise sin Magt, saaledes som det iøvrigt ogsaa stemmede med hendes Karakter. Dronningens Kroning var derfor ledsaget af et Skifte af Rigets højeste Embedsmænd, og hendes Svoger Grev U. A. Holstein fik Stillingen som Storkansler. Det var en Ændring i tysk Retning, og der findes i Anna Sofies Virksomhed heller intet, der har et særlig dansk Præg, selv om hun med sin livlige Natur fandt Behag i Holbergs Aktører ved »den danske Bande«. Det huede ogsaa Dronningen at beskytte og at være Talsmand; da det Rygte opkom, at der i den Anledning gik Stikpenge ind i hendes Kasse, fik hun den sørgeligt bekendte Gehejme-

Kommission nedsat; den viste Rygtets fuldkomne Usandhed, men godtgjorde mange Misbrug. Om der nu end blev bejlet til Dronningens Gunst, ogsaa af Udlandets Diplomater, har hun aldrig blandet sig i Landets almindelige Styrelse eller i den ydre Politik, hvad der sikkert ogsaa laa helt over hendes Synskreds.

Ved Kong Frederiks Død blev Anna Sofie forvist til Klausholm af sin Stifsøn, der vilde staa som sin Moders strænge Hævner. Dronning Sofie Magdalene lod forfærdige en anden Krone end den, Anna Sofie havde baaret, og nye Ministre kaldtes til at styre Riget. I Hoffets nationale Holdning skete dog ingen Forandring. Dronningen var næsten fornærmet over, at hendes Søn, »der dänische Prinz«, viste saa megen Interesse for Dansk; hun manglede enhver Evne og al Vilje til at komme Befolkningen nær, hendes stive Væsen, hvorover der ingensinde synes at have spillet en Lunets Solstraale, hendes religiøse Snæversyn, hendes uforstandige Pragtlyst og Byggetrang, alt dette vakte Uvilje imod hende. Men det er ganske urigtigt, naar man har tillagt Sofie Magdalene nogensomhelst politisk Indflydelse, dertil var hun for ubetydelig og desuden for upraktisk. Af en hel anden Art var hendes Moder Markgrevinde Sofie Kristiane af Bayreuth, som havde taget Ophold her i Landet; den velbegavede og stræbsomme Dame søgte under de ydmygste Former at paavirke sin Svigersøn og at skaffe sig Forbindelser med hans Venner. Men den kloge Markgrevinde vidste tillige at gøre sig afholdt, saaledes ved at vise Interesse for Dansk og for danske Bøger.

Kristian VI blev kaldt bort Dagen før sin Sølvbryllupsdag. Billedet af Sofie Magdalene som Enke har en noget forskellig Karakter fra hendes Dronningtid, ikke mindst i den sidste Del af hendes Levetid. Hun synes at have overvundet en Del Sygelighed og at finde større Glæde end tidligere ved at vinde Hjerter, saaledes hos Børn og undergivne. Men hun havde jo ogsaa været Vidne til, hvordan der blev skænket en Dronning en Folkeyndest, saaledes som det ikke var set

siden Dronning Dagmars Tid. Hvad der ikke havde været kendt i mange Aarhundreder, var atter sket, nemlig at Danmark fik en Dronning fra England, og Dronning Louise erobrede straks de Danskes Hjerter ved sin Ynde og sit utvungne Væsen, ved sit jævne Humør, sin danske Tale og sin danske Opdragelse af de kongelige Børn. Men Dronningen var afgjort et Familiemenneske, der hyggede sig indenfor Hjemmets Døre og i Barnestuen paa en Maade, der hidtil syntes Borgerfolk forbeholdt, og det kom aldrig i hendes Tanke at blande sig ind i Politiken. Kun i otte Aar levede Dronning Louise imellem os, hendes Død var en Hjertesorg for alle.

Syv Maaneder derefter skulde Folket modtage Kongens nye Ægtefælle, og det faldt det ikke let. Dertil kom, at denne tyske Prinsesse vel saa godt ud, uagtet de lidt stive Træk og den myndige Næse, men hun ejede intet af det umiddelbart hjertevindende, som havde smykket Dronning Louise. Dansk vilde dog Juliane Marie være og lærte sig hurtigt Sproget, og hun gav sin Søn en udpræget dansk Opdragelse. Maaske havde hun ønsket at faa politisk Indflydelse, men det lykkedes hende i hvert Fald ikke. Tvertimod maatte hun se Personskifter ved Hoffet, som ikke var hende tilpas, hun var tvunget til blot at være Tilskuer, og denne Stilling vedblev hun at have som Enkedronning, saa længe Bernstorff og efter hans Fald Struensee var de ledende Mænd i Styrelsen. Men Juliane Marie iagttog, og hun opsamlede en Sum af Harme og Forargelse, da hun var Vidne til Hoffets Tilstande under Struensees Styrelse, og da hun saa Karoline Mathilde, der aldrig skænkede Statens Forhold en Tanke, blive fanget i den forhadte Ministers Garn.

Det var dog ikke Juliane Marie, fra hvem Sammensværgelsen mod Struensee udgik, selv om hun var vidende om den, men saa saare den tegnede til at lykkes, traadte hun til som den høje Personlighed, der skulde varetage Kongeslægten Tarv, og efter det heldige Udfald hilsedes hun med en Hyldest og Yndest, som hendes tørre og ret smaalige Natur tid-

ligere aldrig havde kunnet fremlukke. Hun blev pludselig Landemoderen og »den store«, der frelste Rigerne, hendes Selvtillid fik et Omfang, som hun selv næsten maatte undres over.

Om der nu end ikke formelt var givet Juliane Marie nogen Andel i Magten, er det vist, at hun greb stærkt ind i Landets Styrelse, især igennem de Kabinetsordrer, der endnu mentes at være den enevældige Kongemagt forbeholdte. Men det var en Vej, som havde det skjultes og det ukontrolleredes utiltalende Karakter, og som desværre stemmede altfor vel med Juliane Maries Natur; harmeligt var det især, naar hun i Skjul endog søgte Udlandets Hjælp mod de fra Landets egne Ministre udgaaede Planer. Den udpræget danske Retning, hvori hendes Styrelse gik, mange gode indre Foranstaltninger og Bernstorffs lykkelige Styrelse af de udenrigske Sager skulde for en Tid kaste nogen Glans over Juliane Maries Skikkelse som Magthaver. Det er paa dette Tidspunkt, at hendes omfattende Korrespondance med Kong Frederik II af Preussen begynder, den fortsættes med halvtredje Hundrede Breve fra hver af Parterne lige til Kongens Død. At Kongen i sine Udtalelser til Juliane Marie tillægger hende overlegen Styredygtighed, er ikke besynderligt, hendes Breves nøgterne Forstandighed har dog næppe kunnet indgive ham Forestillinger derom. Og hvor lidt skarpsynet hun var, skulde vise sig, da den længe forberedte og med ringe Forsigtighed omgærdede Sammensværgelse og Revolution fandt Sted efter Kronprinsens Konfirmation. Omvæltningen bragte den eneste af Danmarks Dronninger, der i det 18. Aarh. virkelig havde haft meget af Landets Styrelse i Hænde, til at forsvinde aldeles i den tilbagetrukne Stilling, som havde været hendes ukærkomne Lod før Struensees Fald.

Da Kronprins Frederik 1790 hjemførte sin Brud, fik atter Landet en af de stille, af Hjemmet optagne Prinsesser, der ikke traadte i nogen nøjere Forbindelse med Folket, om hun end altid mødte Velvilje fra dets Side. Landgreve Karl af Hessens Datter Marie Sofie Frederikke hørte hjemme

indenfor selve Riget, Kronprinsens Bryllup stod paa Gottorp Slot, men den elskværdige og godt begavede Prinsesse var dog af Aandsanlæg og Temperament tyskpræget, og hendes svigtende Evne til at tale Dansk flydende og en vis naturlig Skyhed bevirkede, at det mest var som den elskede Kronprinses kærlige Hustru og som hans Børns ømme Moder, at hun vandt Folkets Kærlighed; dets Medfølelse vakttes ogsaa, da det saa mange af hendes Smaabørn blive revne bort. I Landets Styrelse blandede Dronning Marie sig aldrig, men Opholdet i Holsten i Krigsaarene gav hende politisk Indsigt, og da Kong Frederik drog til Kongressen i Wien, overdrog han hende at føre Regeringen sammen med Statsraadet, saaledes at hendes Stemme afgjorde i Sager, hvor Stemmerne stod lige; i det første Møde lod Dronningen oplæse en af hende forfattet Fremstilling af Danmarks Udenrigspolitik siden 1807. I det Hele styrede hun paa den Tid med Ro og Sikkerhed, og hun hyldedes varmt af Folket. Danmarks Modgang havde ogsaa lært hende at knytte sig nærmere til dansk Aandsliv og Litteratur, men Brydningen imellem de to Nationaliteter i Staten var hende stadig uforstaaelig, og med Sorg oplevede hun den første slesvigske Krig. Sin Sans for Historien har Dronningen vist ved at offentliggøre et af hende forfattet genealogisk Arbejde om Fyrstehusene i Europa.

Fra Dronningerne vende vi os til de højtstillede Damer, der som Statsmænds Hustruer eller ved Besiddelse af stort Jordegods og anden Rigdom havde Lejlighed til at øve Indflydelse.

Aandslivet i Danmark staar i dyb Gæld til mange af de Statsmænd og Store, som dengang var de styrende og førende. Var disse og deres Familier end tysktalende, bragte de dog ved deres varme Interesse Nationen i Forbindelse ikke blot med tysk, men med anden europæisk Kultur, og de ydede ogsaa den danske Litteratur, dens Digtere og andre Forfattere Støtte og Anerkendelse, ofte med rund Haand. Her behøver blot at nævnes Familierne Bernstorff, Reventlow, Schimmelmann, Hertugen af Augustenborg.

Men disse Hjem og Familier blev Midtpunkter, netop fordi Hustruerne havde stor Betydning og var grebne af den samme Aand og Interesse som Husets Herre. Det var intet Under, at den berømte schweiziske Teolog Lavater, der efter Indbydelse af disse Familier var her i Besøg (1793), kunde nedskrive: »det er til at forbavses over, i hvilken Grad de ædlere i denne Nation er kultiverede«².

Det er sandt nok, at denne Kreds ikke følte sig i særlig Grad som dansk³, men det skal huskes, at den var fremskuende i sin Reformvenlighed, fædrelandssindet og trofast mod Stat og Konge. Denne Følelse og Opfattelse er saaledes den raadende hos A. P. Bernstorff og hans Hustru Henriette, f. Stolberg. Da han under Struenseetiden var bleven afskediget af Statstjenesten og opholdt sig paa sit Gods i Mecklenburg, vendte hans Tanker stadig tilbage til den gamle Virkeplads, og Grevinden lod paa hans Fødselsdag sine tre Dreng, klædte som norske Bondegutter, og Datteren i sjællandsk Bondepigedragt bringe Faderen Blomster⁴. Der er ikke Tvivl om, at Grevinden omfattede Danmark med Varme, og Søsteren Augusta ligesaa, hun blev efter Henriettes Død Bernstorffs anden Hustru. Den Holdning, som disse Søstres Broder, Digteren Frederik Leopold Stolberg, indtog lige over for Danmark, uagtet han var i dansk Tjeneste, hans hensynsløse Haan over dansk Sprog og Litteratur maatte ogsaa snarest virke skræmmende paa dem.

Den anden Broder Kristian Stolberg, der ogsaa var virksom som Digter, og som blev Amtmand i Tremsbüttel i Holsten, var langt forsigtigere i sin Holdning og viste i alt Fald varm Interesse for dansk Litteratur. Han havde truffet den aandfulde Louise Reventlow, der efter et ulykkeligt syvaarigt Ægteskab med Kammerherre Gramm var bleven Enke — en Spadseretur med hende i Rosenborg Have den første Dag i Maj stod ham stadig for Tanken — og nogle Aar senere vandt han hendes Hjerte og Haand (1777). Hun havde fra Barn af faaet Lov til at tumle sig frit, Glæde over Landlivet var hende medfødt, og den bevarede hun gennem

hele sit Liv; hun havde danset med Bønderne, leget med deres Børn og gjort Besøg i deres fattigste Hytter, hun var fuldt ud en demokratisk Natur, der fandt, at de rige levede overmættede i Luksus, medens Bonden, det eneste sande Menneske, maatte trælle for dem og hungre. Over Bastillens Fald glædede hun sig, hun vilde have alle de gamle Stamtræer kastet paa Ilden, med Liv og Sjæl deltog hun i sine Brødres Arbejde for Bondestandens Vel. Den særlig danske Patriotisme var hende derimod imod; »jeg kan ikke holde af den Nation«, kunde hun sige, de Danske kunde være brave og hæderlige, men meget langt fra at være skikkede til Stats-tjeneste i deres Fædreland. Og dog er det den samme Frue, der skriver i April 1801 til en Slægtning i København: »Var jeg hos Eder og kunde være med at hjælpe og takke, vilde jeg gaa fra Dør til Dør i Nyboder. Jeg kan ikke sige, hvad jeg vilde give for at kunne det«. Til sin Broder Kr. Reventlow skriver hun paa samme Tid: »i Danmark er Ret-skaffenhed, Trofasthed og Kærlighed til Gud og Menneskene, ikke i Ord, men i Gerning, uden Larm og Praleri«.

Det er først i det følgende Tidsrum, at hendes kritiske Skarphed og Hang til at være Sandsigerske stiger over alle Grænser, hun dadler Regeringens hele udenrigske Politik og sine egne nære Slægtnings Embedsstyrelse, hun sympatiserer med Norge, som frigør sig, og kunde forstaa, om Holsten gjorde det samme. Ganske særlig bringer Finansstyrelsen og Bankerotten i Pengevæsenet hende til at bruge de bitreste Udtryk. Hun levede i den fjerneste Del af Riget — efter at Stolberg havde taget Afsked fra Embedsstillingen, boede de paa Godset Vindeby ved Eckernförde — hun havde stadig staaet i litterær Forbindelse med Tysklands betydelige Mænd og var bleven endnu mere kosmopolitisk end tidligere. Men af hendes Breve, og hun skrev mindst et Tusinde Breve om Aaret, gik dog de vægtigste til Vennerne og Slægtkredsen i Danmark, og efter at hun 1819 var bleven Enke, flyttede hun til Broderen Kr. Reventlow paa Laaland, hvor hun døde (1824)⁵.

Louises Broder Ludvig Reventlow til Brahe-Trolleborg havde ægtet Anna Sibylla, f. Schubart. Der er en Fortælling om hende, som karakteristisk belyser hendes Natur og Sindelag. Ved den adelige Koncert paa Kongens Fødselsdag 1786 blev der sunget en Kantate af Thaarup; i den blev Landets Fader bedt om at høre Agermandens Klage, naar han med Suk Furen pløjer; Sibylla Reventlow nynnede med synlig Bevægelse Verset med, saa at en fremmed Gesandt spurgte hende, hvad det var, der saaledes vakte hendes Deltagelse. Sibylla havde da ogsaa lige fra den Tid, da hendes Mand overtog Brahe-Trolleborg, trofast staaet ham bi i alle hans Bestræbelser for at skabe gode Vilkaar for Bønderne og hjælpe dem til Oplysning, hun var gaaet den samme Gang som han til syge og nødlidende. Det er paa hendes Fødselsdag 1788, at han fejrer den højtidelige Fest, da han erklærer Hoveriet ophævet og giver sine Gaardmænd Arvefæste. Grevinde Sibyllas Ligevægt i Sindet, hendes blide og dog saa faste Karakter — »sig selv lig i Regnvejr og Solskin, i Alvor og Skæmt« (Baggesen) — lod hende blive en lykkelig Modvægt mod hendes Mands urolige Bevægethed, hans Bøjelighed overfor ofte fantastiske Idéer, der bragte ham Skuffelser⁶.

I langt mere udpræget Grad end Ludvig og Louise følte dog deres Broder Kristian Reventlow sig som dansk Mand. Ogsaa han havde en trofast Ægtefælle ved sin Side; i 48 Aar levede han i et lykkeligt Ægteskab med Sofie Frederikke Charlotte Beulwitz, der fødte ham 13 Børn (S. 81). Han var et Familiemenneske som faa og hængte helt ved Hjemmet, han maatte kærtægne sin Hustru og Børnene midt under sit Arbejde, sin Pult havde han flyttet ind i Dagligstuen, og her stod han midt i Familiens Skød uden at lade sig forstyrre; her skrev han Betænkninger i Embedssager og gjorde Udkast til sine Anordninger. Og Hustruen aandede og levede i hans Gerning, hun kunde græde, naar hun syntes, at hendes Mand, denne »Kæmpe«, blev forbigaaet⁷.

Sin Danskhed vil Grevinde Sofie hævde uden at gøre de Tyske Uret. Da en Nordmand er bleven antaget til Lærer

for hendes Sønner, maa hun forsvare det overfor Louise Stolberg; hun hader enhver national Uretfærdighed og føler sig som Tysker, naar de Danske begaar den, men føler sine Børn som Danske, naar den hidrører fra Tyske⁸. Historikeren L. Engelstoft har optegnet en Fortælling om, at Kronprinsen engang paa et Hofbal engagerede en af hendes Døtre til en Dans; da Komtessen ikke forstod hans Dansk, spurgte han hende paa Tysk om, hvor hun var født, hun svarede »paa Laaland«, og saa forlod han hende og fortalte rundt om, at den laalandske Frøken ikke forstod Dansk. Dette skulde have givet hende Anledning til straks at tage Undervisning i det danske Sprog⁹. Fortællingen maa dog vist bero paa en Misforstaaelse, der mulig kan hidrøre fra, at hun ikke har forstaaet et enkelt Udtryk. Vanskeligere bliver det derimod at anfægte Engelstofts Tilføjelse: »jeg har selv kendt to Sønner af Statsministeren, der ikke kunde ordentlig Dansk, da de kom i et Institut«. Saadant bliver Følgen af, at der i et laalandsk Hjem taltes to Sprog, og at Tysk var Hovedsproget. Om Kr. Reventlow udtaler Generalfiskal Uldall: »er det ej en Skam, at en indfødt dansk Mand ikke kan skrive 4 Linier af sit Modersmaal i Sammenhæng«¹⁰. Dette er altsaa bleven sagt om ham, men det er ikke desto mindre vist, at der findes talrige og lange Aktstykker paa Dansk fra hans Haand, og at han talte og skrev Dansk til Fuldkommenhed¹¹.

Intet af Hovedstadens store Huse og samlende Midtpunkter havde dog saa stor Betydning som Finansministeren Ernst Schimmelmans. Han havde efter sin første højt elskede og besungne Hustru Emilies Død ægtet Charlotte Schubart, en Søster til Ludvig Reventlows Hustru. Hun var blandt Fruerne i de ledende Kredse den, som i Aand og Begavelse, i Opfattelse og Anskuelse stod Louise Stolberg nærmest. Ogsaa hun var ikke venlig stemt mod den patriotiske Bevægelse, som vendte sig imod Tyskerne; hendes talrige Breve ere dog næsten altid skrevne paa Fransk, og hun beherskede end ikke fuldt det tyske Sprog. Charlotte Schimmelmans var en Ven af Frihed, og derfor fandt Presseloven

af 1799 ikke hendes Bifald, om hun end indsaa, at de skammelige Angreb paa Regeringen maatte slaas ned. Ved sin varme Interesse for tysk og dansk Litteratur, for Schiller og Niebuhr, som for Baggesen og Oehlenschläger, ligeledes ved sit Øje for Thorvaldsens Kunst har hun store Fortjenester af Aandslivet. Men hun var tillige den blandt Aristokratiets Damer, som mest virkede med i det politiske Liv, og hun forstod baade at uddybe og at jævne Konflikter. Ved sine rige Kundskaber, sin store Verdenserfaring og sin livlige Aand drog hun let Udlandets Diplomater til sig og vidste at høste Nytte af dem, men hun udviklede sig ogsaa i Tidens Løb til stærkt at føle sig som Personlighed, hun vilde sætte i Gang og retlede. Charlotte Schimmelmann lagde ikke Skjul paa, at hun, i Overensstemmelse med sin Ægtefælle, forkastede det haardnakket fulgte Forbund med Frankrig i Stedet for, efter at Flaaden engang var mistet, at forene sig med England og de østlige Stater om at sætte Grænse for Napoleons Magt¹².

Hermed er den Kreds af Damer nævnt, som særlig bidrog til at give Livet i de højeste Kredse et saadant aandeligt Adelspræg, som da udmærkede det, og hvoraf vort danske Kulturliv høstede rige Frugter. Memoirer have disse Damer ikke forfattet, men hver Dag skrev de Breve, og den omfattende Brevskat, som de har efterladt, har været uvurderlig for vor Historieskrivning.

Vi have set, at blandt de Samfundsspørgsmaal, der særlig havde de nævnte Damers Interesse, var Bondesagen. Man kunde spørge, om nogen Kvinde, under den store Kamp for og imod Reformerne, har i Egenskab af Godsejerinde været særlig virksom, men dette synes ikke at have været Tilfældet. Dog bør Enkedronning Sofie Magdalene ikke glemmes, da hun skabte megen Fremgang for Bønderne paa Hørsholm Gods, selv om Tanken i første Række var at sætte hendes egne Indtægter paa en bedre Fod. Hun lod paa sin Overhofmester Stolbergs Raad Hovedgaardens Jorder udparcellere, gav Bønderne Gaardene til Arvefæste og fik Hoveriet afløst

(1759—61)¹³. Det kan ogsaa anføres, at den virksomme og dygtige Anna Erika Gleerup, Enke efter Landfysikus Wichmann, der havde anlagt Gaarden »Kongsvillie« nær ved Sofienholm, gennemførte Udstykningen af Bagsværd By og Ophævelsen af Fællesskabet¹⁴.

Kvinderne traadte som Regel ikke i noget umiddelbart Forhold til Staten. Bortset fra de indirekte Skatter var Kvinden kun Skatteyder, for saa vidt hun besad Formue eller var Næringsdrivende. Den stigende Statsgæld nødte imidlertid Regeringen til det usædvanlige Skridt at paalægge en egentlig Personskat (1762); hver Mand som hver Kvinde over 12 Aar skulde betale 8 Sk. om Maanedn, enhver Husfader svare for Hustru, Børn og Tyende. Det var ganske vist bestemt, at de, der besad noget, skulde overtage Skatten for de helt uformuende, men Skattens Hovedprincip, at sætte fattig og rig til samme Skat, at stille den ugifte lettere end Familiefaderen, kunde ikke forsvares. Det var intet Under, at den vakte Uro rundt om og snart maatte undergaa Lempelser og Ændring¹⁵.

Hvad Kvinder virker for Staten, finder som Regel ikke Vej til Historien, fordi det foregaar i Stilhed, uden at Navnet høres, og gennem hendes Mand, hendes Søn eller andre Omgivelser. Bag alle de store Foretagender og Begivenheder kunne vi dog vide, at Kvinder vare virksomme ved at tilskynde, ildne, styrke og give Form, de vare grebne af den fælles Følelse for Fædrelandet og af Lyst til at tjene det. Ord som disse, som Tyge Rothes Hustru Karen Bjørn skriver til sin 20aarige Søn Carl Adolph Rothe vidne derom, han var som Marinelieutenant paa et farefuldt Togt til Grønland for at undersøge Østerbygden (1786—87): Vov Alt, hvad Æren byder, stræb Du stedse at røgte Dit Kald med Raskhed, men ogsaa stedse at forbinde Manddoms Klogskab med Ungdoms Raskhed¹⁶. Og Fædrelandsfølelsen bryder ud i saa ædle Ord som dem, Grev Kr. Ditlev Reventlows Hustru udtalte 1805, da det truede med Krig; vel ønskede hun Fred, men vilde de store Magter tyrannisk lægge os under

Aaget, »staa mine seks raske Svende, Benjamin [altsaa den yngste Søn] ikke undtagen, rede til Fædrelandets Forsvar«¹⁷.

Landets Nød og Fare maatte Kvinderne i høj Grad dele under de af Krig fyldte Aar efter Aarhundredskiftet og under de to haarde Angreb paa Hovedstaden. Kun en enkelt Scene fra disse skal hidsættes. Det hænder sjælden, at Kvinder bliver Vidne til et Slag i den Grad, som Tilfældet var ved Kampen paa Rheden. Saaledes stod i den 7ende Etage af et Hus paa Kristianshavn en Gruppe Kvinder omkring Enken Kommandørinde Anna Rebekka Bille og fulgte med angstfulde Hjerter Slagets Gang. Fru Billes Stifson Mikael Hustru, der havde været i Kirke for at bede, tog Plads ved Svigermoderens Side; Mikael var Batterichef paa »Prøvesten«, han havde personlig aabnet Kampen ved at affyre det første Skud, nu saa disse Kvinder »Prøvesten« blive angrebet af flere engelske Skibe, de saa med Rædsel, at det blev taget, og det engelske Flag blive hejst. Fru Rebekkas Søn Søren Adolf var paa Fregatten »Kronborg«, hvor han overtog Kommandoen, efter at Chefen var faldet, hans Hustru, som ogsaa stod deroppe paa Udkig, havde ved sin Side Fru Billes 21aarige Datter Adolfine, der var hemmelig forlovet med Sølieutenant Hans Top, der ligeledes var blandt de kæmpende. Man vil kunne forstaa, hvilke Ængstelser og Lidelser disse Kvinder gennemgik under den bragende Kamp og det grufulde Skue. Der forløb Dage, førend de fik Vished om alle deres kæres Skæbne; de vare lykkeligt undslupne Døden, om end ikke Fangenskab, kun Søren Adolf var bleven saaret¹⁸.

Vi skulle til Slutning se, om Datiden forstod at hædre, hvad Kvinder udrettede for Staten og Folket. Først skal det dog nævnes, hvilke Kvinder fra de svundne Tider man saa op til som Mønstre og berømmede for deres Gerninger.

Ove Malling havde af den Guldbergske Regering faaet det Hverv at forfatte en Samling af berømmelige Handlinger

af Danske, Norske og Holstenere, og 1777 udkom hans navnkundige »Store og gode Handlinger«, der som intet andet Skrift skulde gennem nogle Menneskealdrer sprede historiske Kundskaber ud til alle Stænder og vække Kærlighed til Fædrelandet. Det er ikke netop mange Kvinder, som Bogen nævner (o. 25); men forskellige Dronninger, som Thyre Danebod, Margrete Fredkulle, Margrete Valdemars Datter, ja for Resten ogsaa »vores Juliane«, blive nævnte under »Store Fortjenester af Staten«. Mest glæder man sig maaske over den retfærdige Bedømmelse af det »sjældne Fruentimmer« Leonora Kristine under »Trofasthed«, ellers nævnes Kvinder mest under »Goddædighed«, saaledes Klosterstifterinderne fra Aarhundredets Begyndelse, og under »Flid i Studeringer« Birgitte Thott og Karen Brahe.

For Kvinders Fortjeneste af Stat og Samfund kunde Kongerne belønne ved Tildelse af Titler, og vi se da ogsaa Enkefru Wærn blive hædret ved Titlen Gehejmekonferensraadinde med Rang og Navn med Damer af Nr. 13 i første Klasse. Men kunde Kongerne tildele Kvinder Ordener?

Her maa det nu erindres, at de Udmærkelser, som Kongerne i den ældre Tid gav, var Optagelse i »et Selskab«, et Samfund med dem¹⁹. Et saadant »Selskab« fandtes allerede paa Erik af Pommerns Tid, men det er kun til Kristian I's Tid, vi kunne følge den ældste danske Orden, Elefantordenen, tilbage. Skønt efter Ordenens Statuter ogsaa adelige Fruer og Jomfruer kunde optages i »Selskabet«, var det nærmest bestemt for Riddere, og i Virkeligheden er igennem det halve Aartusinde, Ordenen har bestaaet, Dronning Dorothea og hendes Søster Markgrevinde Barbara af Mantua, tillige med Kristian IXs Dronning Louise, de eneste Kvinder, hvem Elefantordenen er bleven tildelt.

I det 18. Aarh. følte Kongefamilien Trang til at hædre ikke alene Mænd, men ogsaa Kvinder, idet den knyttede dem ved et Mindetegn til sig som en udvidet Familiekreds. Et saadant Tegn var Dronning Sofie Magdalenes Ordenstegn *De*

l'union parfaite, der stiftedes paa elleve Aars Dagen efter Bryllupet til Minde om hendes saare lykkelige Ægteskab; efter at Dronningen var død (1770), uddeltes det ikke mere. Et lignende Tegn var den af Kristian VIIs Dronning til højst 24 Damer og Herrer, som Dronningen »hædrede med sit Venskab«, uddelte Mathildeorden (1771—72), og Kongen selv stiftede paa Broderen Arveprins Frederiks Bryllupsdag (1774) Kristian VIIs Orden, der dog kun skulde tildeles Medlemmer eller Paarørende af det kongelige Hus og være et Tegn paa den kongelige Families lykkelige Enighed. En lignende Karakter havde senere det af Kristian IX stiftede Guldbryllupstegn.

Da en Ridderorden af mere almindelig Karakter blev stiftet (1808), omfattede den naturligvis ikke Kvinder; hverken Betegnelsen »Ridder« eller »Dannebrogsmænd« kunde passe paa dem. Og dog havde Landet i de Aaringer i høj Grad Brug for Kvindernes Bistand og kloge Husstyrelse. Allerede under Hærsamlingen i Foraaret 1803 havde Kronprinsen paalagt Embedsmændene at opmuntre Fruentimmerne til at tage nidkær Del i Jordarbejdet, saa ofte Mændene var indkaldte²⁰. Ved Patent af 14. Dec. 1808 opfordrede Kongen Undersaatter af begge Køn til at vise Sparsommelighed i Almindelighed og ganske særlig med Hensyn til Klædedragt og henlede Opmærksomheden paa de indenlandske Fabriks- og Kunstvirksomheder. I de følgende Aar blev disse Paabud gentagne, saaledes advarer Reskr. 15. Juni 1812 alvorlig hver Fædrelandets Mand, hver ædel Kvinde, der har Følelse for Statsborgerindens højere Kald og Pligter, mod den Yppighedslyst, som gør os skatskyldige til fremmede; intet kunde være mere stridende mod sand Nationalaand. I flere Plakater ivres der mod Liberi og Guldtrusser, og der fremsættes af Private mange Forslag om, hvordan man bedst kunde spare. Menneskevennen Bärens udtaler saaledes sin Sorg over de herlige, dyrekøbte Planker, der gaar med til Ligkister, medens dog Kister af Kurveværk lige saa vel kunde anvendes, der-

for udbryder han i Lovord ved at erfare, at Maria Smith, Datter af Etatsraad de Coninck, var bleven begravet i en Kurvekiste²¹.

Der var ved alt dette sat Kvinderne store Opgaver, det gjaldt om at vise Hjemmeflid og Sparsommelighed og delvis om at paatage sig Mænds Arbejde.

Pastor Freckland paa Frederiksberg foreslog Landhusholdningsselskabet, at det ved Opraab skulde udsætte en Belønning for de Kvinder, som udførte Karlearbejde. Her greb nu Regeringen ind. Et Kancellicirkulære af 16. August 1808 udtaler, at det er af største Vigtighed, at Kvindekønnet, medens Landets Sønner staa væbnede mod Fjenden, fordobler sin Flid og med overordentlig Anstrengelse deltager i alt Arbejde, der skal tilvejebringe Brød og Føde. Om Kvinder, der udøve en saadan Virksomhed, ønsker Regeringen, at der sker Indberetning fra de gejstlige og verdslige Øvrigheder, og den vil derefter tildele dem en fortjent og hædrende Udmærkelse. Ansøgninger begyndte at indkomme i Begyndelsen af det følgende Aar, endda i saa stort et Antal, at der maatte finde et Udvalg Sted og nærmere Vejledning gives. Det bestemtes, at de Kvinder, hvem Belønning tildeltes, skulde inddeles i tre Klasser efter Arbejdets Beskaffenhed og den Flid og Dygtighed, som de havde udvist. Til de belønnede af første Klasse skulde der uddeles et Snøresmykke af Sølv (et saadant, hvormed Trøjen snøredes sammen over Brystet) med Ringe, Kæde og en Plade, der bar Indskrift »For Landbrugs Flid« (Værdi 13 Rdl.), i anden Klasse et Brystspænde af to Plader, hvoraf den øverste bar den nævnte Indskrift, samt et Par Forklædespænder (Værdi 8 Rdl.), de belønnede i tredje Klasse modtog alene Brystspændet med Indskrift (Værdi 3 Rdl.). Disse Hæderstegn skulde overrækkes Kvinderne i Kirken eller paa Tinge, og Navnene skulde offentliggøres. Smykkerne blev uddelte til omtrent 100 Kvinder indtil ind i 1815. Et første Klasses Smykke findes endnu bevaret i Vendsyssels historiske Museum i Hjørring, nogle

andre Smykker findes i andre Samlinger eller private Hjem. Indstillingerne give mange rørende Vidnesbyrd om, hvorledes Kvinder har ikke blot pløjet og saaet, grøftet og gærdet, høstet og tærsket, men ogsaa muret og klinet Huset, skaaret Tørv, svedet Kul, agtet dem til Staden, kørt Kongerejser og forhandlet Korn²².

HENVISNINGER

FØRSTE BOG

1. Side 7—12.

1. Holberg forklarer i Epistel Nr. 447 (V. 22) som Grund til, at han har ladet Komедierne omhandle Borgerfolk, at Publikum vilde have taget Anstød af at se Grever, Baroner, Etatsraader, Justitsraader og lign. fremstillede paa Scenen. — 2. Om Holbergs Kvindeskikkelser og deres Forhold til de fremmede Forbilleder findes mange fine Bemærkninger hos O. J. Campbell, *The Comedies of Holberg*. Om hans Pernille udtaler Campbell, at hendes Stilling i Familien altid er uforstaaelig (S. 174). — 3. Om det i høj Grad prosaiske Samfundsliv i Bergen kan henvises til Holbergs Bergens Beskrivelse og hans Epistel 226, L. Daae i *N. Histor. Tidsskr.* II. 263 ff., P. A. Heiberg, *Tre Aar i Bergen* 20; H. Steffens, *Hvad jeg oplevede* III. 51 ff., giver en mørk Skildring af Samfundsliv og Levemaade og ikke mindst af Kvinderne i Bergen, og C. L. Strøm, *Gemt og Glem* I. 42, udtaler, at han kan bekræfte denne. — 4. S. Birket Smith, *Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade* 272. — 5. Julie Weber Sødring, *Erindringer fra senere Aar* 41 f.

2. Side 12—22.

1. F. Hvass, *Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas* II. 41, *Danske Samlinger* II. 67 f. — 2. Otto Sperlings *Selvbiografi*, ved S. Birket Smith 82. — 3. Werlauff, *Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil* 30, 345, Bruun, *Holbergs mindre poetiske Skrifter* 83, 334 f. — 4. *Samlinger til jydsk Historie* III. 282. — 5. Werlauff, i *Dansk Maanedsskrift* 1862 II. 390 ff., *Laurembergs fire Skjæmte digte* 32. — 6. Om Jomfruen i Huset se Bobé, J. Ewalds *Levnet og Meninger* 282 f., *Meddelelser om København* IV. 525, Ida Falbe Hansen, i *Dania* IV. 21 f., *Danske Studier* 1914. 153 f., G. Hornemann, i *Dania* VIII. 65 ff. — 7. *Dania* III. 327, 330, IV. 144, VII. 237 ff., *D. Studier* 1917 62, J. L. Heiberg og A. F. Krieger I. 27, P. Ross, *Biskop Rasmus Møller* 31. — 8. *Apotheker Cl. Seidelins Optegnelser* 248. — 9. N. Prahl, *Den bortsnappede Jomfrue 1750*, 34; i *Gyldenlund jeg fik min første Kæreste*. — 10. »Barselstuen«, et Bindebrev meddelt af C. Behrend, *Hist. Meddel. om København* IV. 545 ff. — 11. *Frdg.* 13. Marts 1683 III § 2. — 12. O. Nielsen, *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* 179. — 13. Werlauff, *Antegnelser* 121. — 14. *Reskripter af* 8. Nov. 1748, 22. Nov. 1754 (Rothes Samling). Jfr. Luxdorff, *Dagbøger*

I. 258. — **15.** Reskr. af 1. Juli 1735 (Rothe III. 1. 743). — **16.** Breve fra H. Gram 154: dette Køn taaler ingenlunde at røres ved, om man end aldrig saa lidet vil flytte dem ned, ja kuns aleniste i Tankerne. — **17.** Stolpe, Dagspressen i Danmark II. 270. — **18.** D. Saml. III. 54 ff. — **19.** D. Saml. III. 58. Om Jens Hvass' Ansøgninger om at blive Justitsraad (for 1000 Rdl.) og senere virkelig Justitsraad (for 1500 Rdl.), inden han kan tænke paa Partiet med Frøken Moldrup, Meddelelser om Familien Hvas II. 78. — **20.** Werlauff, Antegnelser 205 ff., O. Nielsen, Kjøbenhavn paa Holbergs Tid 118 ff., P. Krohn, Vor Klædedragts Oprindelse, i Vort Hjem II. 40 ff., Den bortsnappede Jomfrue 31.

3. Side 23—34.

1. Just Justesens Fortale VIII. 255. — **2.** Bobé, Interiører fra Frederik V's Hof 15. — **3.** A. Tuxen, Et Fornuftparti, i Museum 1896. II. 278 ff. — **4.** Norsk Hist. Tidsskr. III. 185. — **5.** Kbhvns. Dipl. VIII. 61., O. Nielsen, Københavns Hist. VI. 390 f., Bruun, København II. 538 f. — **6.** Bobé, Interiører fra Frederik V's Hof 217. — **7.** Heltinde-Historier, ved Rode I. 224 ff. — **8.** Det her meddelte og flere Oplysninger i det følgende støtter sig til Studier over Tamperretsprotokoller, bevarede i Landsarkivet i Viborg, hvor ogsaa Domsprotokollen for Landstinget og Justitsprotokollen for et enkelt Herred er benyttet; ligeledes er Tamperretsprotokollen for Konsistorium, bevaret i Universitetets Arkiv, bleven gennemgaaet. Fra Fyn er ingen Tamperretsprotokol fra det 18. Aarh. bevaret. — Det synes, som om man i Praksis har opfattet som Trolovelse forpligtende Tilsagn, hvor ikke netop alle de for Trolovelse foreskrevne Former vare iagttagne. — **9.** P. Eliassen, i Vejle Amts Aarbøger 1914 159.

4. Side 34—37.

1. C. W. Smith, Om Holbergs Levnet 146, skildrer som sædvanlig fortræffeligt Jeronimus og hans Forskelligheder fra Leonard; men naar han lader Jeronimus være »Herre i sit Hus«, kommer saadant dog egentlig meget lidt frem. — **2.** Forarbejderne til Christian V's Danske Lov II. 508. — **3.** Hostrup Schultz, Et Par Blade af Matz J. Prommus' og hans Descendents Historie 19, 21. — **4.** Hesselbergs Juridiske Collegium, 1763.

5. Side 37—41.

1. A. Fjelstrup, Damerne ved Karoline Matildes Hof. — **2.** Hesselberg l. c. 89, Kanc. Skr. 23. Maj 1815. — **3.** Kr. Sindballe, Af Testamenters Historie i dansk Ret 118 f., 135, Stampe, Erklæringer III. 668 ff. — **4.** Samfrændeskifter i Landsarkivet i Viborg. — **5.** Hesselberg l. c. 74, 468, Ørsted, Haandbog II. 487, 494. — **6.** A. D. Jørgensen, Histor. Afhandlinger III. 475. — **7.** Hesselberg l. c. 418 ff.

6. Side 41—54.

1. Pernilles korte Frøkenstand I 8: Henrik: det er dog nogle underlige Dyr, disse Fruentimmer, N. Prahl, Den bortsnappede Jomfrue 35: en Pige

er et Dyr, som snart forandrer sig, jfr. S. 50. Vor Ungdom 1888 10 (Joh. Ewald om en 5 Aars Pige): hun er saa dristigt et lille Dyr. — 2. L. Daae, Ludvig Holberg 24. — 3. Om Sille Gad se Schönau, Lærde Fruentimer 664 ff., C. Behrend, i Personalhist. Tidsskr. 5 R. V. 232 ff. — 4. Breve fra H. Gram 122. — 5. Schönau, Lærde Fruentimer I. 626 ff., 1545 ff., M. L. Ståhl, Biogr. underrättelser om professorer vid kgl. Universitetet i Lund 203 ff. — 6. W. H. Schofield (Campbell, Holberg 358) fremsætter den Gisning, at Holberg under sit Ophold i England og ved at høre om Eliz. Elstob, der Aaret efter udgav »An English-Saxon Homily« (1709), har faaet sine fremskredne Ideer om Kvinders Opdragelse og Rettigheder. Men Miss Elstobs Udtalelser i denne Bogs Fortale, hvor hun forsvarer, at Kvinder søge Lærdom, ere meget spagfærdige og have et begrænset Sigte. — 7. H. C. Andersen, Mit Livs Æventyr, Saml. Skrifter I. (1876) 49, Rahbek, Erindringer II. 28 f. — 8. Fr. Bajer, En dansk Roman fra 1723, i Danske Samlinger 2. R. V. 359 ff. — J. Paludan opfatter den nærmest som en Nøgleroman, Biogr. Lexikon, Lassen.

7. Side 54—62.

1. Hans Gram udtaler i et Brev til Chr. Rantzau 1734 et Ønske om, at Holberg vilde skrive en Komedie eller Satire om Pietisterne og deres Bodkamp (Buszkampf) (Breve fra Gram 39 f.). I »Pernilles korte Frøkenstand« skildrer Holberg Jeronimus som en devot Hykler, i »Philosophus udi egen Indbilding« udtaler en anden Jeronimus skarpe Ord om de saakaldte igenfødte og kvintessencierede Kristne, deres Misantropi, Melankoli, Devotion og Buskamp. — 2. Om den pietistiske Bevægelse se Kirkehist. Saml. 5 R. IV. 509 ff., V. 288 ff., 751 ff., L. Koch, Christian VI's Historie, E. Holm, Danmark-Norges Historie II., J. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark, Fr. Nygaard, Kristenliv i Danmark gennem hundrede Aar (1741—1840), H. F. Rørdam, Madame Marie Wulfs, f. Martens, i Kirkeh. S. 5 R. V. 417 ff., L. Bobé, Ewalds Levnet 233 ff. — 3. Lundbye l. c. 68, 112 f. — 4. Nygaard l. c. 50. — 5. Breve fra H. Gram 237. — 6. A. D. Jørgensen, Histor. Afhandlinger III. 477. — 7. Burman Becker, Af Anna Christine Beckers Dagbog, Indl. — 8. Biographie af C. C. Pflueg, i Gemt og Glemte III. 24.

8. Side 63—70.

1. Fremstillingen af Klostrener Historie hviler paa: Salicath og Hiort-Lorenzen, Repertorium over Legater og milde Støftelser i Danmark, Hofman, Fundatser, Trap, Danmark, Biografisk Lexikon, C. H. Brasch, Vemmetoftes Historie III. og flere Særskrifter. — 2. Hist. Tidsskr. 7. Række II. 581. — 3. Breve fra Hans Gram 124. — 4. Reverdil, Lettres sur le Dannemarc II. 291 f. — 5. Ove Malling, Store og gode Handlinger, 1. Udg., 653. — 6. E. Holm, Danmark-Norges indre Historie 1660—1720. II. 368.

ANDEN BOG

1. Side 71—77.

1. Vilh. Andersen, Tider og Typer I. 2. 178 ff. — 2. B. Arnesen-Kall, Livserindringer 297, 299. — 3. Bobé, Interiører fra Kong Frederik V's Hof 149 ff. — 4. Ane Margrete Clausens Levnedsløb, i Personalhist. Tidsskr. II, 243 ff. — 5. Enkelte litterære Damer fra denne Tid — dog uden Betydning — kunne nævnes, saaledes Louise Sofie Beck, f. Hagen, N. M. Petersen, Litteraturhistorie V. 2. 240, Danske Studier 1914. 170; Johanne Marie Weyde, f. Gamst, Rønning, Rationalismen II. 101, 212.

2. Side 77—85.

1. Rønning, Rationalismens Tidsalder I. 214 ff., II. 327 ff. — 2. Holberg, Moralske Tanker, Forberedelse 10 ff. — 3. C. B. Reventlow, En dansk Statsmands Hjem I. 4 f. — 4. Rahbek, Erindringer I. 273, Rønning, Rationalismens Tidsalder II. 349 ff., III. 1. 9., Personalhist. Tidsskr. III, 3. — 5. Frédéric de Conincks Selvbioграфи i Personalh. Tidsskr. 5 R. III. 91 ff. — 6. Bülows Selvbioграфи, i Dansk Tidsskrift 1899 416 ff., Fra Fyens Fortid I. 255. — 7. Ed. Zeller, Friedrich der Grosze als Philosoph 83 ff. — 8. K. L. Rahbeks Ungdomskærlighed. »Fra de skønne Følelsers Tid«. Ved Jul. Clausen og P. Fr. Rist. — 9. J. H. Campe, Über Empfindsamkeit u. Empfinderei in pädagogischer Hinsicht.

3. Side 86—91.

1. Ch. D. Biehl: Kammerjunker Røder var den første Kammerjunker, der ægtede en Person af Middelstanden (1753); han havde faaet Dronning Juliane Marie til at overtale hans Fader (Bobé, Interiører 70). — 2. Trondhj. Samlinger III. 110 ff., Rønning, Rationalismens Tidsalder I. 260 f. — 3. T. Rothe, Breve til Babue Nr. 9 (1759). — 4. Aage Friis, Bernstorfferne og Danmark I. 172 ff. — 5. P. Krohn, i Vort Hjem II. 46 ff. — 6. Fr. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen 128 ff. — 7. Elfride Fibiger, Kulturelle og historiske Tidsbilleder 14. — 8. Stampe, Erklæringer I. 244 ff., 366 ff. — 9. Rønning, Rationalismen II. 477. — 10. P. M. Stolpe, En Familiehistorie fra det 18. Aarh.s Midte, i Hist. Tidsskr. 6. R. V. 1 ff. — 11. Carl Baggers Samlede Skrifter ved O. Borchsenius, Andr. Døllers, C. Bagger, Vor Ungdom 1898 222 f., Tilskueren 1899 241 ff., 263 ff., 596 ff.

4. Side 91—96.

1. Om Musiklivet se V. C. Ravn, Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid, i Festskrift i Anl. af Musikforeningens Halvhundredaarsdag 1886, Hortense Panum, Musikten og Musiklivet i Danmark før Anno 1800. — 2. Holbergs Epist. 373. — 3. Epist. 262. — 4. E. Holm, Danmark--Norges Historie V. 557 ff., Bokkenheuser, Saa By som Borger 136 f.

5. Side 96—102.

1. Bruun, Fr. Rostgaards Liv og Levnet 83 ff., 91, 190. — 2. L. Bobé, Interiører fra Frederik V's Hof 21 f. — 3. Rahbek, Erindringer I. 86. — 4. Friberg, i Museum 1891, I. 15. Den eneste Dame, som red paa denne Maade, var Dronningen ikke, se Strøms Biografi i Gemt og Glemte I. 9, F. C. Krohn, Danske Kobberstik 262. — 5. P. Uldall, Optegnelser 138. — 6. Hist. Tidsskr. 5. R. IV. 290 ff. — 7. Stampe, Erklæringer III. 362.

6. Side 102—110.

1. Ved Fremstillingen i dette Kapitel er benyttet: Rosenstand-Goiske, Kritiske Efterretninger, Overskou, Den danske Skueplads I.—III., P. Hansen, Den danske Skueplads I., K. Bokkenheuser, Kgl. Majestæts Acteurs, Neiiendam, Breve fra danske Skuespillere. — 2. Rahbeks Ungdomskærlighed 155. — 3. Bokkenheuser, l. c. 149. — 4. Urtekræmmer Friberg, i Museum 1891 I. 25 f. — 5. Steffens, Hvad jeg oplevede II. 72 ff. — 6. Jul. Clausen, Borups Selskab, i Museum 1892 II. 341 ff. — 7. O. Lund, Gamle Dage i Helsingør, i Museum 1892 I. 228 ff. — 8. Birch, Billedgallerie for Fruentimmer I. S. XLVII. — 9. Portrætmalerens Dagbog 32.

7. Side 110—117.

1. Om Kunstnerinderne se Birch, Billedgallerie for Fruentimmer I. 226 ff., 302 ff., III. 350 ff., Weilbach, Kunstnerlexikon, Bricka, Biogr. Lexikon. — 2. Efterladte Optegnelser af P. Uldall 162. — 3. Historiske Breve, i Hist. Tidsskr. 3. R. IV. — 4. Hist. Tidsskr. 5. R. IV. 101. — 5. D. Biehls Selvbiografi, i Bobé, Interiører 149 ff. — 6. L. E. Fich, Domprovsten i Roskilde 6 ff., Rønning, Rationalismens Tidsalder II. 214, 448 ff., H. Brix, Toner fra Himlen 81. — 7. Personalhist. Tidsskr. VI. 230 ff. — 8. D. Biogr. Lexikon, Buchholm, Rønning, Rationalismens Tidsalder III. a. 25.

TREDJE BOG

1. Side 118—124.

1. Jakob Gude, i Hist. Tidsskr. 4. R. II. 713 f. Jfr. Holbergs Heltinde-Historier I. 205: Sigbrit gik uden Byen til Fods, gelejdet alene at en Pige, hvilket nu omstunder en fornemme Haandværksmands Kone under sig ved at gøre. — 2. Ramdohr, Studien auf einer Reise nach Dännemark I. 339, 360. Louise Augustas Datter, Dronning Karoline Amalie siger, da hun ser Frk. Barner hurtigt ile over Amalienborg Plads trods Vandpytterne: »De kan tænke Dem, jeg har aldrig nogensinde *gaaet* paa Gaden. Livet er

jo saa forskelligt«. Reg. Barner, Minder II. 47. — **3.** Hist. Tidsskr. 6. R. IV. 154 f. — **4.** Program fra Sorø 1877, 27. — **5.** Histor. Tidsskr. 6. R. III. 48. — **6.** En dansk Statsmands Hjem I. 13. — **7.** Portrætmalerens Dagbog 96, 155 jfr. 167. — **8.** Fra Hoffet og Byen 177. — **9.** Ramdohr, Studien l. c. Niebuhr, (Lebensnachrichten I. 497) finder, at i Danmark de Lærde ikke ere selvstændige nok i deres Optræden, men blander sig for meget med de andre Stænder (1811). — **10.** Indberetning fra den parlamentariske Kommission om Vallø og Vemmetofte 1872, J. Nellemann, Om Vallø Stifts og Wemmetofte Klosters Retsforhold til Staten, 1872, A. Petersen, Vallø og Omegn. — **11.** N. Bøgh, Signe Læssøe 24. — **12.** C. J. Anker, Kontreadmiral H. C. Sneedorffs Personlighed og Virksomhed 24 f., 215 f., 225.

2. Side 124—129.

1. Trondhj. Samlinger III. 200 ff. — **2.** Dansk Maanedskrift 1866, II. 85 ff. — **3.** Arnesen-Kall, Livserindringer 299 ff. — **4.** Arnesen-Kall 53 ff.

3. Side 130—137.

1. Arnesen-Kall 59 ff. — **2.** A. P. Berggreen, C. E. F. Weyses Biographie 35, 58 ff., 90. — **3.** Museum 1896. 2. 219 ff. — **4.** Holm, Danmark-Norges Historie IV. 1. 197 f. — **5.** Reg. Barner, Minder om mit Liv I. 9. — **6.** Fr. Lange, Fr. Paludan-Müller 50. — **7.** Da Enke- manden Urtekræmmer Friborg 1819 i sit 72. Aar indgik et nyt Ægteskab med en Enke, der var et Par Aar yngre, sluttede de den Kontrakt, at deres Kærlighed kun skulde vare for dette Liv, og at de efter Døden vilde »hver især søge den, som har den første Ret til vores Taknemlighed og Kærlighed«. Museum 1891 I. 102. — **8.** Færgemand Bache 9, 40 f. — **9.** Portrætmalerens Dagbog 217 f. — **10.** En dansk Statsmands Hjem I. 171, 175. Jfr. T. Rothe, Karen Bjørns Minde 16 (hun sagde: Datteren skal ikke fra Konfirmationen gaa til Brudeskamen). — **11.** Westenholz, Folkemængden 187 f. — **12.** Falbe Hansen, Stavnbaands-Løsningen I. 121 f. — **13.** M. Rubin, Folketal og Fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst, i Hist. Tidsskr. 7. R. III. — **14.** Portrætmalerens Dagbog 151: Fruentimrene gaa her [i Odense] paa Parterret blandt Mandfolkene, som man siger er paa Tydsk. — **15.** Bülow, i Dansk Tidsskrift 1899 419 f., C. Otto, Af mit Liv 33. — **16.** F. C. Krohn, Fortegnelse over danske Kobberstik I. Nr. 1807. — **17.** Rønning, Rationalismen III. 2. 177 f., 182. — **18.** Steffens, Hvad jeg oplevede II. 128 f. — **19.** Schack Staffeldts Levnet I. 79. Jfr. ved dette Kapitel Jul. Clausen, Forholdet mellem Mand og Kvinde for o. 100 Aar siden, i Det ny Aarhundrede 1908—9, VI. 838 ff.

4. Side 137—143.

1. Rahbek, Erindringer I. 153, Th. Gjørup, Skildringer af mit Levnet XVII, Steffens, Hvad jeg oplevede I. 76, 189, Strandmøllen, af J. C. Drewsen 36, Fr. Lange, F. Paludan-Müller 20, Færgemand Bache 131. — **2.** Fr. Lange l. c. 20, Oldemoders Erindringer 60 f., J. A. Hansen,

Mit Livs Historie I. 11, P. Heering, Familiebogen 8. — **3.** Marie Rørdam, Tilbageblik paa et langt Liv I. 26. — **4.** H. B. Dahlerup, Mit Livs Begivenheder I. 11. — **5.** Portrætmalerens Dagbog 29. — **6.** Færgemand Bache 71. — **7.** Juliane M. Jessen, Smaa Martsvioler 163: Paa den bedste Faders Fødselsdag, Baggesens poet. Skrifter, ved Arlaud III. 289, IV. 287. Jfr. foran S. 132. — **8.** Færgemand Bache 72 f. — **9.** B. S. Ingemanns Levnetsbog 20. — **10.** Oldemoders Erindringer 26, 48. — **11.** Zeuthen, Mine første 25 Aar 22. — **12.** Vilh. Beck, Erindringer fra mit Liv 4. — **13.** Balthasar Bangs Selvbiografi 114, Bokkenheuser, Saa By som Borger 37. — **14.** Krohn, i Vort Hjem II. 48 f., 61. — **15.** Fr. Hammerich, Et Levnedsløb I. 12. — **16.** Stampe, l. c. I. 251 ff., Deuntzer, Stampe 84 f., Holm, l. c. V. 468 ff. — **17.** Pram, Forsøg om Dragten 158.

5. Side 143—150.

1. Fruentimmer-Tidende 1767 Nr. 6 indeholder Forslag til Trolovelsers Afskaffelse, jfr. Nr. 12, 1769 Nr. 38. — **2.** Stampe, Erklæringer IV. 775. — **3.** L. Koch, Oplysningstiden 114 ff., 331 f. — **4.** Luxdorps Dagbøger I. 135, 172. — **5.** Hesselbergs Jur. Collegium 59. — **6.** L. Koch, Oplysningstiden i den danske Kirke 28 ff., Histor. Tidsskr. 5. R. IV. 290 ff., Deuntzer, Stampe 66 ff. — **7.** J. Nellemann, Om Ægteskabsskilmisse ved kgl. Bevilling, P. R. Volf, Ægteskabsskilmisse og fraskilte Vielse. — **8.** Stampe, Erklæringer III. 360 ff. — **9.** Frdg. 2. Sept. 1745 bestemmer, at naar Lejermaal har fundet Sted før Pigens Konfirmation, skulle begge staa aabenbare Skrifte, uanset at de ville ægte hinanden. Men ogsaa i dette Tilfælde vare militære fritagne. Luxdorps Dagbøger I. 225. — **10.** Westenholz l. c. 134 f. — **11.** Holm, l. c. VI. 2. 483, Henv. 36. — **12.** Luxdorps Dagbøger, ved Nystrøm I. 247 f.

FJERDE BOG

1. Side 151—158.

1. J. Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536—1784. 249 ff., Holm, Danmark-Norges Hist. II. 713 ff., V. Lütken, Langelands Historie 409 ff. — **2.** Bruun, København II. 534 f., III. 188 f., 880 f., M. Vogelius, i Hist. Meddelelser om København IV. 140 ff., 532 ff. — **3.** Fruentimmer-Tidende 1767 Nr. 9, 10, Bruun, København III. 171 f. — **4.** Oversigt over det søsterlige Velgørenheds Selskabs 100aarige Virksomhed 1890. — **5.** J. H. Bärens's Biografie, ved P. W. Heiberg 1813. — **6.** V. Balslev, Det Wærnske Institut gennem Hundrede Aar 1913. — **7.** Steffens, l. c. I. 29. — **8.** Færgemand Bache 73 ff. — **9.** J. Bondo, B. J. Fogs Levnet 7 f. — **10.** Birch, Billedgallerie

I. S. XIX., Drewsen, l. c. 28, Jul. Clausen, Den danske Tartuffe 170. — **11.** Vor Ungdom 1883 152. — **12.** Bruun, København III. 918 f., Rubin, 1807—14 16 f., Vor Ungdom 1883 152. — **13.** Portrætmalerens Dagbog 13, 28, 185.

2. Side 159—166.

1. Fridericia, Aktstykker om Stavnsbaandets Historie 141 ff., 157 ff. — **2.** Stampe, Erklæringer III. 572 ff. — **3.** Fridericia, l. c. 151, 181, Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus III. 401. — **4.** Fridericia, 95, 181, Falbe Hansen, Stavnsbaands-Løsningen I. 121 f., Westenholz, l. c. 187. — **5.** Falbe Hansen, Stavnsbaands-Løsningen I. 131 ff., E. Holm, Landboreformerne 233. Jfr. iøvrigt om Pigearbejde F. Dyrland, »Landsby-pigernes Tidsfordriv«, i Dania III. 363 ff., IV. 145 ff. — **6.** Vejle Amts Aarbøger 1914 152. — **7.** Rasmussen Søkilde, Landboreformerne 197. — **8.** C. Nyrop, i Industriforeningens Maanedskrift 1882, Begtrup, Agerdyrkingen i Jylland I. 153. — **9.** J. Larsen, Den danske Folkeskole 1784—1815 5 ff., E. Holm, l. c. V. 444 f. — **10.** Junge, Den nord-sjællandske Landalmue (1915) 122. — **11.** Westenholz, l. c. 112. — **12.** Bokkenheuser, Saa By som Borger 112. — **13.** Junge, Nord-sjæll. Landalmue 264 f. — **14.** J. L. Heiberg, Et Liv II. 279. — **15.** Westenholz, l. c. 152, 155 f. — **16.** Junge, l. c. 65 f. — **17.** Danske Atlas I. 172. — **18.** Pram, Forsøg om Dragen 338 ff., 345 f. — **19.** Danske Samlinger II. 341. — **20.** C. G. Küttner, Reise durch Deutschland, Dänemark etc. II. 120.

3. Side 166—176.

1. C. Nyrop, Haandværksskik i Danmark 228 f. — **2.** Museum 1891 I. 12 f. — **3.** Nyrop, l. c. 84, 94, Oldmoders Erindringer 167. — **4.** Birch, Billedgallerie III. 335 ff. — **5.** C. Nyrop, J. F. Classen 266 f., 457 ff., D. Biogr. Lexikon, Iselin. — **6.** Rahbek, Erindringer II. 31. — **7.** Bokkenheuser, Saa By som Borger 43 f. — **8.** O. Nielsen, Københavns Historie VI. 176 ff., 179 ff., Bruun, København II. 345. — **9.** L. E. Thrane, Fra Empiretiden 62, Fr. Hammerich, Et Levnedsløb 77. — **10.** Museum 1892 I. 152. — **11.** Færgemand L. Bache 59. — **12.** Werlauff, Antegnelser 502, Steffens, l. c. I. 158, Lind, Nyboder 133. — **13.** Amalie Lindhard, Mine Forældre og min Barndom 37. — **14.** Portrætmalerens Dagbog 24, 51. — **15.** Helveg, Den danske Kirke efter Reformationen I. 518, Bergsøe, Statistik IV. 323 f. — **16.** Af enhver, som fik Præstekald, krævedes der Ed om, at han ikke havde opnaaet det ved Giftermaal eller ad andre ulovlige Veje. Frdg. 23. Okt. 1700 og Indskærpelsen ved Reskr. 22. Marts 1737, se Schous Forordninger II. — **17.** Fr. Olsen, Postvæsenet i Danmark 1711—1808 215, 343 ff. — **18.** P. Fr. Rist, Fra Støvlettiden 142 ff., 149, Vaupell, Den danske Hærs Historie II. 49. — **19.** Rist l. c. 211 ff. — **20.** Bruun, København III. 328 f., 566, Gemt og Glemte III. 91 ff. — **21.** Rubin, 1807—14 24 f. — **22.** Personalhist. Tidsskr. 5 R. I. 15. — **23.** Rubin, l. c. 572. — **24.** Fra Hoffet og

Byen 156. — **25.** Rubin, l. c. 32. — **26.** Fr. Nygaard, Kristenliv i Danmark 333. — **27.** Bobé, Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede V. 180. — **28.** Bergsøe, Statistik IV. 242.

4. Side 176—179.

1. G. Norrie, Jordemodervæsenets Udvikling i Danmark, i Tidsskr. f. Jordemødre IV—VI. — **2.** Werlauff, Antegnelser 246 f., O. Nielsen, København V. 202, VI. 60 ff., København paa Holbergs Tid 225 f. — **3.** Bruun, København III. 208 ff. — **4.** O. Schellenberg, Freie Bemerkungen über Kopenhagen in Briefen 247 f. — **5.** A. Holck, i Dansk Tidsskrift 1902 60 f.

5. Side 180—195.

1. Om Dronningerne se E. Holm, Danmark—Norges Historie, Dansk Biogr. Lexikon, Ellen Jørgensen og Johanne Skovgaard, Danske Dronninger. — **2.** I. C. Lavaters Rejse til Danmark 1793, ved Bobé, 40. — **3.** Holm, l. c. V. 87, 248 ff., 559. — **4.** Holm V. 87. — **5.** Om Louise Stolberg se Bobé, Efterl. Papirer fra den Reventlowske Familiekrede III. Indledning, VII. Fortale, Biogr. Lexikon XVI, Museum 1892 I. 348 ff., Holm, l. c. V. 256, VI. 1, 410, 419, VII. 1. 74. — **6.** Om Sibylla Reventlow se Bobé, Efterl. Papirer II. Indledning, Rahbek, Erindringer III. 123. — **7.** Om Sofie Frederikke Charlotte Reventlow se Holm, l. c. VI. 1. 51 f., 407. — **8.** En dansk Statsmands Hjem omkring 1800 II. 66. — **9.** Hist. Tidsskr. 5. R. II. 364 f. — **10.** Efterladte Optegnelser af Generalfiskal P. Uldall 29. — **11.** Holm, VI. 1. 60. — **12.** Om Charlotte Schimmelmann se Holm, VI. 1. 410, 419, VII. 2. 208 f., 366, Bobé, Efterladte Papirer V. Indledning. — **13.** Holm, l. c. III. 2. 97 f. — **14.** Hist. Meddelelser om København IV. 595. — **15.** Holm, l. c. III. 2. 371 ff., Hist. Tidsskr. 6. R. I. 513. — **16.** Tyge Rothe, Karen Bjørns Minde 1795. — **17.** En dansk Statsmands Hjem II. 66. — **18.** Fr. Meidell, Bille-Ættens Historie II. 2. 203 f., 212 f. — **19.** C. V. Nyholm, Ridderordenernes Historie, i Grandjean, De kgl. danske Ridderordener 1903. — **20.** Fortid og Nutid I. 229. — **21.** Rubin, 1807—14, 440, 545 f. Om Begravelser i Kurvekister se Zak, Nielsen, Provsten i Højelse² 98. — **22.** L. Nørreslet, Et Hæderssmykke for Kvinder af Landbostanden, i Kvinden og Samfundet 1900 Nr. 8—9, 11.